

Н О В О Л У Н И Е

КИРИЛ
ХРИСТОВ

**ТЪМНИ
ЗОРИ**

РОМАН

КИРИЛ ХРИСТОВ

ТЪМНИ ЗОРИ

chitanka.info

Няма друг български писател като Кирил Христов (1875–1944), който така неистово да се е борил срещу всички и всичко, да е преживял такива душевни терзания, тъй шеметно да се е въздигал и пропадал. И така великолепно да е описал всичко това. в десетттомния си дневник „Време и съвременници“, който и до днес не е публикуван изцяло. Време е да се изживее българският комплекс — щом нещо ни шокира, да го охулим, да го затрупаме с грамада и забравим. „Тъмни зори“ е безспорният белетристичен шедевър на поета Кирил Христов. Още с излизането си през 1920 г. романът бил посрещнат „на нож“, обявен бил за порнографски и се е искала конфискацията му. Защото, както казва К. Христов, да пишеш в България за сексуалните преживявания е все едно да споменаващ за въже в къщата на обесения. Даже Вазов, който прочел романа с увлечение, не посмял да излезе в негова защита. Настроенията срещу „Тъмни зори“ се поразсеяли едва след енергичната намеса на министъра на просвещението Стоян Омарчевски. В книгата без свян и фалш са разгопени конвулсивните привличания и отблъсквания между мъжа и жената, тъй добре изследвани от Зигмунд Фройд, от Ото Вайнингер и отчасти от проф. Август Форел.

Петър Величков

ПРЕДГОВОР

Ето най-непотребното нещо в една книга — предговора, ако авторът може да се опре поне на един малък брой читатели, които биха го разбрали правилно. Сред народ като нашия, чиято просветеност се свършва с една най-обикновена, почти ненужна грамотност, съпрежена^[1] с наивна увереност, че щом можем да прочетем една книга, ние ще вземем от нея бездруго всичко, каквото тя ни дава — не онова, което сме в състояние да вземем, т.е. най-често твърде малко — предговорите стават необходими като всяко подпомагане на човек, започнал една работа с недостатъчно съзнание за своята неподготвеност. Поради това въпреки непреодолимо неприятното ми чувство към всякакъв род предварителни обяснения, които имат за цел да подготвят правилното разбиране на едно литературно дело, принуден съм да направя една почти унизителна концесия на българския читател, като му кажа няколко думи за тази си книга, преди той да отгърне първата ѝ страница. В замяна на това ще искам те добре да се запомнят, за да не става нужда да повтарям, като кога човек се разправя с глухи.

Прочее трябва тутакси да призная, че никога не съм бил привърженик на оня формален, външен морал, който е тъй отвратителен, особено в изкуството. Романът „Тъмни зори“ претендира да бъде една във висша степен морална книга, но не в традиционния повърхностен смисъл на думата. Това не биха съгледали само хора, чийто очен ъгъл е много малък за цялото. Те няма да ме разберат, ако им кажа, че аз не мога да прескоча ония неща, които биха засегнали тяхното византийско целомъдрие — често по-нечисто от самия порок, без да осакатя цялата си работа. Те нито подозират, че човечеството — особено по-слабата му половина — дължи своята глупост най-вече на ония полови прояви, около които мисълта и приказките на повечето хора се въртят всеки ден, всеки миг, но за които никой не желае, не може да търпи да се пише, макар да не е мъчно да се разбере, че най-опустошителен с недъгът, който най-грижливо се притулва, понеже

самото му криене от повече хора показва широките му граници. Но не за тях — лицемери, които всъщност търпят и вършат в живота най-големи чудовищности, стига само тия да не бъдат вадени на показ — написах аз „Тъмни зори“, а преди всичко за себе си, за насладата от процеса на създаване, и после за онези, които не смятат, че страшните крясъци на плътта трябва във всички литературни произведения да бъдат давани все в едни и същи познати гами; че проблемите на гърчещото се в нас животно, представени със средствата на изкуството, действували развращаващо — макар живописиста и скулптурата да не държат никаква сметка за тоя смешен предразсъдък и да се развиват в туй отношение несравнено по-свободно от поезията.

Аз зная, че някои от най-известните в западните литератури романи, смятани от благонравните развратници за неприлични произведения, ще се видят може би твърде невинни неща в сравнение с „Тъмни зори“; зная, че в опасните (нека ги нарека тъй) глави на тази книга съм си позволил да избира положения, от които са се бояли и най-смелите изобразители на половия живот; зная също, че тя ще озлоби и ще извика отрицание най-вече у всички ония, на които всъщност ще бъде по един неотразим начин посочено, какво в своите тъмни зори не са разбрали вярно езика на природата и така са похабили за през цял живот хубавите заложи в себе си (без, за жалост, да мога им помогна да прозрат, да съзнаят, че именно това е една от главните причини, които са ги превърнали в блажени или зли манияци — т.е. в хора, на които поради липса на големи съществености е отнета възможността да съизмерят себе си с околните си); зная, че именно те, които най-малко могат да съдят за полови въпроси, понеже нито са имали нужната за ценни наблюдения проникателност, нито разполагат със значителни преживявания (що важи това, дето почти всеки наивно смята, че каквото сам е видял и преживял в тая област, е най-много, което може да се види и преживее — що важи то, когато комай за всекиго, макар за някои много късно, идва ред да се увери, че тъкмо в половите явления онова, което за едни е несъществуващо или изключение, за други е съвсем в реда на нещата?) — зная, че именно тия, минали с вързани очи най-хубавата част от пътя на живота, някак лично ще се обидят от книгата ми. Но в какво съм аз виновен? Или по-добре: кой им е крив? Та ако бихме се съобразявали с техните разбирания и вкусове или ако бихме се бояли от гнева на ония, чиято

всестранна ограниченост ги прави вечна опозиция на всичко, на което не са свикнали, нима бихме могли да сторим и една крачка напред не само в изкуството, но и в живота?

И тъй, аз съм готов да посрещна хулите, които биха ми се отправили за „Тъмни зори“. Малка утеха може да бъде за мене това, че продължи ли да прозябава^[2] народът ни или си строши главата и изчезне, претопен от своите много по-съзнателни съседи — загуби се като толкова други тъпкали Балканския полуостров народи и като толкова милиони българи, потънали през последните векове в Румъния, Русия, Сърбия, Гърция, — ще дойде време чужди да подирят догде сме дошли, що сме оставили; все пак тогава стига за вечния покой на моя дух — да не бъде турен тоя роман между многобройните документи, с които би се установило, че българинът е бил хищник не само във всекидневния си, в обществения си и в държавния си живот, но и в литературата си.

Накрая смятам за уместно да обясня защо романът ми излиза в такъв мъничък формат. Естествено, аз бих желал да дам на книгата си един по-солиден външен вид и да не я печатам с вадячи букви. Обаче организираните разбойници в страната, които не пожалиха и книгопечатането, налагат все по-голяма икономия на хартия. Ако са писани на народа ни дни, бъдещите поколения ще се удивляват как тия изроди безнаказано са вършили най-отвратителни престъпления, най-чудовищни предателства спрямо собствената си нация. Да спънеш, почти да унищожиш книгопечатането в един народ с неукрепнало съзнание, едва научил се да срича; да му отнемеш най-важното оръжие, писмеността му, като го подвъргнеш в средновековен мрак, в диво състояние — има ли по-добър начин за унищожението на тоя народ и могат ли и най-страшните му врагове да му направят по-голямо зло? Днес с непосилни жертви човек едва успява да публикува и една обикновена брошурка, а утре ще бъде невъзможно да се печатат дори и учебници, ако не се намери някой бащин и майчин да издигне бесилки за спекулантите с печатарска хартия — както и за много други злосторници.

София, май 1920 г.

К. Х.

- [1] Съпрежена (рус.) — съпроводена. — Б.р. ↑
- [2] Прозябава — живее бездейно, вегетира. — Б.р. ↑

I

Рано сутринта Асеня Господинов, ученик от предпоследния клас на гимназията, събуди висок женски плач, какъвто още никога не бе чувал. Отворил големи сънени очи, той в първия миг не можа да разбере какво ще да е това; после изведнъж си спомни... Мисълта, че тежко болният бай Никола — далечен сродник, в чието семейство момъкът бе настанен от баща си, когато го доведе по-лани да се учи в София — ще да се е поминал през тия няколко часа, додето Асен е спал, го направи да настръхне и да скочи от леглото. А плачът продължаваше да се раздава по цялата къща. Господи, какво отчаяние! Един дълъг, дълъг вик, в който се топи душата и сякаш пръскат навред във въздуха огнени капки; после едно страшно изхълцване, като с последни сили, и после пак един протяжен стон, в който имаше толкова скръб, че доде момъкът се обличаше с треперещи ръце, по лицето му протекоха сълзи и той сам почна да хълца.

Асен и другож^[1] бе виждал смъртник, дори няколко пъти, но такъв плач пръв път чуваше. Когато умря в родния му град една тяхна съседка, мъж ѝ плачеше тъй грозно, с такъв дебел глас, че нему, петшестгодишен хлапак, това се стори някак неприлично и той избяга. Когато пък се помина дядо Димо, бащин му вуйка, дъщерите и снахите му го оплакваха, пеейки и нареждайки; туй бе много любопитно за малкото момче. То дълго стоя и слуша. Но като видя по едно време, че оплаквачките, останали за малко сами, изведнъж престанаха да плачат и се сприказваха за някаква незначителна дреболия, а после, при влизане в стаята на няколко новодошли сродници, пак викнаха, стана му противно и той си отиде. Виждал бе и други два-трима мъртъвци, около които плачеха прилично; той сега светкавично си спомни и за тях. Но то бе друго. В еднозвучния стон, който идеше от стаята през коридора, имаше такваз безнадеждност, че момчето в един миг се уплаши да не би така му Младена да обезумее или да грохне без душа, преди той да свари да се облече и да отича оттатък.

Славка, седемгодишното момиченце на домакините, на което тая нощ бяха постлали на дългия миндер в стаята на Асеня, бе се също събудило и гледаше с плах поглед и с отворени устица. Асен се приближи до него, помилва го по русата главица и му повтори няколко пъти, незнаейки какво друго да му каже:

— Спи, спи, миличко!

То затвори послушно очи, но щом бати му Асен излезе в коридора, седна и се заослушва разтреперано.

В другата стая пред очите на Асеня се представи зрелище, каквото никога не бе виждал. Две баби, съседки, бързаха да преоблекат мъртвеца, преди да се е вцепенил. Току-що овдовялата стопанка бе коленичила при главата на умрелия, заровила бе лице в неговото, покрито цяло от попилените и черни коси, и пищеше отчаяно. Когато момчето влезе, бабите прикриха голотите на недосъблечения смъртник и завикаха една през друга на младата жена:

— Е, стига де! Какво е туй! Ще се съсипеш от плачове!

— Умрелият умрял! Ще го възкресиш ли?

— Я постъкми се малко, че е срамота така да ни заварят. Ей сега ще дойдат хора.

— Иди да събудиш и облечеш детето. Хайде, чедо!

Вдовицата се изправи послушно. Тя пристъпи към вратата, дето се бе спрял Асен, бледен като смъртника, простря умолително към него ръце и после изведнъж пак ги отпусна. В овалното ѝ и свежо като на момиче лице, в големите ѝ черни очи и в печално извитите надолу краища на червените ѝ като прясна рана уста имаше такъв безкрайно страдание, че момчето се приведе о таблата на леглото, откъм краката на мъртвеца, захлупи глава върху лакът и тихо захълца.

Скръбта на чуждото момче видимо трогна вдовицата и старите жени. Те взеха да го утешават както знаят.

— Не плачи, Асенчо, мъките на батя ти Никола бяха големи. Бог се смили над него и си го прибра — каза едната старица.

— Всички ще умрем — подхвана другата, — никой няма да отбегне на смъртта. Кому кога е ред. Хайде, умири се, па да помогнеш нещо: додето ние втасаме, ти да идеш тук-там по роднини да обадиш.

Асен дигна тутакси обляно в сълзи лице и запита къде да отиде.

В погледа, който спря как му Младена на него, светеше толкова благодарност и обич на свой, на кръвен близък, че Асен почувствува

нужда да извика от мъка колкото му глас държи, да се хвърли на шията на тая измъчена жена, да затвори очи и повече да не ги отвори. Но той остана вцепенен с цялата своя хубава детинска душа на лицето.

Младена се приближи досам него и му наръча да отиде у двамата й братя и още у някои роднини. Додето говореше, устните й потрепваха и краищата им се подръпваха надолу. Това бе тъй тъжно, че Асен наведе глава, за да не се разплаче пак.

Когато отвори вратата и подигна очи, така му Младена го гледаше със същия поглед, който преди миг го бе тъй дълбоко покъртил.

— Вземи си книгите — каза му тя — и като свършиш каквото ти наръчах, иди си на училището. — И прибави по-тихо: — Ти поне да не се топиш.

Отишла с него до вратата, тя видя в коридорчето Славка и се сепна. Детето трепереше от ужас. Чертите на бледното му болничаво лице бяха покривени и почупени, устата отворени така, като че се мъчеше да извика и не можеше. Майката изкрещя и се спусна към единственото си чедо.

— Ела, сирачето ми, ела да видиш татка си!

Писъците на изплашеното дете се смесиха с дългия еднозвучен плач на майката. Бе непоносима мъка да се слуша. Момчето грабна с треперещи като в треска ръце няколко учебника и тетрадки и хукна към улицата.

[1] Другож — друг път — Б.р. ↑

II

Когато Асен влезе в класната стая, Бръснич разправяше някаква весела история, подражавайки гласа и маниерите на учителя по естествените науки, един добродушен чех със странен български език, и хлапците хъхреха от смях. Захласнати в имитациите на смешника на класа, учениците не обърнаха внимание на Асеня, не съгледаха бледното му и тъжно лице. Той мина тихо и си седна на мястото. Почти тутакси след него влезе и преподавателят по философските предмети, Божилов, писател с голяма известност, гордост на учениците от горните класове на гимназията. Той, нервен човек със сухо очилато лице, се понамръщи задето при неговото появяване всички се разтичаха към местата си и дигнаха пушилка. Като зададе по някой и друг въпрос на тогова-оногова, както обикновено правеше, преди да преподава, недоволството му порасна. Отговорите бяха повърхностни, детински. Макар никога да не изпитваше за бележка, той сега извика Асеня Господинов, който минаваше за един от първите.

Момъкът приближи до черната дъска и почна да говори върху последния урок колкото се може по-самостоятелно, както изискваше Божилов, но видимо без да е в състояние да събере мислите си. Тепърва учениците съгледаха, че лицето му издава измъченост, като да се е случило на другаря им някое голямо нещастие. След малко Асен пристъпи към учителя и го помоли едва чуто да го извини, че макар да е приготвен, не може да намери нужните изрази. Той почти шепнеше, но в класа бе настанала такава удивена тишина, че всяка негова дума бе чута от ония, които седяха на най-последните чинове.

— Защо така? — рече изненадан учителят и погледна през очилата си момъка.

В очите на Асеня се четеше таквoз страдание, че преподавателят запита още по-учуден своя любимец, който винаги най-сполучливо е предавал със свои думи наученото, какво му се е случило.

— Смъртник имаме вкъщи, господин преподавателю. Макар далечен сродник, плаحوвете на домашните му...

Устните на момчето затрепераха и то не можа да доизкаже.

Ако учениците бяха узнали причината за Асеньовото угнетено душевно състояние преди влизането на учителя, мнозина навярно биха се изсмели и Бръсничка сигурно би запитал:

— А много ли плака, Асенчо?

Даже и сега по лицата на някои се появи оная подигравателна усмивка, която свидетелствува за голямата жестокост на детето и на незрелия човек.

Но Божилов бе трогнат и неговото вълнение се предаде на възпитаниците му.

— Защо не ми каза, да те пусна да си отидеш още в началото на часа? — рече ласкаво той. — Вземи си книгите и иди на чист въздух.

В класа изведнъж настана едно възвишено настроение. Сякаш ангел прелетя и душите се отвориха и изпуснаха най-хубавите си лъчи.

Асен си прибра нещата и тихо, на пръсти, с приведена глава излезе от класната стая.

Той се упъти към обширния парк на София, зад Орловия мост. Избрал там едно от най-затулените кътчета, той легна по корем и дълго следи из тревата мравките и буболечките. Когато лактите и раменете му се умориха, той се обърна на гръб, подложи ръце под главата си и се загледа в две млечнобели облачета, които плуваха едно до друго по синьото небе, отправени към Витоша. Птички прехвъркваха из акациите и дивите кестени наоколо и цвъртяха така, като че нямаше по-важна работа от тая. Пъстрокрили пеперуди се люлееха във въздуха по най-разнообразни криви линии. Татък недалече работник косеше зрялата трева и косата му светеше на слънцето. Това напомни на Асеня за смъртта и той се помъчи да си представи как ще умре. Напразно. Не можа да извика пред очите си ни едно положение, което да му изглежда вероятно. Изведнъж извади ръце изпод главата, попипа си лицето, гърдите, нозете и почувствува една луда радост от своите меса, от топлотата на тялото си. И смъртта му се видя като една приказка или като бедствие, което може да сполети когото и да е друго, само не и него. Спомняйки си за бай Никола, нему се стори, че който ще умре, личи му много години по-рано, дори когато е съвсем здрав и силен човек; стори му се, че той винаги е изглеждал като човек, който ще умре. Спомни си така също, че колчем е разгървал албум с фотографии в къща, дето пръв път отива на гости с домашните си,

някои от портретите са му изглеждали като портрети на умрели хора; и когато са казвали за някого, че се е поминал, той е намирал, че това личи... Даже се е мъчил да отгатне дали е жив тоя или оня непознат човек. Но не е смял никога да открие на домашните си какво мисли детинската му глава, от страх да не го вземат за глупаво момче.

Горещината ставаше все по-голяма и навяваше някаква приятна шеметност. Мислейки по такъв странен начин за смъртта, Асен попипваше ту мишците на ръцете си, ту хълбоците си — и нему бе извънредно приятно, че живее, че има тяло, че може да се движи както си ще. По едно време душата му се тъй разведри, че даже косачът не му изглеждаше вече зловец, а забавен и хубав със своите бавни и силни движения. Той дишаше жадно напоения с мирис на косено сено и на смола от близките борики въздух и най-ненадейно му стана тъй весело, че се изправи пъргаво, погледна към Витоша, на чийто връх бяха вече кацнали двете облачета, и си засвири с уста една игрива песен. Обаче тутакси си спомни онова, което бе оставил вкъщи, сви устни и си помисли:

„Какъв съм негодник! Кака Младена е тъй добра, а аз съм взел да свиря на таквоз време!“

И стана му тъй мъчно, тъй тъжно, че той е весел и свири, когато кака му Младена пищи отчаяно вкъщи над мъртвеца. Той почувствува нужда да отиде при нея, да падне в нозете ѝ и със сълзи на очи да я моли да му прости, че е такъв лекомислен.

Минало бе пладне, когато Асен излезе от южната страна на парка и се упъти към града.

Беше страшна задуха. Нагорещеният въздух трептеше натам по улица „Граф Игнатиев“, която изглеждаше безкрайно дълга. Вървейки бързо, потънал в пот, Асен си спомни, че чичо му при някакъв случай е разправял, какво, когато бил студент в София, като разкопавали улиците за прокарване на канализацията, от всяка педя място на тая улица, чак до забавачницата на площад „Славейков“, изваждали човешки черепи и големи бедрени кости. Знаело се, че в турско време от тоя площад, та хе дори до Семинарията, било все турски гробища; Черната джамия, що е сега черква „Св. Седмочисленици“, била сред тях, далеко вън от града. Нему изведнъж се стори, че турците повече мрат от българите, та затуй не са могли да оставят на полуострова нищо друго, освен неизгледни гробища.

Асен се завърна у дома си, без да се отбие в гостилничката, дето се хранеше.

III

Всички прозорци на къщата бяха широко отворени. Двете стаи и малкото коридорче бяха пълни с жени, а по двора, край дъсчената ограда и под дръвчетата, бяха наклеявали или стояха облежнати мъжете.

Още отдалеч Асен чу плача на Младена, сега уморен, отслабнал, но още по-безнадежден.

Момчето мина със стиснато сърце през двора, заобиколи около къщата и влезе в кухнята.

Там няколко жени готвеха гозба за много хора.

По техните приказки той разбра, че макар мъртвецът да е от тая утрин, лекарят позволил да го погребат, понеже, разложен приживе от толкова дълго боледуване, нещастният бай Никола бе почнал още няколко часа след смъртта си да мирише от непоносимата горещина.

Асен тутакси съобрази, че това ще е по-добре. Като го не гледа, Младена може би няма толкова да плаче. И сякаш му поолекна.

Към четири часа дойдоха попът и колесницата.

Когато дигнаха мъртвеца да го изнесат на двора, Младена и сирачето писнаха тъй, че и очите на стари корави мъже се напълниха със сълзи. Асен притисна кърпа на устата си да не вика. Той хълцаше беззвучно и цял трепереше. Минавайки през двора, Младена го зърна — и нейният бегъл поглед го неизказано покърти.

„Колко е добра!“ — помисли си Асен.

По пътя към черквата момъкът вървеше с таквоз съкрушение, че една стара жена, която очевидно не познаваше добре семейството, попита съседката си да не би той да е братче на покойника. А Асен почти бе забравил за него: той не виждаше нищо около си — освен изнемогващата от скърби Младена, която едвам се влачеше подир колесницата, няколко реда пред него; той не чуваше нищо, освен нейния плач, за който тя вече нямаше сили и който му причиняваше почти физическа болка.

По едно време тя се изви назад и потърси някого с очи. Погледът ѝ не можа да срещне Асенювия, но момъкът бе уверен, че тя дири

именно него, че се бои да не би той много да плаче. И на душата му бе тъй тъжно и тъй сладко! Грижата на тая нежна жена за него беше непознато щастие, което той тепърва днес изпитваше и за което — ясно чувствуваше това — би дал мигновено дори своя млад живот, стига само Младена с една думица да го поиска.

Когато в края на опелото попът запя: „Приимите, братия, последное целование!“ и писъците на Младена и детето изпълниха черквата, Асен притисна гореща глава до каменната колона, зад която стоеше, и така се затресе, че една жена до него го побутна по рамото и му каза:

— Недей тъй, момченце, недей, че ще се поболееш!

Подир роднините приближи се и Асен да целуне мъртвеца. Той се прекръсти с трепетна ръка, наведе бледно и хубаво като на момиче лице и целуна покойника по челото, на което капнаха от дългите клепки на момчето няколко големи светли сълзи. Всичко това бе сторено с такъв смирение, с толкова естествено благочестие, че очите на мнозина останаха о момчето. А Младена — ако Асен бе издигнал приведените си очи, ако бе срещнал погледа ѝ, пълен с трогателно умиление, той би разбрал, че и майка му, и сестра му не са го обичали така, както го обича в тоя миг тази чужда жена.

В един нагрян като в пещ въздух, чиито струи пареха в гърлото, погребалното шествие стигна на гробищата. Малкото роднини и познати, които оставаха след колесницата, бяха червени и потънали в пот. Асен вървеше гологлав и буйната му коса лъщеше на слънцето като разтопена смола и така бе нажежена, че вади пот течеха изпод нея по лицето и в шията му. В ушите му шумеше, пред очите му се мяркаха сини и зелени петна.

Почна се последната къса служба над гроба. Поляха мъртвеца с вино, захлупиха капака и спуснаха ковчега. Тогава се случи нещо неочаквано. Вдовицата, която вече нямаше сили да пици, изскочи стремително на ровката пръст и изкрещя, полетявайки надолу:

— Заровете и мене!

Асен, който сякаш предчувствуваше някоя отчаяна постъпка на Младена, та затова бе застанал току зад нея, хвана я с две ръце за роклята и викна:

— Както Младено, ела на себе си!

В същото време за дясната ръка я улови един от братята ѝ, снажен червендалест мъжага, и я повлече далеч от гроба.

— Какво правиш, сестро? Кой ще ти гледа детето, ако се разболееш?

— Оставете ме! — крещеше тя. — Боже, защо ме наказваш?

Сухите буци загърмяха зловещо по дъсчения капак на ковчега. Трябваше да се избяга от най-мъчителния момент на погребението. Братът качи почти насила сестра си в един файтон, после грабна Славка и я сложи при майка ѝ. Додето той се огледа коя от жените да отиде със сестра му, Асен скочи от другата страна при нея и файтонът тръгна.

Слънцето прежуряше като на дъжд. При бързото движение на файтона вятърът, който духаше отсреща, палеше още повече. Младена бе притиснала кърпа до очи и стоеше неподвижна. Славка я гледаше с уплашен поглед и повтаряше: „Мамо! Мамо!“ От вълнение и от голямата горещина Асен почувствува един миг нужда да вика, да неистовствува, да си къса дрехите, да си дере лицето.

„Полудявам!“ — мина му през ум и той каза — с твърд глас, в който прозвуча дълбокото съзнание на един вече мислещ зрял човек:

— Како Младено, дай си сила! Виж бедната Славка как те гледа! Грехота е! — И изведнъж прибави със страшно възбуждение: — Аз ще се хвърля от файтона!

Файтонът вървеше тъй бързо, че дори при предпазливо скачане човек би могъл да си строши главата. Младена трепна, свали кърпа от очите си, машинално улови с лявата си ръка неговата дясна и я стисна като с клещи.

— Няма вече, ето на, няма да плача!

Тя продължи да стиска ръката му, очевидно без да съзнава това. И чудно нещо! Нему никога съприкосновение на женска ръка не е извиквало такива трепети! Нито когато майка му го е милвала, нито когато сестра му или някоя от братовчедките му се е облягвала на рамото му. През черната копринена ръкавица на Младена минаваше някакъв неизпитван досега трепет, тръпки се движеха ту нагоре, ту надолу по цялото му тяло.

Файтонът влезе в града. Момъкът помисли, че трябва да освободи ръката си от Младенината, и подири повод. Той поиска да отвори омбрелата ѝ, понеже слънцето я грееше право в очите. Тя се

съгласи. Освободил ръката си, той разтвори и наведе така омбрелата, щото Младена по възможност цяла да е в сянка. Обаче тя забеляза, че слънцето пърлеше зачервеното и запотено лице на Асеня и му улови пак ръката, като оправи така омбрелата, че той да бъде запазен. Но слънцето взе да жури пък нея самата.

— Не, моля ти се! — възрази Асен и пак наклони омбрелата.

Но тя не се успокои и не сне ръката си от неговата, доде не нагласи така, че и двамата да бъдат запазени. Дирейки таквоз положение, тя се приближи тъй до момъка, че мишците на лявата ѝ ръка, от лакътя до рамото, както и левият ѝ крак, се опряха плътно до него. Всичко това се извърши тъй несъзнателно, с такваз естественост, че остави в душата на момчето само безкрайно умиление и нежност към тази жена.

IV

Трапезата бе сложена в стаята, дето издъхна домакинът. Около три съставени една до друга маси, от различна големина и дори височина, бяха наредени петнайсетина чинии, и те твърде разнообразни по вид и шарки, с по една ламаринена вилица в тях и с тъкана шарена кърпа отстрани. На средната маса бяха вече сложени две тави с пълнена риба. Курбанът довираше в кухнята. Едната от бабите, на които бе възложена тая работа, тракаше разни ракиени чашки, събрани от няколко къщи из махалата, а другата насипваше в три големи продълговати чинии пилафа, лъжица по лъжица, грижейки се да го нареди така, че да изглежда като сарми.

Додето Младена прегледа в ред ли е всичко, пристигнаха в четири-пет файтона всичките изпращачи на покойника. Всеки имаше изглед на облекчение, че се е свършила една тежка работа и че сега предстои да се отдъхне. Начело с дядо попа, те изведнъж насядаха около трапезата на най-разнообразни дъсчени и плетени столове. Едната от бабите донесе две стъкла ракия и чашките. Другата залепи на намазаните с мед две големи пити хляб няколко вощенички и ги запали. Попът, забрунден и потънал в пот, прочете една къса молитва, благослови и разчупи хляба. Всички се прекръстиха и се приготвиха да ядат и пият. Чашките се наляха с ракия. Появиха се и няколко чинии с пържени в зехтин маслини и лук. Дядо поп дигна чашката си и възгласи:

— Хайде Бог да прости покойния домакин, чада. Умрелият с умрелите, живият с живите.

— Амин — чу се от няколко страни и всички се чукнаха. — Бог да прости!

Хапнали по няколко маслини и по няколко вилици лук, желанието за ракия порасна и чашките пак се напълниха и изпразниха с „Бог да прости!“. Езиците още не бяха се развързали. Но когато чашките се напълниха още по няколко пъти, всички се разбъбриха.

Най-напред дядо поп, зачервен, огрял като пълна месечина, взе да подсеща една младичка вдовица за женитба.

— Я си избери ти някой левент — казваше той. — Туй е то светът, това ще ти остане. Всичко друго е вятър. Не погребвам ли всеки ден хора? Докогато ти гледат очите, дотогава е всичко. Защо да ходиш така? Виж каква си младичка и хубавичка. Таман жена!

Вдовичката посрещна мазния поглед на дядо попа и се изкиска. И всички разбраха смеха ѝ — дори и Асен, който бе седнал умислен на самия край на трапезата. Тоя смях, преведен с думи, значеше: „Виж го ти стария пръч, ще ме учи! Е-хе, не се знае кой повече знае... Не съм луда втори път да си вържа воденичен хромел на шията!...“

Все пак всички се престориха, че не ѝ разбраха смеха, и една баба каза, уж за да заглади, а очевидно, и за да утеши Младена:

— Когато моят, първият стопанин, се помина, да ми споменеше някой за женитба, очите му издирах. Ама минада се три месеца и, видях, че не се живее така. Па бях на седемнаесет години. Който ме види, и каже: „Грехота е това дете да ходи зачернено.“ Даде Господ, излезе ми пак късмет. Задохих се. Триесе годин се водих с втория си мъж. Писано ми било и него да закопая. Едвам му сторих четирийсетте, поиска ме трети. Сега, когато и момите мъчно се женят, да го върна ли? Ех, само че тоя път за много късо бе, година не сключихме. Не знам божие наказание ли е това, но макар да съм стара, пак не се отчайвам. Да се изменят черковните закони, оженвам се и четвърти път — заключи тя.

Някои от жените весело се изсмяха.

— Ха тъй де! Да живееш! — викна дядо поп, който бе понаправил главата. — Кажи на Младена, ако има уши, да слуша! Аз говоря така, направо, защото съм кръстил и нея, и покойния.

От двете страни на дядо попа седяха братята на Младена: по-старият, възчер, с големи увиснали мустаци, по-младият — червен като панджар. Те ядяха съсредоточено и слушаха толкова безучастно, сякаш не знаеха думица от езика, на който се говореше.

На другия край на трапезата бяха взели да сватуват един сух дълговрат вдовец за някаква отсъстваща вдовица.

— Бела као гъска — хвалеше я по-голямата снаха на Младена, македонка.

— Море мани, минало ми мене времето — опираше се той, комуто сватуваха, и присягаше към чашата си.

Всички тия разговори, освен факта, че бяха единствено възможните между тези хора, имаха в случая едно специално назначение: да ободрят вдовицата на погребания днес, да събудят у нея желание за живот. Между туй Младена, която само да не обиди братята и роднините си, като презре стария обичай, бе изпила половин чашка ракия, напразно правеше вид, че яде нещо. Гърлото ѝ се бе склусило и тя едвам преглътна няколко залъка. Отначало я подканяха и утешаваха, а после, когато взеха да се пълнят чашите с вино, всички забравиха за нея.

Асен бе заковал очи в чинията си, чоплеше там една кост от курбана и също се преструваше, че яде. На няколко пъти той погледна към Младена и разбрал колко и ней е чуждо това, що се върши около, нему му стана тъй мило и тъй мъчно за нея, че се измъкна незабелязано навън, отиде си в стаята и се хвърли на леглото си.

Гостите продължаваха да приказват за женитби, да клюкарствуват, да се смеят отвратително и да тракат чашите, доде хубаво се натракат. Когато се стъмни, те станаха да си отиват. Мъжете и някои от жените се олюляваха. Асен долови това по шума на стъпките им. Той с ужас чу, че някоя отреждаше баба Ена — тая, която се бе женила триж и която чакаше да се изменят черковните закони, за да се ожени и четвърти път — тя да останела, по обичая, да спи при вдовицата и да я раздумва. Той бе, почувствувал таквоз отвращение от тая стара жена!

И каква бе неговата радост, когато, след като си отидоха всички, той чу в коридора Младена да казва на наложената ѝ утешителка, която живееше през две-три къщи среща:

— Бабо Ено, на си занес този курбанец и тая чиния с ориз. Вземи и това шише, има още няколко пръста ракия.

Баба Ена поема предлаганите работи и захваща да благодари:

— Сполай ти, булка! Бог да даде да си намериш някой такъв, дето и момите се бият за него!

— Па виж, бабо Ено, ти се толкова отруди днес, че не ми се иска да се наказваш и тая ноц. То човек като си промени леглото, каквото и да му постелиш, не спи добре. Пък и аз не съм дете я, ще си давам кураж.

— Ех, бива, булка, бива. А утре ще дойда по-раничко да умием и разтребим едно-друго — каза баба Ена и видимо доволна, че ѝ дават да си занесе ядене и пиене и вкъщи, упъти се навън.

— Ии, каква буря се надига, Господи! Я що черни облаци са нависнали! То днешната горещина не беше току-така — каза тя на двора. — Чакай да бързам, да ме не свари. Хайде лека нощ.

— Лека нощ, бабо Ено.

V

Като заключи пътната врата, Младена, обхваната от някакво тревожно чувство, влезе в тъмната стая на Асеня. При светлината на далечни светкавици тя съгледа свитата и дълбоко спяща Славка на едина крайчец на миндера и Асеня, който лежеше облечен на кревата си. Ней се видя, че очите му са широко отворени и лицето му е без капчица кръв. Тя се приближи до момъка, сложи си ръката на челото му и каза сепната:

— Ти гориш!

— Нищо ми, како Младено.

— Как тъй нищо ти! Не виждам ли аз, че имаш огън? Ха събличай се, а аз ще отида да взема оцет, да ти туря мокра кърпа на главата.

— Моля те, како Младено, недей се грижи сега за мене. Ти си разсипана, помисли за себе си. Легни си да си починеш.

— Аз съм свикнала и по няколко ноци да не спя — отговори тя, приближи се тревожна към Славка, попипа ѝ главата и я оправи да си легне по-сгодно.

— Слава Богу, тя поне е здрава.

Отича в кухнята и преди Асен да стане да се съблече, върна се с чиния оцет в ръцете. Озарявана от далечни светкавици, тя натопа една кърпица, изстиска я и я залепи на горещото чело на Асеня; после взе ръцете му и им намокри дланите.

Младена натъкми чинията на един стол и седна на миндера между Славка и леглото на Асеня. Настъпи съсредоточено мълчание. След малко въздухът сякаш взе да се пълни — особено между две светкавици — от хаотичните вълни на напрегнатата мисъл на двамата. Младена променяше сегиз-тогиз кърпата от челото на момъка, прекарваше по дланите му мокрите си ръце и пак си сядаше и притихваше. Малко по малко огънят на Асеня почна да спада.

— Стани се съблечи, че да си легнеш. Аз пак ще дойда да те видя — каза тя и отиде в другата стая.

Там запали лампата и почна да разтребя трапезата и да носи едно-друго в кухнята. После отвори прозорците, премете набързо и се приближи към стария бронзов креват, дето днес в зори бе издъхнал стопанинът. Но изведнъж ѝ стана някак зловещо. До снощи по това време той беше тука, говореше и стенеше, тя му даваше лекарства; а сега е под земята. Младена се помъчи да си представи как Никола лежи в гроба и тръпки я побиха. Прекара ръка по челото и по лицето си и почувствува някаква приятност от топлотата на бузите си. Колко страдания, колко безсънни нощи, минати около леглото на болния и в тичане ту за едно, ту за друго — било до кухнята, било на двора. Но няма това ѝ дотежа някога? Тя спеше по цели недели облечена, на един краи на миндера, що е надлъж по цялата външна стена, а на Славка се постилаше на другия краи. Мъките ѝ бяха едва поносими, но тя би била съгласна и по-големи да бъдат, само Никола да оздравее. Уви, докторите го бяха отписали още преди шест месеца. Обаче той бе як човек и животът се късаше трудно от него. Половин година агония! В един миг Младена се почуди как е издържала на такова страшно зрелище, на толкова нечовешки страдания. И без да се докосва до леглото, с което тепърва утре ще види що ще прави, тя взе да си постила на миндера. Ала в същото това време тя чувствуваше, тя бе почти уверена, че няма да я сдържи тази вечер да спи тука сама.

Като турна всичко в ред, Младена затвори прозорците, пусна перденцата, после събу обувки, чорапи и хвърли всичко от гърба си. Изведнъж ѝ се видя, че това е неприлично, макар да бе сама в стаята и макар завеските да бяха спуснати; тя духна лампата, намери в слабото блещукане на кандилцето и в далечните светкавици една кърпа за лице, натопи единия ѝ краи в студена вода и си отърка цялото тяло, което ту светваше в провисналото между двата прозореца огледало, ту изчезваше. Хладното я ободри. Тя се избърса със сухия краи на кърпата, измъкна от скрина нощница, турна само нея на себе си и се препаса с кордона.

Без да пали отново лампа, Младена отиде да види какво става с Асеня. Тя не разбираше защо не ѝ се внася лампа в неговата стая. Под далечните светкавици бе тъй хубаво всичко около, особено бледното измъчено лице на това момче, което тя чувствуваше като братче, като свое.

Завари го още да лежи облечен и се помъчи да му се скара:

— Е, ама ти си много непослушен!

И улови се сама да му разкопчава палтото. Той скочи и взе пъргаво да се съблича. В това време Младена му оправи леглото, извади му чисти долни дрехи от куфара, що бе пъхнат под кревата, и му каза:

— Преоблечи се, че днес цял ден си се потил. Аз ще изляза.

Тя отиде в другата стая и седна на мястото, дето си бе натъкмила да спи. Но при една ослепителна светкавица ней, впила поглед в кревата, се стори, че вижда умрелия, и с внезапно изстинали ръце и нозе тя грабна възглавницата и одеялото и почти отича при Асеня. Той едвам бе сварил да се преоблече и като й чу стъпките, мушна се под завивката.

— Страх ме е отвъд сама. Ще спя тука на дивана — каза тя като уплашено дете.

— Како Младено, аз да спя на дивана, пък ти на леглото.

Асен бързо седна, но тя го улови за раменете и го накара да легне.

— Не, не, не! Тука ми е добре!

Тя си намести възглавницата досам неговата и преди да легне, попипа му пак главата.

— Имаш още огън. Да турна кърпата.

Додето тя я топеше в оцета и слагаше на челото му, светкавиците ставаха все по-чести. Чу се ръмжение на гръм, който също се приближаваше. Изведнъж се раздаде трясък, сякаш небесният купол се строши на самия си връх. В същия миг силен вятър, като че откъснал се някъде много отблизо, изпищя в ъгъла на къщицата и разхлопа прозорците. Славка се събуди и надигна главица.

— Мамо!

— Тук съм, чедо, тук съм! Спи ми! — каза майката, натъкми я още по-удобно и я зави с одеялото, което бе приготвила за себе си.

Славка отведнъж пак заспа.

А бурята бързо-бързо се засили, трескавиците идеха една през друга и лисна пороен дъжд на стълбове вода. След няколко минути се струваше като че къщицата заплава натам по улицата.

Младена легна на коравия диван и тепърва почувствува колко много е изморена. Макар да имаше желание да полежи будна, очите й се затваряха. Вятърът бе затихнал и дъждът шибаше монотонно в

стъклата, намалявайки все повече, додето малко по малко спря. В стаята се събра равен мрак, ненарушаван от светкавици.

Асен лежеше с отворени очи, слушаше тихото дишане на Младена, чиято глава бе сложена на педя-две от неговата, и на душата му бе тъй мило и тъй тревожно.

Изведнъж тя се сепна като от страшен сън, протегна ръка, улови неговата и каза:

— Студено ми е!

И се изправи. Наистина ръката ѝ беше студена и тя цяла трепереше. Шеметна, без да се досъбуди, тя открехна завивката на Асеня и се мушна под нея. Той се поотмести към стената да ѝ стори повече място, но тя се притисна още по-плътно до него и все по-силно и по-силно трепереше с цялото си тяло. Сякаш всичко това бе насън, тя му прекара ръцете си на няколко пъти по косите и се понадигна така, че лицето му се притисна до гърдите ѝ. На Асеня лъхаше сладко благовоние на чудно зрял плод, какъвто той не бе още вкусвал; благовоние, от което му се завиваше свят. Тепърва той се реши да прегърне Младена и прекарвайки на няколко пъти ръка от шията до талията ѝ, без да смее да продължи по силните извивки на бедрата, той почувствува под тънката нощна роба, че Младена все по-силно трепери като корда.

В прозорците чукаха последните капки на бурята. В стаята бе равен мрак, ненарушаван от никакви далечни светкавици.

VI

Беше добре съмнало, когато Младена надигна глава и се вгледа със съннозалисан поглед в момъка, който спеше на същата възглавница до нея. Тя като че не може изведнъж да разбере кой е той. Онова, което си спомни в първия миг, ѝ се видя тъй невероятно, тъй чудовищно, че тя се усъмни да не би всичкото то да е само един безумен сън.

Не, не! Може ли да бъде сън бурното, никога по-рано неизпитвано наслаждение, което сякаш още се разлива по всичките ѝ членове?

Ала как се е озовала тя в леглото на Асеня? Ето кое никога не би могла да разбере. Спомня си много добре, като грабна отвъд възглавницата и одеялото и отича в тази стая; спомня си, че се бе натъкмила да спи тука, на дивана; даже ясно помни, че щом легна, обхвана я неодолима умора и взе тутакси да я униса на сън. Но кога е станала от дивана и е легнала при Асеня? Тя би могла да се закълне, че нищо не знае за това, макар много ясно да възстановява в паметта си един последващ миг; когато ръцете ѝ милваха къдравата глава на момчето, когато неговото лице бе притиснато върху гърдите ѝ и цялото ѝ тяло трепереше от непоносим студ. Съвсем, съвсем ясно, момент по момент си спомни и всичко по-нататък...

Но кога е направила решителната стъпка: кога е легнала при Асеня? Какво пълно затъмнение на съзнанието е било то, за да бъде извършена таква постъпка, без да е нито помислювано по-рано, без никаква борба със себе си, по един тъй абсолютно самопроизволен начин, че сега нищо, нищичко да не си спомня. Нима нуждата на плътта е била тъй повелителна, че е успяла да се наложи без знанието на духа? Или духът е бил приспан и подчинен на чужда воля?

Тя гледаше спящия Асен с широко отворени и пълни с ужас очи, без да смее да помръдне, без да смее да диша. Челото му, гладко и с цвета на стара слонова кост, бе оградено от разкошни тъмни къдрици. Дългите клепки хвърляха големи сенки под затворените му очи. Червените като кръв устни, които тя бе снощи безумно хапала, бяха с

такова съвършенство изрязани и дишаха толкова невинност, такава детинска чистота! Но какво е това странно печално изражение на напълно зрял човек, което е замръзнало на прелестното лице на този юноша? Като е последната мисъл, при която са го оборили умората и сънят, е била безкрайно тъжна и мъчителна.

О, как се реши тя, след вчерашния страшен ден, да се отнесе към това дете като към мъж, зрял мъж? Та то ще да е било — безпаметно мъчителен глад, от който се обезумява и не се знае повече какво се върши. Така затворени в подземията на някоя мрачна кула и осъдени на гладна смърт се хвърлят в тежкия душен облак на умопомрачение един върху друг и си ръфат живите мяса. И нищо не знаят за това, що вършат.

Чу се тихо стенание. Младена настръхна и се заогледва все със същия поглед на ужаса. Славка, за която тя като че бе съвсем забравила, се движеше и стенеше едва чуто, очевидно сънуваше.

Изведнъж майката се уплаши, че детето ѝ може тутакси да се събуди и да я види в леглото на Асеня. Тя предпазливо се изправи, поглеждайки ту към Славка, която се бе извърнала към стената и отново бе притихнала, ту към Асеня, който спеше тъй дълбоко със своя печален израз на лицето, че сякаш дори не дишаше; прескочи много внимателно нозете му и тихо се спусна на земята, без да разклати леглото.

Макар да бе съвършено съмнало, когато отвори вратата на срещната стая, сърцето ѝ се блъскаше така, като че тя пристъпва в най-дълбок мрак, из който сякаш ще чуе гласа на мъжа си да я запита къде е била тая нощ. Щом влезе, тя спря поглед на леглото, на което той вчера лежеше мъртъв, представи си го до най-малки подробности — и тъпият ужас, който бе я обхванал, растеше на всеки миг. Когато тя се обличаше, ръцете ѝ се тресяха; коленете ѝ се подкосяваха и зъбите ѝ тракаха.

Нещо изпраска. Тя извика, сякаш със схванати челюсти, и политна. Едвам не падна в несвяст. Маслото на кандилото се бе свършило и пламъчето угасваше. Тя се спусна в кухнята, донесе стъкло със зехтин, напълни го и пак го запали, все още тресейки се. Не, тя трябва да събуди Славка; страхът ѝ така навярно ще мине. Отиде на пръсти отвъд, взе на ръце детето, пренесе го в своята стая, сложи го внимателно на дивана и чак след това го събуди.

Наистина, когато Славка отвори очи, и движенията, и гласът, и погледът на майката бидоха подчинени мигом на едно неподозирано самообладание.

Детето изведнъж забъбри:

— Мамо ма, аз нали бях си легнала оттатък, при бати Асеня, защо сега съм тук?

— Че нали тука си спиш?

— Ама ти ли ме пренесе?

— Аз, чедо.

— Защо ме пренесе ма, мамо? Бати Асен не ще ли ме да спя в неговата стая?

На пътната врата се почука. Вдовицата разбра, че ще да е баба Ена, и отивайки да отвори, тя сякаш натика всичко преживяно нощес и своя тъмен безпаметен страх в най-скритото ковчеже на душата си и добре го заключи и затрупа.

Тя ще мисли после, когато бъде сам-сама, а сега предстои един ден, през който трябва да бъде търпелива и да пренесе със смирение безконечните брътвежи на баба Ена и на толкова други роднини и познати — хора, чиито всекидневни мисли и чувства не е успяла дори старостта да облагороди и да откъсне от половите мръсотии; животни, които я погнусяваха до дън-душа.

„А какво право имам аз, особено днес, да се гнуся от тях?“ — светна изведнъж в главата ѝ, додето отваряше пътните врата.

VII

Щом Асен отвори очи — след няколко часа тежък предутрин сън, — през ума му преминаха обстоятелствата на миналия ден и особено на изтеклата нощ; и на душата му стана тъй тежко, като при събуждане след някое голямо нещастие.

В кухнята, през коридорчето и отвъдната стая, се чуваше тракане на съдини и говор. Асен позна гласа на баба Ена и се намръщи. Тоя глас му действуваше така, като че го пръскат в лицето с мокра пачавра. Това още повече увеличи тъгата му.

„Нима не сме всички такива свини?“ — помисли си той.

И се ослуша в гласа на Младена. Господи, каква музика, чиста, прозрачна! Как може да му мине през ум да сравнява Младена с оная? И все пак нему му беше тъжно и противно и не му се искаше да види сега как си Младена. Той скочи, облече се набързо и без да отиде да се умие, както обикновено, в кухнята, излезе на пръсти, пазейки да не хлопне поувисналата на ръждиви резета пътна врата.

Сполучливото бягство от къщи го ободри. Той крачеше пъргаво по измитите от дъжда улици, срещайки и застигайки групи бавно движещи се празнично облечени жени и мъже. Беше неделя; едни отиваха на черква, други бяха излезли да се пореят и да позяпат.

Боейки се да не срещне някой свой съученик, който може да го спре, той удари през по-тихи улици и скоро се озова вън от града към Лозенец, над Арсенала. Саможиво и мечтателно момче, той бе идвал често тука. Залутан из тия пущинаци, Асен прекарваше дълги часове най-често не с книга в ръка или обмислящ нещо определено, а в някаква блажена захласнатост в живота на природата, без да може да се съсредоточи на нещо. Обаче днес имаше да решава трудни въпроси. А кой знае защо в главата му бе страшно безредие. По улиците — смяташе той — не може да се мисли спокойно, защото много работи разпиляват човека; вън от града пък пречеше му неравният път. Той чакаше с нетърпение да намери някое глухо кътче, да се спре там и да легне. Ето я една гъста вишнева горичка, дето едва ли някой някога

минава. Промъква се между младите дръвчета, но едвам излязъл на полянката, той си спомня, че преди няколко месеца, в началото на пролетта, бе видял тука обесен един работник от близката тухларска фабрика. На отсрещния край на полянката, на едно стройно букче бе избрал клетникът да свърши дните си. Ръцете висяха отпуснато, тежко надолу; нозете бяха боси и така опнати, като че в последния момент самоубиецът се е разкалял и се е помъчил да досегне с големите си пръсти земята, която бе едвам на педя по-долу. На една крачка отстрана се чернееха стари подпетени еминии, грижливо сложени една до друга. Лицето изглеждаше мъничко, като на дете, и черно, черно, а шията суха, тънка и изтеглена. Окъсаните дрехи на нещастника бяха мокри. След като си бе окачил въжето, него бе валял дъжд, пороен като вчерашния. Черните му, отдавна нестригани коси се спущаха върху челото и очите на мокри лъскави кичури. Асен свърна назад с разтупано от вълнение сърце и подкосени колене, също като тогава, сякаш обесеният още висеше там и трябваше да се дири стражар, комуто да извести.

Момъкът дълго обикаля и най-сетне си избра място сред едни шубраки, доста близо до пътя, който води към село Драгалевци.

Слънцето бе изсушило вече дръвчетата. Не се виждаха капки и по тревата, но земята отдолу бе добре напоена. Обаче Асен, морен от бързия ход и от вълнението, се обтегна, без да иска да знае, че е влажно. Той изобщо имаше оная непредпазливост, която е свойствена не само на неговата възраст, но и на неболедували често хора. С ръце, подложени под главата, с шапка върху лицето, за да не го пече слънцето, той се помъчи да се съсредоточи и да мисли, много да мисли за Младена, за онова, което те извършиха нощес и което според него изведнъж ги приравни с баба Ена и с всичките вчерашни скотове. Но чудно! Колкото повече се напругаше да разбере в какво собствено се състои работата: защо му е тъй мъчно, защо не би желал, не би могъл сега да погледне Младена в лицето, а в същото време тя пак му е тъй мила, тъй неизказано мила — толкова по-голям ставаше хаосът в младата му глава. От страшно напрежение той по едно време почувствува отпадналост по цялото тяло. Дъхът на влажната земя като че го замая и унесе го на сън. Той направи последни усилия да се ободри, но по всичките му стави се бе разляла такава сладка умора! Асен ѝ се отдаде всецяло и затвори очи.

Той видя насън своите си — баща, майка, сестра. Те бяха на двора — широк, пълен с овощни дървета двор, през който минава бистра вада, току-що слязла от издигащия се над малкото градче балкан. Асен иде отвън и носи на гърдите си едно бяло като памук агънце. Сестра му тича насреща, скача от радост и милва агънцето, а старите изглеждат като сърдити и съвсем не обръщат поглед към него. Изведнъж бялото агънце захваща така жално да блее, щото на Асеня му става мъчно, мъчно. Той гълта сълзите си, дави се с тях и се събужда разхълцан.

Над него светеха звезди, около му се люшкаха тъмни клони. Той не можа тутакси да разбере къде е. После си спомни всичко и поиска да стане; но на няколко места в гърба го мушнаха шишове. Асен изохка и легна пак.

„Какво е това? Нима съм спал цял ден?“ — помисли си той, без да даде внимание на бодежите в гърба.

Обаче когато втори път поиска да стане, те се повториха така, че от очите му се посипаха искри. Под него бе влажно, почти мокро. Той бе цял просмукан. Но при все туй не се загрижи твърде много. Мислеше, че след един бърз ход до града ще се сгрее и ще му мине. Ала излезе, че той едвам може да се движи. Напразно се помъчи да бърза. Бодежите бяха тъй силни, че колчем се случваше кракът му да стъпи неочаквано по в ниско, той извикваше от болка.

VIII

Младена бе довольна, че Асен не се вестна вкъщи ни преди, ни след обяд. Тя се боеше сега да се срещне с него; не знаеше ни как би го погледнала, ни какво би му продумала. Разбираше, че и той също тъй ще да е объркан и угнетен, та затова се не връща. Но — после, после ще се мисли какво трябва да се стори.

През целия ден тя посреща гости, слуша едни и същи утешения, просташки, диви, често размесени с отвратителен цинизъм. Това я страшно измори. Тя едвам дочака да се стъмни; скоро ще си отидат и последните гости.

А Асеня още го няма. Обхвана я някакво безпокойство, което бързо, бързо порасна. Страхът да се срещне с момъка отстъпи на страха да не би да се е случило нещо лошо с него.

Когато пътната врата хлопна, Младена, чиято тревога бе извънредно много порасла, отича да отвори вратата на антренцето, преди да се почука. Но щом погледна Асеня в лицето, тя извика и без малко щеше да изтърве лампата, която държеше. Така страшно бе той променен.

Гледала почти година болен, младата жена тъй се изплаши от вида на момъка, щото не може дума да каже, сякаш си глътна езика. А като узна по-късно на какво място той бе спал целия ден, нейният уплах се обърна на ужас. Тя се спусна към кухнята, дето се чуваха гласове и тропане на съдини. Там баба Ена и баба Васа, жена, прилична на грозен мъж, облечен в рокля, в лицето слаба като чироз, макар да обладаваше грамадна сила, и пребрадена с дебела като шал кърпа, сякаш бе зиме, приготвяваха коливо за утре, три дните на покойния стопанин. Като узнаха какво се е случило на Асенча, когото всички близки на къщата обичаха, те тутакси оставиха работата си и тръгнаха подир Младена да го видят.

Стаята на Асеня изведнъж се напълни с приказки:

— Бива ли тъй бре, чедо?

— Нема ли тука легло за тебе бре, сине, ами да отидеш по кърещата да спиш?

— Къде те муши?

— Добре си се нагласил ти! Я какви са ти хлътнали страните!

— Цццц! На човек не прилича!

Младена прекъсна бабите, които биха се окайвали часове над болното момче:

— Я, бабо Ено, иди повикай доктор Гунчева да го види, доде е време.

— Махни го оня брѣмбар!

Наистина и Младена нямаше вяра в д-р Гунчева, когото бе викала, покрай другите лекари, два-три пъти за мъжа си; но той живееше най-близо, на отвѣдната улица.

Додето баба Ена се върне с лекаря, другите две жени помогнаха на момчето да се съблече. Всяко привеждане и всяко извиване на ръка назад бе съпрежено с нетърпими бодежи в гърба и гърдите. А челото му бе сухо, та дори изпрѣхнало. Ни капчица пот. Легнал на грѣб, със затворени, хлътнали в орбитите си очи и опнати по скулите страни, неговият вид плашеше все повече и повече Младена. Объркана, тя се рови няколко минути ту в тоя, ту в оня долап да дири някакво лекарство; после донесе от кухнята две стѣкла с вряла вода, които намести на нозете и на гърдите на болното. В това време баба Ена се върна заедно с доктора, когото за щастие бе заварила на вечеря и който лесно се бе съгласил да дойде, понеже нямаше комай никаква клиента.

В стаята влезе един късокрак тантурест господин, с обла глава, с малка остра брадичка, със завъртени на витло мустаци и с дебели моравочервени устни и страни. По фигура и лице той повече приличаше на баритон в някоя военна музика, отколкото на лекар.

Като прегледа и разпита болния, той седна до масата и почна да пише рецепти. На въпроса на Младена сериозна ли е болестта докторът отговори утвърдително, обаче изведнѣж прибави за утѣха, че понеже се вземат мерки тутакси, навярно най-много до един месец...

— Един месец! — извика Асен изплашен. — Та до края на учебната година има едвам един месец. То значи да повтарям класа!

— Ти сега няма да мислиш за това — рече кротко Младена с прѣсѣхнали уста и подкосени колена.

— Болестите лесно идат, но мъчно си отиват — каза докторът тъй важно, сякаш природата го бе избрала за възвестител на най-скъпо откровение.

След като наръча как ще се вземат лекарства, говорейки все със същия тон, който искаше на всеки миг да навре в очи, че няма нищо по-важно на света от онова, което той говори, и че слушателите му едва ли достатъчно оценяват това, той си отиде с обещание да мине утре сутринта. Подир него излезе баба Ена да вземе лекарствата.

— Я, булка, дай ми ти мене в една паничка малко зехтинец — каза пребрадената с дебела зимна кърпа баба Васа, след като бе гледала няколко минути мълком болното.

Додето донесат зехтина, тя махна забрадката и за голямо учудване на Асеня съблече няколко дрешки една по друга; после запретна ръкави и се приготви.

Баба Васа бе голям майстор на разтривките. Под нейните яки костеливи пръсти затреперваше като корда всеки мускул, всяка фибрица. Отвред почваше да блика обилен пот и болният на другия ден биваше здрав. Колко души са дигали от легло тия ръце!

И захвана се изкусно триене по цялото тяло. Отначало Асен се опита да се противопостави, защото го бе срам да се опъне гол пред тия две жени. Но те така настояха, че той трябваше да отстъпи. Него съблякоха до пояса, а после свършено, и триенето по гърдите, гърба, ръцете и краката почна. Силната като делиормански пехливанин баба Васа се попоти и запъхтя. Ръцете ѝ пипаха така, че болното викаше при всяко докосване. Обаче изкуството ѝ този път отиде напразно: бледната снага на момчето не зарумения. Тук-таме се виждаха само слаби червени петна, което съвсем не можеше да се вземе за някакъв особен резултат от триенето. Не се появи и пот. Нито най-малка влага. Най-после капнала от умора, баба Васа тегли юргана върху Асеня и се отдръпна настрана.

— Лошо си настинало ти, момче — каза тя, бършейки си лицето и врата, по които течаха вади.

В стаята влезе баба Ена с лекарствата. Младена грабна стъкленцата и се спусна да дири лъжица; обаче баба Васа я спря.

— Остави ги тия шербети — рече тя. — Ако таквоз триене не му помогна, от докторските хич няма да вземе! Лошо, много лошо е настинал.

— Ами какво да се прави сега? — попита объркана Младена.

— Аз ще ти кажа — отговори баба Васа. — Нали има огън?

— Има.

— Чобурът, що е на двора, държи ли вода, или се е разсъхнал?

— Държи, държи. До половината е налян.

— Хайде в кухнята.

Трите жени тръгнаха навън.

— Парилото е най-доброто — заразправя, вървейки, баба Ена. —
Човек на парило или изведнъж оздравя...

Баба Васа я изтика пред себе си в коридора.

Асен остана самичък с внезапно уясnilото се в душата му чувство, че тая простуда може да има много лоши последствия; че тя не само ще направи да загуби годината, но може изобщо да му обърка и похаби живота. Той постигна, че състоянието му е много опасно и че трябва да се превари бързо развиващата се тежка болест. Това, дето не му дадоха да вземе лекарствата, не го разтревожи ни най-малко. Той си спомни думите на своя любим учител Божилов, чиито чести отклонения от уроците бяха пълни с толкова мъдрост и житейски опит. Запитал го бе някой нещo за народната медицина. Учителят бе им казал:

— И в работата на лекаря училището не значи много нещo. Всяко училище може да се свърши и с много знания, и със съвсем малко; и с големи таланти, и без никакви таланти. Както не всички, които свършват художествена академия или консерватория, стават художници и композитори, така и не всички, които свършват медицински факултет, могат да лекуват успешно.

Асен сега си спомни дума в дума какво бе казал Божилов по-нататък, при тоя случай, за народната медицина:

— Голямо недоразумение е, за да не употребя по-силна дума, това, дето мнозина от нашите лекари отричат народната медицина и дори се гаврят с нея. Не е възможно тъй много теглилият ни народ да не знае дълбоки тайни в тая област. Ние обичаме лениво да повтаряме, че робството било спряло нашето развитие. Обаче това всъщност не е вярно. Развитието е продължавало, макар не книжовно. Вие знаете, че много прекрасни документи от устна литература могат да ни уверят в това. А в нашите народни пословици, тъй изящни по форма и тъй дълбоки по мисъл, вие можете да намерите най-скъпото на една

отлична житейска философска система. Също развитието не е спряло и в медицината, макар да сме нямали факултети. Даже навярно там то е още по-голямо, защото страданията са най-настоятелният стимул за издирване. И най-сетне отгдето изхожда научната медицина, ако не от народната? За жалост повечето от нашите лекари са твърде малко просветени хора, с повърхностни познания и като всички учени-недоучени българи, с една маймунска страст да подражават на всичко западно. София има стотина и повече лекари; но един разумен човек като се разболее, би се решил да се довери най-много на трима-четирма от тях. На останалите не би оставил да лекуват и кучето му.

Споменът за тия думи сега събуди у него твърда вяра в онова, което баба Васа бе отишла да приготви. Реши да я остави да върши каквото тя намери за добре.

Двете баби внесоха мокрия чобур, сложиха го сред стаята и отново излязоха. Скоро те пак се върнаха, носейки по един бакрач вряла вода, която дигаше големи облаци пара. Освен котела баба Васа носеше в другата си ръка няколко тояжки. Подир тях вървеше Младена с чергици, одеяла и чаршафи в ръце.

— Парило, че пак парило! Ей сега като го турнем над чобура, ще видите само! Нека изтече от него пет-шест оки пот, пък пак ще приказваме. Месец ли? Е-хе, утре болестта ще си иде в гори тилилейски, откъдето е дошла. Ако бяхте ме слушали, Никола сега щеше да е жив и здрав — разправяше баба Васа, наливайки горещата вода в чобура. — Бабешки били...

Цялата стая изведнъж се напълни с пара. Като изляха двата котела гореща вода, което хвана до половината на чобура, препречиха отгоре тояжките и се приближиха към болното.

— Хайде сега, сине.

Асен коленичи пред чобура и почти легна с целите си гърди върху тояжките, опирайки се отстриани на ръце. Горещата вода, макар да бе на педя-две под него, така грееше и изпускаше толкова пара, щото болното изведнъж се развика, че го гори, и се изправи. При втори опит пак излезе, че не може да се трае. Тогава баба Васа отича с един котел в кухнята, донесе го пълен със студена вода и изля половината в чобура. Асен пак се надвеси и жените тутакси го затрупаха с чергите. Той почна да вика, но баба Васа вече не искаше нито да чуе.

— Гори зер! Не зная аз! Ха трай де! Разглезен си ти, затова те гори!

Обаче Асен изкрещя така, че Младена, изплашена, му помогна да стане. Гърдите му бяха като одрани.

— Няма нищо, няма нищо — повтаряше баба Васа спокойно. — Така бива парило. — Тя изля и останалата студена вода във врелока и продължи: — Хайде сега лягай, па стига гевезене! Когато кажа, тогава ще станеш!

Асеня затрупаха цял с черги и одеяла. Не се виждаше ни глава, ни крака. Него пак страшно пареше, но сега той се мъчеше да трае. След няколко минути момъкът почувствува, че от цялото му тяло цвърчи вода. Той се задушаваше, обаче дишаше парата и гледаше колкото е възможно по-дълго да търпи. Правейки такива усилия над себе си, той не усети как му прилоша и главата му увисна от другата страна на чобура. Когато доста дълго време не мръдна и не отговори на въпроса на Младена дали пари, тя се изплаши и се развика. Чергите бяха махнати и болното, без сваяст и червено като опечен рак, биде турнато на леглото.

— Няма нищо, няма нищо, не бойте се — успокояваше баба Васа, — ей сега ще се свести. Гледайте как блика пот — сочеше тя местата, които отъркваше с една кърпа за лице и по които тутакси пак потичаха вадички.

Двете баби увиха момчето в един сух чаршаф, затрупаха го добре с юрган и одеяла и го оставиха да спи, а те се заловиха да изнесат чобура и да разтребят стаята.

Младена ту се улавяше да им помага, ту се връщаше неспокойна към леглото и се взираше в потъналото в пот червено лице на Асеня.

IX

След няколко часа добър здрав сън, несмущаван от никакви съновидения, Асен биде събуден от една приятна мокра топлина по цялото тяло, но без да може напълно да се опомни и оставайки още в просъница.

Той видя най-първо в отсрещния кът стария образ на Божията майка — останал от баба и дядо, — пред който гореше кандилце и пръскаше дълги черни сенки из стаята. Асен малко по малко се досъбуди и се огледа наоколо, без да мръдне и без да издаде глас. На софата, недалеч от леглото, седеше Младена. Светлината от кандилцето падаше право върху лицето ѝ и той изведнъж забележи, че тя не дреме, а гледа замислена пред себе си. Асен спря поглед на ефектно осветения ѝ профил и изведнъж му стана тъй мъчно, дето това утро е допуснал в душата си недобри чувства за тази жена; дето е посмял за миг да я сравнява с ония на трапезата след погребението. Каква възвишена красота лъха от лицето и от цялата фигура на Младена! Той неволно погледна към Божията майка, сякаш правеше сравнение и искаше да установи някоя прилика. Кой не би бил честит, безкрайно честит от обичта на тази жена? А защо при все туй му е тъй тъжно и тъй срамно на душата? Ето, той се бои да шавне, за да не го погледне тя. Нему се струва, че не ще може да издържи погледа ѝ, че ще се провали вдън земя. Защо? Ах, как хубаво щеше да е да ги нямаше преживяванията на миналата нощ! Спомените за безумствата на плътта пак почнаха да го измъчват като миналото утро; той отново почувствува нужда да стане тихичко и да избяга оттука. На момчето се виждаше така недостойно за хубавите чувства към тази жена онова, що бе извършено миналата нощ. Но наистина ли е то нещо тъй лошо? Ако е така, как при все туй на лицето на Младена се отразява такваз чистота? Не, очевидно тука има работа, която той криво или непълно разбира. Трябва здраво да се размисли; трябва и да се прочетат повече книги. Но какви? Кой ще му ги посочи? Той наистина е чел много прочути романи от сърцеведци с всемирна известност. Там все за

любов, за полови работи се разправя, и то така, като че няма нищо по-важно и по-свето от тях. Но Асен напразно се помъчи да си спомни някой такъв случай, който напълно да отговаря на неговия и който би му помогнал да уясни и нареди мислите си. Страшното бе това, че момчето нито успяваше да сподави мъчителното чувство на мръсотата от извършеното миналата нощ, нито пък можеше да не се остави всецяло на въздействието на красотата, което идеше от тая жена. Ненадейно му хрумна една нова мисъл: може би тя само ще му помогне да проникне в същността на преживяното. И отправеният му към нея поглед изрази такава топла вяра! Младена, сякаш почувствувала го, изви глава към него.

— Ти си се събудил! — каза тя и скочи.

— Да, како Младено.

— Много спокойно спа. Това е на добре. Уу, страшно си се изпотил — прибави Младена, като сложи ръка на челото му. — Хайде сега бързо-бързо да се преоблечеш. Изпотиш ли се така още еднъж, утре ще бъдеш здрав.

Дрехите за преобличане бяха готови на един стол. Додето той, стеснявайки се, диреше да възрази нещо, тя — заета всецяло с новото нещастие, което бе влязло в къщата, и държейки все още заключен в душата си смута от нощешната самопроизволна експлозия на пола й сърчно го разви от чаршафа, натежал като олово, ожули го с една рунтава кърпа за лице и му нахлузи ризата на главата. Всичко това бе направено тъй естествено, тъй мило, че Асен не намери ни най-малък повод да помисли нещо лошо. Напротив, сърцето му бе пълно с такава топлота, че искаше му се да хване малките топчести ръчици на Младена, да ги целува, да ги целува и да ги тури под гушата си. Но той не посмя да стори това.

Когато отново биде огънат в сухи дрехи, Младена седна на предишното си място и рече:

— Хайде сега гледай пак да заспиш. Аз ще почакам, дано още еднъж се изпотиш.

Асен възрази стремително:

— Това не може, како Младено! Аз да спя, пък ти цяла нощ да ме пазиш! Та не съм тъй тежко болен! Ето на, никъде вече не ме боли! Мене и без туй ми е мъчно, дето толкова часа съм спал, без да знам, че ти се наказваш...

— Виж го ти! — прекъсна го Младена. — Ако не съм тука, нали, както си запотен, може да се отвиеш и още по-зле да настинеш?

— Няма да се отвия аз! Дете ли съм!

Младена се усмихна.

— Само децата ли се отвиват насън?

— Каквото ще да е, това не може да бъде! Ти ще идеш да си легнеш, че утре рано ще те събудят. Хайде, како Младено, моля ти се. Ако не отидеш да си починеш, аз не ще мога вече да заспя — рече той и в гласа му затрепна толкова нежност, че тя не можа да му откаже.

— Добре, ще ти забода завивките с безопасни игли и ще си отида.

Асен се съгласи, умилен все повече от грижите на Младена. Тя отиде в стаята си и тутакси се върна. Като се пресягаше да забодее завивката откъм стената, гърдите ѝ се почти докоснаха до неговите и той усети оня топъл лъх на младо и здраво тяло, който го бе докарал миналата нощ до такива безумства. И чудно! За миг му се поиска Младена да го помилва и целуне; обаче тя се изправи, пожела му спокойна нощ и си излезе. И още по-чудно! Нему едновременно му стана и мъчно, че тя се отдалечи така, и леко, че не се повтори нищо от онова, което от вчера му тежеше като някое страшно нещастие. Увеличаващата се под завивките му влажна топлина отново почна да му навява дрямка. Кандилцето мигаше приспивателно, Божията майка го гледаше с толкова кротост и благост и изпълваше душата му с най-хубави чувства за Младена. Една сладка леност бе обхванала цялото му тяло. Без да може да мисли за нещо, което го вълнува и разсънва, той неусетно пак заспа.

И чу един безкрайно нежен глас, който му говореше нещо, що изведнъж не можеше да се разбере.

— Какво? — запита той в просъница, подчинявайки несъзнателно гласа си на музиката на гласа, който звучеше в ушите му.

— Ще трябва пак да се преоблечеш, че цял си вир-вода.

— Сега, како Младено! — досъбуди се той.

Кандилцето бе угаснало, но през хасените завески на прозорците белееше. В стаята бе предутринна дрезгавина.

— Как се усещаш?

— Никъде не ме боли, како Младено. Искам да стана.

— Това не може!

— Но аз съм съвсем здрав!

— Да, виждам. Все пак след такива парила трябва пазене. Днес и утре ще полежиш. Нали ще ме слушаш?

— Да — отговори той тихо и я погледна с цялата си детска душа в очите.

Тя му помогна да се съблече, отърка му пак гърба и гърдите със суха кърпа, доде хубаво се зачервят, облече го, зави го и грабна мокрите дрехи да ги изнесе.

— Да знаеш колко ми е мъчно, че се отрудваш...

— Ще се разсърдя, ако говориш така! — прекъсна го тя. — Отрудила съм се била!

Той си подаде малко ръката изпод завивката, улови нейната и я притисна до устните си.

— Благодаря ти! Много ти благодаря!

— За нищо, за нищо — отговори тя, измъкна си ръката и бързо излезе.

Нему му стана пак странно, че тя не го помилва с меката си ръка. Тоя път това го натъжи. Той не беше както преди благодарен, че тя си излезе така. Даже смътно съжаляваше, че не му забодее пак завивката, за да се наведе през него. И мисълта му се заплете безконечно в тия чувства.

Откъм кухнята дълго време се чува объркан говор на жени. Най-после Младена влезе, облечена в черно, и каза:

— Ние отиваме на гробищата. Ще заключа външната врата. Който и да чука, да не ставаш.

Тя дигна завеските, отвори един прозорец, от който лъхна пресен утринен въздух. В това време на вратата се подаде баба Васа със своята дебела забрадка и зад нея надзърна баба Ена.

— Е, как си? — запита баба Васа. — Видиш ли сега? Аз му викам „търпи“, а той „пари, бабо Васо!“. Гиди разгалено момче! Ама сега вече ще слушаш каквото ти кажа!

И без да чака благодарност, тя се обърна към Младена:

— Хайде, булка, да вървим, че закъсняхме!

Когато жените излизаха, на двора ги срещна докторът. Той бързаше да види тежко болното и изглеждаше важен и тържествен със своето лице и фигура на баритон във военна музика. И Асен чу през

отворения прозорец как Младена му разправи, че го турили на парила и че той сега е свършено здрав. Лекарят се разсърди.

— Доктор ще викате, а бабешки го лекувате! Додето не почнат да тикат такива в затвора — обърна се той към бабите, — няма да престанете да се бъркате в работата на докторите!

И се чу как той тресна пътната врата.

— Гледай го какъв е! — каза баба Васа обидена. — Яд го хвана, че болното е оздравяло. Не го е срам, бръмбарът му недни!

Бабите се разбъбриха сърдито една през друга.

На Асеня кръвта удари в главата. Тоя музикантин да се отнесе тъй грубо с Младена. Но защо той, Асен, не скочи, да му даде да се разбере? И не можеше да се успокои цели часове, чак додето се върнат от гробищата. Никога тъй дълго тая ясна детинска душа не е била омрачавана от толкова гняв.

Х

Макар да се чувствуваше напълно оздравял, Асен остана по желанието на Младена още два дни на легло. Тя влизаше и излизаше тихо от стаята му, принасяйки му ту едно, ту друго, подавайки му книги от масата и приказвайки му най-незначителни неща, които обаче изпълваха душата му с неизпитвано дотогава блаженство. Той не можеше да се наслуша на гласа ѝ. В него имаше толкова тонове, които го докарваха в умиление. Асен ѝ заговарваше само за да ѝ даде повод да каже нещо; и щом Младена отвореше уста, той тутакси млъкваше и разкриваше жадно душата си за звука на нейния глас. Едно нещо, което смущаваше неговото щастие и което той не можеше или по-добре не му се искаше да разбере, бе, че тя през всичкото това време не се докосна ни веднъж до лицето му да го помилва. Какво мислеше и чувствуваше тя — той не знаеше; но държеше се така, като че нищо не бе се случило и не можеше да се случи... Това, макар че говореше за дълбоко разкаяние и я очистваше в очите му, бе му в същото време някак неприятно и в тъмните кътчета на неговата душа се подигаше един смътен страх, че тя никога вече няма да го погали. Той се мъчеше да се убеди, че така ще бъде най-хубаво; че техните отношения така ще са много по-възвишени; обаче все пак му бе криво.

През тия дни той особено се привърза и към малката Славка. Тя почти през всичкото време, додето Асен лежа, се улисваше в неговата стая. Беше си донесла играчките и ги редеше по най-различни начини, приказвайки какво не ту с батя си Асеня, ту с куклите си. Той я гледаше и говореше ѝ с толкова нежност, с колкото не бе се отнасял още към никое дете. Асен наистина обичаше децата, особено тия на роднините си; обаче никога още не бе се взирал в техния живот и не бе се отнасял към тях сериозно. Сега той откри, че те са много интересни човечета, собствено, че Славка е извънредно умно, добро и хубаво дете. Той слушаше как тя разправя на едно малко кукленце, че голямата кукла, майка му, ще иде на гости на другите кукли, а то да спи и да не плаче. После Славка наръчваше на едно рунтаво мече от

плъст да не ръмжи, че ще събуди и ще уплаши кукличката. Асен затваряше книгата и не можеше да се наслуша на безконечните бърборения на Славка, която сама приличаше на една бяла восъчна кукла.

Преди да стане от леглото, Асен преживя и нещо друго, което благодарение на неговото болезнено душевно състояние му се яви като велико огорчение и му откри хоризонтите на една от най-големите мъки.

На втория ден след обяд дойде да го види най-близкият му приятел, Митко Добрев, с когото седяха на един чин. То бе едно хубаво момче с руса къдрава коса и с големи кротки очи. Учеше се много добре, но понякога от стеснение объркваше урока и получаваше подолна бележка, отколкото заслужаваше. По общо развитие той, както и Асен, далеч превъзхождаше другарите си и дори мнозина от учителите. Митко идеше често при Асеня; те четяха наедно и уроците си, и други книги. Тази година бяха прочели така няколко от големите романи на Достоевски. Те се толкова увличаха, особено като четяха „Идиот“, щото на няколко пъти осъмваха и отиваха на училище, без да са спали нито минутка, крачейки като сомнамбули.

Младена покани ласкаво Митка при болния и след малко донесе да ги почерпи с вишнево сладко и студена вода. Тя ги завари в препирня, каквато момчетата на тази възраст тъй страстно обичат. Митко бе прочел вчера „Вертер“ и сега си каза впечатленията на Асеня, който познаваше книгата от по-рано. Възгледите на двете момчета не си схождаха. Асен намираше, че романът е превъзходен, макар да е много сантиментален, и че самоубийството на героя му е напълно естествен и красив изход. Митко смяташе тая книга за вредна, понеже оставяла в душата гнет и отслабвала връзките ни с живота. Младена, която също познаваше „Вертер“, подкрепи Митка. Асен избухна:

— Аз не разбирам защо отслабване на връзките ни с живота да бъде лошо! Какво собствено добро има в живота?

— А, това е друго! — възрази Митко с тих, почти плах глас, при все туй готов да се хвърли с глава надолу в една хлапашка фразеология, която хората на тая възраст смятат за голяма философия. — Да оставим тогава „Вертера“ настрана. Ти просто искаш да кажеш, че въобще не е мъдро да се живее.

— Да!

— Но ако най-мъдрите хора се самоубиваха, ти ще се съ согласиш, че човечеството сега би било още в диво състояние, защото само глупавите биха останали да живеят заедно с животните.

— Видиш ли как си противоречиш? — възрази Асен страстно. — Ти сам ей сега косвено призна, че глупавите хора и животните не се самоубиват. Значи склонността към самоубийство е едно качество...

— Ти се ловиш за думи — прекъсна го Митко малко пообъркан, но изведнъж се съвзе. — Аз само предполагам какво би било, ако всички умни хора се самоубиваха. Всъщност известно е, че повечето от тях, които доброволно се отказват да живеят, са слаби и най-обикновени хора. Навред по света процентът на изключителните хора, които се самоубиват, е съвсем нищожен.

— Защото въобще процентът на изключителните хора е малък — възрази Асен с увереност и все още раздразнен.

— Не за това, а защото за тях животът е пълен с много големи духовни наслаждения и те по-дълбоко го обичат.

— И все пак не е констатирано досега нито еднъж животно да се самоубие! — върна се насмешливо Асен към аргумента, който сам противникът неволно му бе подсказал.

Митко биде видимо притиснат към стената и прибягна стремително към една малко странична за препирнята мисъл, която звучеше като прочетена някъде.

— Аз знам едно — каза той тихо и горещо, — с нашето създаване и усъвършенствуване природата преследва свои висши цели. Ние сме за нея средство и неморално е да ѝ бъркаме, като се самоунищожаваме.

— Дори когато тя е направила живота ни непоносим? — запита Асен.

— Още повече тогава! Защото тъкмо в такъв случай животът се превръща на подвиг!

Сега пък Асен се почувствува притиснат. Той мислеше също така, но само защото това бе казано от другиго, и то пред Младена, почувствува необходимост да поддържа противното и възрази:

— Всичките съкровища на изкуствата и науката са нищо, ако те не могат да направят да ни е по-леко на душата. Аз не вярвам на онова

робско схващане, че човек не бил роден за щастие, а за страдание. Защо? Какъв смисъл има то?

Тука най-ненадейно се намеси за втори път Младена, след като ги бе внимателно слушала. Тя издърпа от шията си една верижка с малка иконка — Спасителя с трънен венец, — показва я и рече:

— Има ли по-възвишен, по-пълен със смисъл живот от тоя?

Ефектът бе поразителен. Младена подпомогна противника на Асеня по един извънреден начин. Обаче момъкът не даде вид, че е победен. Усмивайки се някак снизходително, той каза:

— Щом прибягваме до примери от религията, по-добре да турим точка.

Митко стоя дълго време при Асеня. Те говориха за разни други работи. Обаче и у двамата, особено у Асеня, остана едно тежко и неприятно чувство от тая препирня. Още повече, че Младена през всичкото време бе при тях. Асеню се струваше, че тя има някакви особени симпатии към Митка. В един миг през ума му мина:

„Нима тя не би се сближила с него тъкмо тъй, както се сближи с мене? Защо не? Той е много по-хубав. И умен е, и добър е.“

И нова мъка се прибави към мъките му — парливите терзания на ревността, която до днес не познаваше. Той за един миг почувствува, че е в състояние да убие Младена, и в същото време в страшна светлина проникна, че нищо в света не обича тъй дълбоко, както нея; че животът му без нея е невъзможен.

XI

Двата дни на почивка бързо минаха и на третия Асен отиде на училище. Съучениците му, които го обичаха, макар почти към всички той да бе твърде въздържан, отбягвайки интимности, го посрещнаха с едно шумно и радостно „Ооо!“ Те бяха се научили от Митка, че е болен, и днес някои се канеха да отидат да го видят. Приветливо усмихнат, той си седна на мястото и тутакси биде заобиколен от купчина по-близки другари, които го заразително гледаха какво му е било.

— Дребна работа. Обикновена простуда.

— Добре си цъфнал...

— Сякаш си прекарал някоя тежка болест.

— Уплашил се е от умрелия — обади се Бръсничка. — Не ти ли побаяха на пепел?

Балджийски, когото учителят по френски език прещаше да продава вакса, и още неколцина капнаха от смях.

Скоро момчетиите се пръснаха по местата си, бързайки всеки да прегледа урока за първия час. Останали сами, Митко каза на Асеня:

— Божилов вчера пита за тебе.

Божилов! Любимецът им — учителят по философските предмети.

— Тъй ли? По какъв случай? — отговори Асен, живо заинтересуван.

— Така... Като забележи, че те няма, запита да не си болен.

Асен гледаше със страхопочитание на Божилова не само защото тоя бе най-вдъхновеният български поет, но и защото е първият българин, който заговори открито, без византийски усуквания, за любовта; който свали маската от лицето на българската поезия и с това стана неизказано мил на младежта, а ненавистен на благонравните развратници. Уважението и обичта на Асеня към Божилова днес бяха още по-големи, защото той смътно чувствуваше, че в писанията на този поет все ще да има обяснение на състоянието, което той сега преживява, но че то трябва да е затулено някъде и той преди не го е

забележил, че и ако няма, никой друг не е в състояние да му помогне да разбере себе си така, както би могъл да стори това Божилов. Сега от факта, че Божилов запитал за него, той се почувствува необикновено поласкан. Това го издигаше в собствените му очи, и то в едно време, когато той се чувствуваше тъй паднал. Но радостта, че е обърнато внимание на него, не заглуши оная мъчителна раздвоеност на чувствата, от която Асен изнемогваше през последните дни; непреодолимата обич към Младена и в същото време отвращението от половата близост, която бе имал с нея.

Влезе учителят по физика, един къс и смешно изпъчен господин, когото наричаха Баничаря, защото, когато вървеше, изглеждаше като че носи опряна на корема си невидима табла с банички. Учителят беше дотегливо глупав човек, който в един час бе в състояние да убие интереса у най-любознателните момчета към предаваната от него хубава наука. В класа настана отегчение и сънливост. Никой не слушаше преподаването. Асен, който седеше с Митка на един от двата странични чина, отдето се виждаше в профил целият клас, зяпаше другарите си, погълнат в своето тежко душевно състояние. Отпреди няколко минути нему му бе хрумнала една странна мисъл: да се помъчи да разбере от израза на лицата преживявал ли е някой от другарите му онова, което той преживява.

Ето Пъпеша, едно дребно момче с жълто дълго лице, с профил на маймуна. Какви ти любовни истории с него! Та Пъпеша го мързи да говори и да се подвижи. Ето до него Йотич, македонче, което, от желание да мине за нещо по-особено от българчетата, е приело сръбско окончание на името си. То е щръклесто неспокойно момче с изпъкнали очи и грозен крачест ход. Ръцете му са винаги влажни и треперят като на афионлия. Той пуши много, пък се и напива. Асен го видя еднъж страшно пиян в отделната стая на една от ученическите гостилници край гимназията. Възможно е в такъв състояние него да са водили в публичен дом; но едва ли това после го е измъчвало. По-скоро той би съжалявал, че не може всеки ден да е там. А от невъзможност това да бъде така, дали той не я кара като своя другар Маринодолски, който бе отишъл да се изповяда на класния си учител, след като почти на цял клас бе разправял, че не могъл да се въздържа... Ето го тоя умник със сънливи очи и подпухнало лице; нему и сега надеждата да се отърве от опасния порок, който го

идиотизирва, не е в силата на собствената му воля, а в състраданието на съучениците му и на класния учител. Той беше преписал скритом из ръкописите на един свой сродник лекар няколко таблици за половия живот на учениците, а също и някакви бележки за бъдещо съчинение върху тия материали. В една от таблиците бе отбелязано, че повече от седемдесет и пет процента от последните класове на гимназиите, по самопризнание пред училищните лекари, били като Маринодолски, а в плана за съчинението имаше тия думи: „Наказание на природата спрямо ония, които отиват против нея. Морална и интелектуална тъпост. Редица осакатености на характера. Психология на старите девственици“ и прочие. Маринодолски показваше това на всички, сякаш за собствена утеха, и особено обръщаше внимание на графата, дето бяха посочени подобните нему.

Асен си спомни подробностите на една книга върху половите извратености, която бе му направила дълбоко впечатление, бе го потресла; и почна да проверява по лицата кой от другарите му се отдава на тъй разпространения порок и кой живее целомъдрен живот. Това не бе трудно. Не само за Маринодолски се знаеше. Мнозина открито се подкачаха и косвено или пряко се изповядваха. Знаеше се за редица двойки и дори тройки, които ходеха да учат заедно в парка зад Орловия мост и какво не вършеха там. Той самичък еднъж бе заварил двама от съучениците си в едно затулено кътче на парка; те първом се прикриха, а после продължиха някак демонстративно удоволствието си, без да бъдат в състояние да се спрат, с изпъкнали очи и напрегнати червени лица, очевидно уверени, че той ще дойде при тях. Но когато Асен бързо-бързо отмина, те се изсмяха цинично подире му. Той погледна сега към тях. Те седяха един до друг на последния чин. Янко Желязков бе грамадно мургаво момче с пъпчиво лице и тъп блуждаещ поглед, а Петко Семерджиев — сухо, дълго, жълто, с бледорозови петна по страните. На Асеня и сега се стори, че те вършат нещо срамно под чина, и в душата му се подигна неизказано отвращение. В класа наистина се разправяше за тях, че и във време на час „правили мръсно“, както шеговито се изразяваха с езика на децата от първоначалните училища. Той отвърна поглед от тия сладострастни скотове и го спря на друго лице. Кольо Бенчев е едно бяло-розово момче, всякога хубаво облечено и със златно кордонче на часовника. То винаги е обръснато и някои казват дори, че се пудрело и червело. На

вид него би взел човек за богатски син, а всъщност той няма баща и майка му бе перачка. В класа се разправяше, че къщата, дето живеел, била пълна с проститутки. Той сам имаше някаква прилика с такъв род жени; даже миришеше на един особен парфюм, който напомняше за леки жени. Него всички смятаха за мъжка проститутка; даже знаеше се, че някои в класа, хе още преди четири-пет години, му купували бонбони и го водили в редута при Семинарията. Гнети ли го Бенчева тоя мръсен живот? Съвсем не! Какъв весел и щастлив е той. Асен откъсна с потрес поглед от него и го спря на две съседни нему момчета по-отсам, на двамата Тодоровци, Доньо и Петър. Те не са братя, ала без да си приличат физически, имаха нещо много общо в израза на лицата. С пригладени коси като на бръснарски чираци, с някакви копринени шарени кърпи на вратовете, с модрини под очите и големи пъпки по челата. Техните любими разговори винаги бяха в коя кръчма снощи са играли карти, в кое забутано увеселително заведение са били. Изстисквайки по някоя набрала пъпка, те разправяха, че ходели редовно всеки месец на публичните, напирайки особено на думата „редовно“. Бръснара ги подкачаше:

— Ами какво правите през другите дни на месеца?

И прибавяше едно изразително движение на дясната ръка, подмигвайки лукаво. А те се хилеха и си изстискаха пъпките. Това бяха момчета по-вулгарни дори от слуги в публичен дом — и по вид, и по онова, което говореха, и дори по самия характер на гласа си — груб, див, без една дълбока или нежна нотка.

Колкото повече мислеше за живота на своите съученици, за пороците, които ги унищожаваша, крито ги превръщаха в тая прекрасна възраст на негодници във всяко отношение, Асеню ставаше толкова потешко. Най-сетне той се досети, че не са само тия в класа, които му спират вниманието. Наистина те, никаквиците, бяха много повече, както във всяко човешко общество; но нима между тях нямаше и чисти, хубави души? Даже по-добри от него! Ето например Иван Илиев — тоя възторжен момък, който е в състояние да плаче от умиление над една хубава страница. Какви възвишени разговори е имал той с него за поезия и музика! Те прочетоха заедно Лермонтова, опиянени от изкуството на гениалния поет. В техните беседи и препирни не е пробивал нито един цинизъм. Че Иван живее въздържан целомъдрен живот — Асен не се ни най-малко съмнява. Но изведнъж

той се запитва: дали не го измъчва това и как се би чувствувал той, Иван, на негово място? Ах, да би могъл да му се открие! Ето и Боримечката, дебелият и весел Христо, който чете на глас тъй хубаво — по-хубаво от много професионални артисти — и знае голяма част от Хайне наизуст. Той наистина покръшква малко, тича подир една гимназистка, обаче върши това тъй мило и с толкова чистота! Дори когато каже някоя по-пикантна шега, то е казано с вкус и в него няма нищо вулгарно. А Митко? Може ли да има по-голяма чистота от неговата?

Асен спря поглед и мисъл още върху няколко добри момчета и изведнъж се досети, че във всичко това няма нищо таквоз, което може да го облекчи. Едните бяха животни, които никога не биха се съкрушавали за работи, що тъй дълбоко мъчат него; които даже биха се радвали, биха тържествували, биха се гордели; които биха се гаврили с Асеня, ако знаят какво го мъчи. Другите пък още не бяха поставяни в изкушение, не бяха се озовавали като него, от невиделица, в таквоз положение, по-трудно от което, чинеше му се, не може да има. И Асен почувствува някаква завист към тях, невинните, чистите, какъвто и той бе преди няколко дена. Момчето опря глава на ръка и въздъхна тъй силно, щото Баничаря прекъсна монотонното си преподаване и го загледа. Класът трепна от унеслата го дрямка и също се загледа натам, където гледаше Баничаря. А Асен стоеше все още с подпряна на ръка глава и захласнат в своите мисли.

— Господинов Асен, кажи последните ми думи! — рече Баничаря, пъчейки се.

Асен скочи, като че бе ненадейно събуден от дълбок сън. Раздаде се несдържан смях от множество гърла.

Момчето гледаше смаяно и червено като божур.

— Ти дремеш, а?

— Не, господин преподавателю! — отговори изплашено.

— Как не? Не видях ли аз?

Класът притихна мрачно. Само Балджийски се изкиска пак.

Баничаря взе класната книга и писа забележка на Асеня, че спял във време на преподаване.

— Седни си. Можеш пак да спиш.

— Господин преподавателю, аз не съм спал! Моля ви да ми повярвате. Виновен съм, че не внимавах, но не съм спал!

— Не възразявай! Седни! — изкрещя учителят.

Асен си седна, обаче в душата му бе такъв бурен гняв, какъвто никога не беше изпитвал. Той чувствуваше нужда да вика, да тропа с крака, да ругае, да неистовствува и едвам се въздържахше.

XII

Уверил се, че няма да може да разреши тъй бързо големите въпроси на своя живот, които толкова ненадейно бидоха сложени купом пред него, и, от друга страна, уплашен от извънредната възбуденост, в която се непрекъснато намираше, Асен реши да се залови за работа, та по възможност да се отвлече от опасните мисли.

Когато се върна след обяд вкъщи, той се възползува от това, че при Младена имаше гостенки, грабна няколко учебника и отиде у Митка.

Искаше да види своя другар и по други две причини: едно, да не би той да подозре, че го ревнува от Младена, което би го направило смешен и жалък в очите на Митка, и друго — наблюдавайки го, да се помъчи да разбере наистина ли Младена би се отнесла и към него така.

Цял следобед те учиха наедно и Асен бе още по-внимателен и по-нежен към Митка откогато и да било другож. На няколко пъти, при почивка, бе дошло до препирня, но Асен меко и примирително се въздържа. Това учуди Митка. Той долавяше, че с приятеля му се извършва нещо не добро, но не разбираше какво именно.

Момъкът се прибра вечерта у дома си страшно уморен. При туй, като влизаше вкъщи, с него се случи нещо, което още повече омрачи и угнети душата му: стори му се, че вижда на малката софа в антрето, право срещу вратата откъм двора, бай Никола. Покойният си пиеше обикновено там кафето — и сутрин, и след обяд, и след вечеря, когато понякога до късно оставаше в тъмното, даже след като всички си легнат. Той пушеше цигара след цигара и си мислеше нещо. Какъв плещест и здрав човек беше! И колко добър! Винаги когато си иде Асен вечер от гостилницата, той още от двора ще забележи като святка в антренто цигарата на бай Никола. Момчето ще влезе, ще поздрави, бай Никола ще го запита весело:

— Е, какво има, какво няма, даскале?

Асен ще седне при благоразположения възрастен човек и ще почнат разговор било за дневните събития, било за училищни, било за

домашни работи. Бай Никола се отнасяше към него малко покровителствено-шеговито, но все пак като към възрастен, и това ласкаеше самолюбието на Асеня. Момъкът го обичаше.

Но тоя силен мъжага се разболя и никой лекар не можа да му помогне. Стопи се човекът и си умря без време.

И сега Асен, при влизане вкъщи, го видя седнал на миндерчето такъв, какъвто толкова пъти го е виждал, преди да се разболее. Той тутакси разбра, че това е халюцинация, обаче видението на уморената му душа му се стори пълно със значение. Когато Младена донесе лампата, сърцето му се беше тъй стиснало, че искаше му се да вика от мъка.

— Къде беше цял следобед? — запита го тя със своя пеещ глас.

— Учихме с Митка.

Целият му вид показваше, че в душата му е непоносима тъма.

— Изглеждаш ми много уморен, Асене. Недей се пресилва — отговори му тя с такава загриженост, щото той изведнъж разбра, че би бил в това състояние безкрайно жалък в очите на всеки не тъй близък човек. Това събуди бурно недоволство към себе самия. И в душата му още повече се стъмни.

Изведнъж Асен запита.

— Както Младено, има ли вкъщи вино?

— Остана в едно стъкло от онзи ден. Защо?

— Искам да пия една чаша.

— Какво говориш? — смая се тя.

— Струва ми се, умората ми ще мине...

— Ако мислиш, че ще ти стане по-добре, пийни — отстъпи тя и отиде да донесе стъклото.

Бе внесла само една чашка. Когато я напълни, Асен каза:

— Срам ме е така, самичък да пия.

Тя се усмихна и излезе пак. След малко се върна с още една чашка и с чинийка, в която имаше няколко тестени пържени сладки.

— Закусни си малко; вино само не чини да пиеш — рече тя.

Те хапнаха и си изпиха чашките. Асен погледна бутилката.

— Мене ми се услади.

— Налей си, чашката е малка.

Той си наля.

— А на тебе?

— Налей и мене още половина чашка.

— Ех, половина, колко е...

Когато чашите се напълниха и изпразниха за трети път, у Асеня бе настъпила една бърза промяна на настроението. На гърлото, в стомаха, а също и на сгъвките при китките и при лактите той чувствуваше една приятна движеща се топлина. Видението при влизане въкъщи бе забравено. Асеня обхвана някаква необикновена бодрост и лекост. Той се движеше и приказваше с такова удоволствие, с такава приятна възбуденост, каквато въобще бе чужда на неговата природа. Младена, на която виното не бе тъй силно действувало, се беше заразила от Асеня и несъзнателно му подражаваше.

— Сега разбирам защо виното се среща като свещен предмет във всички религии — разфилософствува се хлапакът. — Ако не се злоупотребява с него, аз мисля, че възбуждението, което то дава, е напълно здраво и хубаво. Още в халдейските храмове поклонниците са били гощавани с мед и вино. По-късно римляните имат пословица: „Във виното е истината.“ А един от големите мъдреци на новото време препоръчва на младите момичета да напивали годениците си, за да им разбирали характера, понеже пияният не можел да се преструва, а се показвал такъв, какъвто си е всъщност.

Младена отговори замислено:

— Кой знае дали е печалба да виждаме дори най-близките си такива тъкмо, каквито са.

Тая мисъл порази Асеня. Той загледа внимателно младата жена. Не би могъл да разбере защо през ума му мина Митко. Стори му се, че тя косвено се изповядва и укорява.

— Да — потвърди той, — ако проникнем в душите и на най-близките си, ние може би ще се уверим, че те не заслужават нашите хубави чувства... В измамата има толкова красота и толкова щастие, нали? — продължи той някак жлъчно. — Във всеки случай аз не бих искал таквост щастие! — завърши рязко Асен, спрял остър поглед върху Младена.

— Разбира се. И аз не бих желала таквост щастие — потвърди тя, някак недоумявайки по какви причини хубавото настроение на Асеня се бе променило толкова бързо в мрачно и почти злобно, също тъй несвойствено нему.

Той я загледа с горещ зъл поглед, ядосвайки се все повече, че не смее да ѝ каже каквото подозира и каквото мисли за нея и Митка. Изведнъж, обхваната от мъка и тъмен страх, който се изрази в цялото ѝ лице, тя стана, приближи се до него, помилва му с трепетна ръка буйната коса и го запита:

— Какво ти сторих?

Както настроението му се бе променило от най-добро в мрачно и злобно, тъй сега при лекото прикосновение на Младена стана такова бързо мятане в противната крайност, каквото обикновено се извършва у несвикналите да пият. Сега на Асеня се стори — не, той светкавично като да се увери, че е несправедлив в подозренията си, че е неблагодарник, и почувствува скръб и угризение.

— Нищо ми, како Младено — отговори колкото се може по-меко и по-нежно. — Ти си тъй добра към мене, а аз съм... последен негодник — завърши той възбудено и страстно.

— Тъй било! — възрази объркана тя и го замилва бързо-бързо по косата. — Много добро момче си ти, но не бива да пиеш. Нали няма никога да пиеш?

— Няма, како Младено — отговори Асен изнемогващ.

Изведнъж тя се отдели от него и седна на мястото си от другата страна на масата. Настъпи гнетително мълчание. Всеки мислеше какво да каже, за да го наруши, но не му идеше наум нищо подходящо. В това време лампата бе взела да мъждее. Младена се залови за нея, завъртя ѝ нагоре-надолу фитила и каза:

— Мислех, че ще изкара тази вечер, та не я напълних.

Тя я грабна да излезе, но Асен я спря.

— Няма нужда, како Младено. Аз цял ден съм чел, а сега ще си легна.

— Да не ти мирише, като я угасиш.

— Ще я изнеса в коридора.

— Тогава да я изнеса и да я духна. Можеш и в тъмното да се съблечеш.

— Да.

Тя сложи лампата в коридора, духна я и влезе пак в стаята.

— Да постоя ли малко при тебе? — запита някак нерешително.

— Да, аз не заспивам изведнъж.

Чуваше се в тъмното като се съблича Асен. Той си легна, а Младена седна на софата, недалеч от леглото. Сърцата и на двамата чукаха тъй силно, че всеки се боеше да не би другият да чуе. Така минаха няколко безкрайно дълги минути.

— Како Младено — пошепна, задъхвайки се от вълнение, Асен.

— Какво, Асене? — отговори с толкова нежност в гласа тя и се премести на самия край на софата, до леглото.

Асен не знаеше що да каже.

— Какво, миличко? — запита пак Младена и пресегна да му хване ръцете, които, посвикнала на мрака, забележи, че той бе пуснал надолу от леглото, сякаш протягайки се.

Момчето стисна здраво нейните и почувствува, че из очите му бликнаха сълзи от вълнение. После бързо ги дръпна той до устните си и почна да ги целува. Тя приближи лице до неговото, освободи си ръцете, обгърна му главата, притисна лице до неговото и като почувствува сълзите му, простена:

— Мило, мило...

И устата им се сляха в дълга целувка.

Изпитите няколко чапки вино като че отново и още по-силно подействуваха. Момчето доби смелост, обви ръце около шията на Младена и само тоя път я целуна. Цялото му тяло трепереше и се теглеше към хубавата млада жена. Отмаляла от дългата целувка, Младена попита едва чуто:

— Да остана ли при тебе?

— Да — отговори той също едва чуто, но решително и твърдо.

XIII

Когато Асен почувствува до себе си голото тяло на Младена, той биде обхванат от такова бурно сладострастие, че прехапа устна да не изкрещи. Ръцете им минаваха разтреперани един другиму по месата, устните целуваха ненаситно, цялото им същество се топеше под някакъв страшен ток на наслада, която нахлуваше от едната плът в другата. В това време мисълта на Асеня работеше по такъв радостен начин, по какъвто не бе работила никога по-рано. В няколко мига през главата на философски настроения младеж минаха като снопове искри тия мисли:

„Щом като моето тяло може да бъде източник на толкова наслади, тия сношения са най-естествени и желани от природата. Против природата би било, ако те ми липсваха. И честит съм аз, че съдбата ми праща за другарка тая прелестна жена. На безброй млади хора това щастие е отказано: те само бленуват и изнемогват за него! Не това е противоприродно, а моите мъки през последните дни. На какво могат да се дължат те? Не на фалшивото възпитание ли, което са ни дали? Защо най-голямото наслаждение да бъде срамно? И защо да е естествено да му се отдава един стар, петдесет или шейсет и повече годишен човек, а да е срамно да го имаме с цялата му пълнота в зората на своя живот, когато чувствителността е тъй свежа? Поради що възрастните хора, в чиито ръце е световният ред, ни отказват това? Защото младият човек няма външните условия да образува семейство ли? Но това е глупост! Нима тия външни условия могат да променят смисъла на зрелостта, която природата ни праща тъй рано? Нима не е по-право да се твърди, че човек със своя несъвършен обществен ред е попречил на сметките и целите на природата, която би забавила нашата зрелост за половата наслада, ако това беше нужно? Да, аз не разбирам защо съм се измъчвал тия няколко дни. Да не би пък за това, че Младена е вдовица? Значи нея трябваше да заровят с покойния ѝ мъж, както са правили някога някои диви народи, така ли? Ето че онзи ден аз не разбрах дълбоката мъдрост в думите на попа: «Умрелият с

умрелите, живият с живите.» Че попът е едно голямо говедо, е очевидно; обаче туй не може да намали цената на мъдростта, която не е негова, а на хилядолетията, на опита на безброй поколения. Оня, който минава в смъртта, тутакси престава да има какво да е право над всичко, което остава в живота. Младена може дълбоко да почита и да обича покойния си мъж и при все туй за целите, които още природата възлага на нейното живо тяло, да бъде полово близка с друг мъж. Противоестественно и следователно неморално би било противното: оставайки вярна на мъртвеца, да умъртви себе си, да се превърне на жив мъртвец.“

Младият любител на логически построения, под възбуждението на виното и на пола, светкавично постигна глъбини, недостъпни за мнозина дори в зряла възраст. А когато насладата приближи до своя връх, когато двете млади хубави тела, притиснати до сливане в едно, горяха като металически тел под чудовищен електрически ток, всичката мъдрост на природата му се съсредоточи в едно бясно желание наслаждението да продължи вечно или ако това е невъзможно, тутакси щом свърши, да се повтори пак и пак, и пак.

И какво бе смайването на момчето, когато веднага след постигане върха душевното му състояние биде коренно променено, от разбиранията му преди миг не остана ни помен и от желанията му да се повтарят до безконечност безумните трепети на плътта — нито следа! Той зарови глава във възглавниците и остана неподвижен. Младена също лежеше морна; обаче в нейната душа бе сякаш леко, спокойно, ясно, додето в душата на момъка се събираше нова буря. Той не можеше да съди тъй отчетливо, както преди малко. Мислите му минаваха така бързо една през друга, че не бе възможно да ги зърне в що-годе определена форма. Тям не оставаше време да се свържат, дори да се докоснат до думите на човешки език. Те пролетяваха като безбройни остри шишове през цялото му същество и го вцепеняваха, и го заледяваха. Той сега бе уверен, че преди малко е мислил и чувствувал като пиян човек, че тепърва е нормален; че състоянието, в което е сега, е напълно естествено и човешко, а то е — отвращение от себе си, от Младена, от животното у човека. Колелата на неговата мисловна машина се трошаха от бърза, луда работа. Всичките му духовни сили бяха отправени в един фокус, който светеше ослепително; нима няма животни, които дори още по-силно от нас

чувствуват половата наслада? Какво голямо качество е тя? И какво ни отличава в тоя миг на едно особено безумие от тях? В него крещеше преди всичко един безпощаден глас: „Ти си раб, комуто е чуждо великото чувство на чистота! Та по това женско тяло още има следи от милувките на един мъртвец! Представяш ли си ти как изглежда сега тоя мъртвец, ръцете му, които са се също съприкасавали^[1] до това тяло, устата му, които са целували там, дето ти сега целуваш? Тая жена е един недояден плод, един остатък от чужда трапеза и ти като същински раб се радваш на огризките!“ Той се помъчваше да се обиди, да намери възражение, да се застъпи за Младена, обаче гласът продължаваше: „Взри се утре по-внимателно в тази жена; ти ще видиш по нея следите от мъртвеца! Ония прелести, които преди малко те тъй опияниха, носят по себе си неделими, неотстраними части от умрелия. Те са тъй страшни, както и членовете на онова разлагащо се в мрака на гроба тяло. Трябва човек да е голямо животно, за да не чувства това. Как можеш ти да лежиш в едно легло с тази жена? И то в такъв дълбок мрак!“

Несдържан плач задави момчето. Младена скочи като ужилена. Тя се докосна до главата му, но той ѝ отблъсна ръцете, зарови още повече лице във възглавниците и цял се затресе от безутешни ридания. Младена слезе от леглото изплашена и отича за лампа. Плачът продължаваше да се раздава в мрака. Когато в стаята светна и Младена се приближи до леглото, Асен издигна обляно в сълзи лице, изгледа я с широко отворени очи и разкривени от ужас черти, като че пред него стоеше не една хубава млада жена по риза, а призрак, чудовище. После захлупи пак лице върху възглавниците в още по-голям припадък на плач.

— Боже мой, какво ти е? — извика Младена и се спусна към леглото, но той се извърна към стената и тъй се сви, щото тя разбра, че не желае да се докоснат до него.

Изведнъж ней се стори, че прониква в смисъла на душевното състояние на Асеня. Та нима не е преживяла и тя това отчаяние? И спомни си живо първите дни на своя брачен живот, особено първата нощ. Шестнайсетгодишно дете, тя бе недокосната от никой мъж. И ето трябваше да се съблече по риза и да легне в едно легло с Никола. Тя си спомни с какви плачове стори това, как отвратителни ѝ бяха пипанията на мъж ѝ, какъв потрес я обхвана, додето той се топеше от наслада. Тя

и сега потръпна от спомена за тия тежки преживявания. И с какви безсрамни хора бе оградена! Как на другия ден, когато тя ридаше като на умряло, братовите ѝ жени, за да я утешат, присмиваха ѝ се и ѝ казваха:

— Младенке, ти си луда! Колко жени беснуват...

Те назоваваха нещата направо с имената им, както жените между себе си правят по-често, отколкото мъжете.

Тя почувствува и сега погнуса при спомена на тия думи.

Младена бе уверена, че Асен преживява тъкмо таквоя състояние, и той ѝ стана още по-мил, защото тя видя в това признак на голяма чистота.

„Аз ще бъда тъй нежна към него и тъй предпазлива...”

Решила това, тя се приближи повторно към леглото, мислейки с какви нежности да обсипе Асеня; но той, усетил стъпките ѝ, изправи се на колене и каза с една нова дълбочина в гласа:

— Както Младено, моля те, иди в другата стая.

— Сега, Асене, само успокой се — отговори тя с гласа, който тъй магически действуваше на момъка, и той, взрял зъл поглед в нея, видя, че очите ѝ се премрежиха.

Когато тя тихо излезе, Асен остана няколко минути като замаян, после се отпусна на възглавниците и притихна.

[1] Съприкасавали (рус.) — допирали. — Б.р. ↑

XIV

Момъкът лежеше неподвижен, погълнал всичката отрова на своята мъка.

В паметта му минаваше най-тежкото време на неговото ранно детство. Той откри поразителна прилика между най-големите страдания на своя млад живот. Те имаха един и същ център.

Беше едвам седемгодишен, току-що тръгнал на училище, когато се роди малкото му братче. Като стана сутринта, той чу през откrehнатата врата към съседната стая детински плач и отича по нощна ризка да види какво значи това. Завари, че баба Рада къпеше в коритото едно червено бебе, което жумеше и крещеше, като че го дерат. Майка му почиваше бледна и измъчена на леглото, а баща му и сестричето му помагаха нещо на бабата. На малкия Асенча казаха, че бебето е негово братче, което баба Рада нощес била уловила в реката и им го донесла. Той узна така също, че майка му настинала вчера и сега била болна.

Като отиде на училище, Асенчо се похвали на децата, че баба Рада му донесла братче, уловено в реката. Много от децата се изсмяха, а едно крайченче рече:

— Хайде хей, балама, от каква ти река? Нали децата са в коремите на жените и се раждат...

То каза нещо, за което Асенчо знаеше, че било много безсрамно.

Повечето от децата потвърдиха това. Те почти всички знаеха как се ражда човек и това сякаш им се виждаше напълно естествено. Само Асенча лъжат, че бабата ги била ловяла в реката. Едно черно грозно момче, за да го увери, че не е тъй работата, както нему са казали, запита го:

— Майка ти нали имаше голям корем?

— Имаше.

— Гледай сега, като стане, ще има ли.

Друго момче, най-голямото и най-тъпото, разправи какво правели баща му и майка му.

Децата се смееха презглава.

Асен бе дълбоко потресен от всичко туй. Той ходеше с майка си на женската баня, дето бе виждал много пъти жени с големи кореми, но ни еднъж не бе предполагал, че в тях има деца и че тия деца излизат на свят през онова срамно място, което е виждал жените грижливо да мият със сапун и чието назначение той вярваше, че е съвсем за друго.

Изведнъж цялата красота на живота се сгромоли пред очите на детето. Възможно ли е всички тия хора, и баща му, и майка му, и учителите да са излезли оттам?

И той не можеше да не повярва, че това непременно ще да е тъй. Той си спомни нещо, що потвърждаваше онова, което децата казваха. Преди няколко месеца, като се връщаше еднъж от училище за обяд и минаваше край близката до дома им черква „Св. Димитър“, него повика старият клисар Тотю и му каза:

— Асенчо, искаш ли да поклепаш за умряло, доде си видя работата?

Разбира се, че иска. Има ли по-голямо удоволствие от това, да гледа от камбанарията града и планината и да бие желязното клепало?

Асен хукна към високата тънка камбанария. Той нито попита кой е умрял.

Като се качваше по тъмната стълба, той чу, че клисарят приказваше долу с една стара жена, и разбра, че била умряла булка Зоица.

Асен бе звънил и други път и знаеше как се бие клепалото за умряло. Такива бавни, тежки удари, които се носят усамотено, един по един, от камбанарията натам по целия град.

Беше хладен есенен ден. Момчето седна на дъската пред клепалото и почна да го бие с един сплескан железен чук. Той клепаше, гледайки към къщата на Зоицини, дето влизаха и излизаха стари жени. То беше в оная част на града, която бе изгоряла още през Освободителната война и досега не бе застроена. Като отиваше на училище, Асен минаваше често край усамотената сред изгорялото къщица на Зоицини и неведнъж е виждал младата булка да шета из разградения двор. Последен път той я видя преди няколко дена, като пъдеше едно улично куче, което бе се вмъкнало вкъщи и навярно бе направило някаква пакост. Нему обърна внимание, че тя има много грозен корем. А каква хубавица беше по-рано! Есенният вятър хвучеше

в камбанарията, Асен биеше клепалото, гледаше натам града и дигация се над него стремително балкан, после пак спираше очи на Зоицината къщица сред развалините и мислеше за умрялата, която бе пред него все такава, каквато я е виждал. Той не можеше да си представи как ще да е престанала да живее.

„Дали не е умряла от корем?“ — мислеше си момчето.

Бе хубаво премръзнал, когато старият клисар дойде да го смени.

Като си отиде, Асен завари няколко комшийки при майка си, чийто корем той сега забележи, че също бе почнал да става голям.

Те говореха за умрялата и момчето чу майка си, като каза:

— Дали не ми е писано и мене от раждане да умра?

— Ха сега, приказка било и туй — скара ѝ се Крива Райка. — Чева си първеския?

— Не съм, но нали седем години не съм раждала?

Асен си спомни сега всичко това и се увери, че децата имат право, че тъй се раждат хората.

Той почна да крее. Стана мрачно и необщително дете. Ходеше самичко въвн от града край реката, дето сядаше и по цели часове гледаше течащата вода. И у това седемгодишно дете се зародиха мечти за самоубийство. Тъй мръсни му се видяха изведнъж животът и хората.

Домашните му отдадоха тая промяна в неговия характер на ревност към малкото, от което той видимо се гнусеше. Разбирайки работата така, те не се плашеха и вярваха, че Асен малко по малко ще свикне. Обаче когато след няколко месеца бебето умря и Асен пак си остана същото умислено и мрачно момче, родителите му, потресени от смъртта на малкото, почнаха да се плашат и за по-голямото.

Тогава баща му ги взе всички през лятото и ги заведе във Варна, да се къпят в морето. Асен бе пътувал само до близкия градец, който бе далеч няколко часа с кола. Хиляди впечатления от нов невидан свят зашеметиха момчето. Особено дълбоко го порази видът на Черно море. Но макар всичко това да му действа благотворно, то далеч не го излекува. Асен и тука седеше с часове край водата, умислен, мрачен, като възрастен човек, комуто се бе случила някоя голяма беда.

Трябваше да минат две-три години, за да се проясни смутената и омрачена детска душа. Отвращението му от хората, които се раждали по такъв чудовищен начин, намаля, ала не изчезна. При всяка среща на жена, първата мисъл, която му идеше, биваше, че и тя тъй ражда. Като

гледаше сестричето си и мислеше за това, нему ставаше страшно и то му опротивяваше.

Асен си спомни сега тая детинска скръб и отчаянието, което няколко години наред го терза. Той намери, че днешното му състояние има нещо много общо с онова, че то е някак като продължение на него. В съзнанието му изпъкна въпросът:

„Дали няма тая непримиримост с човешката природа този път да ме доведе до самоубийство?“

Той мисли цяла нощ за това свое отчаяние в детинство; спомни си хиляди най-малки дреболии и с удивление се увери, че тогавашната погнуса от начина, по който човек се ражда, още е в душата му.

Когато се съмна, Асен стана, облече се, без да направи ни най-малък шум, взе си учебниците и отвори тихичко вратата да излезе.

Той трепна и се спря с вид на човек, уловен на местопрестъпление. Младена стоеше на малкото диванче в антренцето, дето очевидно бе прекарала нощта. Тя го гледаше с очи, пълни с неизразима скръб. Изведнъж махалото на неговите чувства се повърна назад и бързо отиде към другата страна. Той, който се топеше от обич към тая жена, я измъчваше! Да прекара нощта до вратата му като псе! Застанал пред нея виновно, с наведени очи, той каза съвсем, съвсем тихичко:

— Како Младено, аз те много огорчих...

— Моля те, недей си измисля...

Той забеляза, че искаше да го помилва, но не се реши. Очевидно страх я бе да не би това да му е неприятно. Ето колко я е наплашил, колко се бои тя от него! Нима това не е измъчване?

— О, какъв зъл човек съм аз! — простена, не смеейки и той да пристъпи към нея.

— Не, не! Ти си добър и разумен — възрази тутакси тя с една странна настойчивост и страстност, — но аз, аз съм лошата...

Разхълцани, те се намериха, без да знаят как, един другиму в прегръдките.

След малко момъкът крачеше към гимназията, ругаейки се мислено за нощешните си самоизтезания.

XV

За Асеня настанаха дни на страшни люшкания от една крайност в друга. Той изпита терзания, които оставят следи за през цял живот. Отвращението му от половата близост с Младена, вместо да намалее, сякаш все повече се изостряше. Най-ненадейно то изведнъж изчезваше и се заместваше от непреодолимо влечение към младата жена, от една обич, която граничеше с боготворене. Те и двамата биваха обхванати от бурна радост и от надежда, че, слава Богу, желаното изменение е настъпило. Но сближаваха ли се, прекарваха ли няколко минути във вихъра на своите страсти, тутакси след това настъпваше пак, и то във все по-остър вид, онова угнетено състояние, под което изнемогваше Асен и което бе почнало да плаши Младена. Най-мъчителното бе това, че нито той, нито тя се решаваха да говорят за него, и по такъв начин мъката, затворена в една още твърде малко опитна душа, се превръщаше на страшна разрушителна сила, която при по-голяма продължителност би причинила непоправими опустошения.

Раздвоеността извикваше у момчето дълбока вътрешна работа, която изглеждаше далеч не по силите му. При все туй той я посрещаше и се опитваше да се справи с нея като зрял човек с изпитана по най-сложни начини воля. Преди всичко той не се отдаваше на оная опасна отпуснатост, на оная неспособност за труд, която е тъй свойствена на нещастните хора. Той бе приведен по цели дни над обилния учебен материал, с който в края на годината са тъй претрупани учениците от горните класове на гимназиите. Свръх това той намираше време да посещава Народната библиотека и да прекарва там по няколко часа всеки следобед. Бе преровил интересуващите го отдели на нейния каталог, бе си направил списък на редица съчинения, които — било по онова, що знаеше за авторите им, било по заглавията — смяташе, че ще му бъдат необходими. И съкрушаваше се, че не може всички изведнъж да настани в главата си. Онова, което сварваше да прочете, му се виждаше тъй малко и тъй неотговарящо на неговия случай!

Асен полагаше някаква смътна надежда и на своя любим учител Божилов. Той нито смееше да допусне, че би било възможно непосредствено да подири подкрепа у него, макар да бе уверен, че тоя човек с толкова могъщ ум и с такава грамадна житейска опитност — особено в тая област — в няколко минути би могъл да снесе от душата му непоносимия товар, да му помогне да се избави от шеметните люшкания, да превърне душевния му гнет на най-светла жизнерадост. Но как да се обърне към него? Той не може да се реши да довери мъките си нито на Митка, нито на Младена, как ще отиде да ги каже на Божилова? Асен се изплаши дори при едното предполагагане на таква възможност. Неговата надежда на Божилова далеч нямаше тоя определен характер. Тя се отнасяше повече до съчиненията на писателя, в които момъкът упорито се ровеше; а също и до едно странично обстоятелство, което всъщност бе съвсем неважно. Състоеше се в това, че от няколко месеца Божилов живееше у Митковата вуйна, една весела вдовица, с която, говореше се, поетът бил в интимни връзки. Митко ходеше често у вуйна си и когато Божилов не биваше вкъщи, гледаше да надзърне в работната му стая и да прочете някой и друг ред от разхвърляните по масата ръкописи на непечатани още произведения. Той винаги споделяше с Асеня това си наслаждение. Дали няма най-ненадейно Митко да прочете в дневника на големия поет или в някой друг непредназначен за печат приживе ръкопис нещо таквоз, което изведнъж ще пръсне тоя мрак от душата му? Кой знае? „Има ли човек — мислеше си той, — който не дължи поне еднъж в живота си на случая, на тайнствения случай, избавление от големи опасности, дори от явна гибел? Еднъж ли? Каква по-редовна и по-често действаща сила от ония комбинации на обстоятелствата, които ни изглеждат на пръв поглед самопроизволни и случайни?“

Но най-голяма надежда възлагаше Асен на близката ваканция. Оставаха двайсетина дена до Петровден, когато учебната година се приключва, когато той ще напусне София и ще отиде при домашните си в родното си градче. Ех, какво освобождение от всичко ще бъде то! И колко време ще има той да чете и да мисли, да мисли, да мисли, додето тъй разреши въпросите, които го мъчат, че да няма вече връщане към други решения, да няма люшкане. Той си бе направил програма как ще прекара ваканцията и с нетърпение очакваше деня, когато ще може да почне прилагането ѝ. Списъкът на книгите, които

трябва да си купи и да прочете, всеки ден се попълваше и добиваше големи размери. Той си бе набелязал точно и на кои хубави места вън от града и в планината ще ходи, край кои скали и воденици по реката ще се къпе, какви по-далечни екскурзии до околни села и манастири ще направи, дори с кои връстници ще се среща. Само по-скоро да дойде Петровден! Стоенето в клас бе почнало да му става непоносимо, часовете безкрайно дълги. Повечето от учителите му се виждаха ограничени хора, глупави педанти. Наблюденията и размишленията над съучениците му ставаха все в една посока и пълнеха душата му с потрес. Бръсничка с неуморната си страст да се шегува му се виждаше жалък маниак. Даже бяха почнали да му дотягат и ония, които той смяташе за избраници на класа; дори спокойният и погълнат в себе си Митко. Той чувствуваше, че ако не промени условията на живота, с него ще стане нещо страшно. Безизходно отчаяние и омерзение от всичко бе почнало да се вгнездява в душата му. Той преживяваше такива атаки на меланхолия, щото бе захванал наистина да се плаши да не го доведе това до самоубийство или умопомрачение.

Мечтите за самоубийство не го напущаха и вземаха много определен характер. Той бе поставил тоя въпрос така: „Аз преживях онова, което малките хора смятат за върха на щастието и което всъщност е обикновено свинство. А изключителен човек, който да живее за някои големи идеали и за великите наслаждения от творчество и властвуване над умовете, аз очевидно няма да бъда. Защо ми е това жалко животинско съществуване? Какво ще прибави към него достъпното на всички хора щастие? И какъв смисъл има повторението и на най-силното полово наслаждение през дълъг ред години?“

Макар надвечер Асен да се чувствуваше по-бодър, отколкото през деня, той обикновено се боеше да се прибере вкъщи, а се застояваше до късно в някое затулено кътче на парка зад Орловия мост или в централната градска градина. Той оставаше по цели часове в едно и също положение, обикновено свит, с лакти на коленете, вгледан във върховете на обувките си. Такъв душевен гнет лъхаше от тая поза! И колкото повече се вглъбяваше в своите мисли, толкова повече техният кръг се затваряше и толкова повече той се мъчеше, че не може да излезе извън него, да го скъса, да се понесе волно, неограничаван, невъзвръщан назад за проверка и пререшаване. Той влизаше у дома си

на пръсти, с разтупано от страх сърце, и се плашеше като от привидение, щом чуеше стъпките на Младена.

Един ден момъкът попадна на мисъл от не особено голям автор, която го смая и го накара да потъне в още по-безизходен хаос. Казваше се: „Самоубийството е резултат на неизравними със себе самия конфликти.“

Това му се видя цяло откровение.

„Именно! Именно! Тъкмо такъв е моят случай!“ — повтаряше си той хиляди пъти.

Макар надеждата му, че по ваканцията ще постигне яснота и равновесие, да не бе го напуснала, от този ден у Асеня остана някакъв тъмен страх, че връзките му с живота са почти скъсани и че катастрофата е неминуема.

XVI

Заеи всецяло със себе си, Асен не бе нито еднъж помислювал дали и в душата на Младена не се извършват някои мъчителни процеси. Той не бе се нито еднъж запитвал как пренася тя новите условия на своя живот. В тях имаше нещо тъй унижително, което Асен още не съзнаваше и което Младена не бе постигнала. При туй нито той, нито тя подозираха дълбокия смисъл на това, че половите им връзки са били тъй лесни и тъй естествени, както е лесно и естествено човек да пие чаша вода, когато е жаден.

И в една от ония дълги вечери, когато Младена легеше с отворени очи в леглото си и напрегнато се заслушваше да не би да не чуе съвършено тихите дебнещи стъпки на Асеня, в нейното съзнание се извърши нещо извънредно важно. В мисловния й апарат сякаш се завъртяха колелета, които никога по-рано не бяха се въртели. Най-първо й се мярна подозрението: дали не смята Асен, че ней й е било лесно да му се отдаде? А нима всъщност не бе тъй? Тя настръхна. Естествеността на животното при отправление на най-важната функция на организма ней се стори нещо тъй унижително, особено като мислеше за обстоятелствата, при които бе станало и които свидетелствуваха действително за една голяма естественост. Нали тя даже не можа да си спомни как трепереща и неразсънена се бе свила под завивките при Асеня и как се бе отдала на ония прикосновения и трепети, които бе спирала почти цяла година пред вида на болния си съпруг. За нея сега бе ясно, че това ще да е било един несъзнателен и неотразим крясък на измъчената от въздържание плът. Но все пак как бе възможно да не си дава сметка що върши? Как тя не си спомни, как можа да не мисли и след това за мъжа си и за смисъла на извършеното? Нима Никола не заслужаваше да бъде жален поне през осветените от обичая четиридесет дена? Нима таквоз желание е празна работа, безсмислица? Нима вековете не са вложили в тоя обичай по-дълбок смисъл от това, което ни се вижда на пръв поглед? Нима във въздържанието при голяма скръб няма нещо таквоз, което ни издига и

ни прави по-достойни, по хора? И после, заслужил ли е с нещо Никола таквоз отнасяне към паметта му? Нима насладата, която тя си позволи с Асеня, не я направи неспособна да изживее голямата скръб, що я бе сполетяла? А Никола бе тъй добър към нея през целия техен съпружески живот! Той работеше като роб по цял ден в своята душна канцелария за прехраната на семейството си. Вечер от работа той се прибираще право дома си. Те приказваха и вършеха най-обикновени работи, каквито приказват и вършат всички хора. В техния живот наистина нямаше ни един ден, ни един час, пълен с нещо необикновено; никой от тях не бе казал или извършил нещо таквоз, което не е във всяка къща, което не е бивало и няма да бъде безброй пъти. Но нали те бяха доволни и честити? Нали тя не може да си спомни Никола да ѝ е причинил и най-малкото страдание? Той не ѝ е казал не само ни една обидна дума, но дори не ѝ е продумвал някога на по-висок глас. Даже когато неделен ден се наканваха да излязат някъде и тя се позабавяше, като всяка жена, с обличането си. Напротив, спомни си, че тя понякога е показвала нетърпение и му се е сопвала. Господи, и този добър човек си умря, без да бъде пожален от нея. Него жали много повече това чуждо момче, с което тя тутакси го замести. Ето, то се топи от мъка, загива от чудовищността на условията, в които тя го постави. И как ней не ѝ е минавало досега през ум, че Асен не се измъчва от онова, което е измъчвало нея в първите дни на съпружеския ѝ живот, а от съвсем други причини, от таквиз благородни страдания, които за нея са чужди, за които тя нито бе помислювала?

Изведнъж Асен израсна до непостижимост, а тя се смали в собствените си очи и стана тъй жалка, тъй нищожна. И ней се видя чудно, че той при все туй може да я търпи, може да я смята човек. Почувствувала се недостойна за него, чистия, възвишения, тя си стискаше главата с две ръце и се силеше да разбере как е било възможно да не вижда досега какво животно е била. Как може с такава естественост, с такава простота да се пристъпва към един мъж като към какво да е най-обикновено нещо, от което имаме нужда? Та щом това е тъй просто, тя би се отдала на когото и да било другиго, ако би бил на мястото на Асеня! Значи то не е някаква особена обич, благодарение на която и престъплението бива озарено от красота? Тая мисъл я порази и ужаси. Тя се помъчи да се възмути от таквоз

допускане, но отвращението ѝ от нея самата бе тъй голямо, че нема̀ сила да се оправдава пред себе си.

Мислите ѝ от миг на миг ставаха по-мрачни. Душата ѝ бе разкъсана от мъка, когато тя чу едно леко скръцване на дъска от пода в коридорчето. Асен бе отворил външната врата, без да произведе и най-малък шум, и минал бе до стаята си, като че беше бос. Тя трепна.

„Защо дебне така? Да ме не стресне, да ми не развали съня ли? О, не! Той се гнуси от мене, той не желае да усетя, че се е върнал, за да не ида при него! И все пак е тъй добър към мене!“ — помисли си тя.

Мъката ѝ преля. Самотата изведнъж ѝ стана зловеща. Тя скочи от леглото, сякаш хвърлена от великанска пружина, и се завтече по риза и боса към вратата така, като че подире ѝ се носеха цяла тълпа призраци.

Асен не бе успял да запали лампата, когато Младена блъсна вратата му и се спусна към него. Тя дишаше тъй тежко, като че бе тичала от оня край на града. Пердетата не бяха спуснати и в стаята влизаше смътна светлина от далечна електрическа лампа на улицата.

Жената се приближи до момъка и изведнъж падна в нозете му като прекосена, обгърна му яко коленете, притисна о тях глава и заговори, задъхвайки се:

— Прости ми, Асене, моля ти се, прости ми! Аз съм много виновна пред тебе! Ох, Боже! Какво животното съм била! Как можеш ти да ме търпиш!

В първия миг Асен се страшно изплаши и като че се вцепени. Ала тутакси щом Младена му заговори, той се раздвижи, наведе се и се помъчи да ѝ разкопчи ръцете и да я дигне, повтаряйки:

— Како Младено, какво правиш? Стани, како Младено! Моля ти се, недей така! Моля ти се...

Но тя скопчи още по-силно ръце и продължи да говори, цяла треперееща от вълнение, ала без да е в състояние да плаче:

— Аз разбирам защо се тъй промени... Душата ти е пълна с отвращение към мене. Ти не можеш да ме гледаш, ти не можеш да ме слушаш. Аз сама се отвращавам от себе си, от онова, което върша. Какъв позор за паметта на добрия ми мъж! И за детето! Боже мой! Каква майка съм аз! Що ще стане от това дете, когато майка му е такава... Аз развратих тебе, добро, чисто момче, а съдбата ще нареди така, че някой развратник да стори същото с моето единствено дете и

да направи от него такъв човек, щото самата да се срамувам... Но ще имам ли аз право и да се срамувам, аз, падналата?

Напразно Асен правеше усилия да я издигне. Тя прегръщаше все по-силно коленете му и притискаше тъй главата си о тях, че той чувствуваше физическа болка. Най-после с голяма мъка момъкът сполучи да откопчи ръцете ѝ, да я издигне и да я турне на леглото си. Тя се сви до самата стена като кученце и притихна, сякаш изгуби съзнание.

Настана дълго, дълго мълчание, което никой не се решаваше да наруши. Асен бе седнал на крайчеца на леглото, като че пазеше Младена да не скочи да избяга. Той сякаш се боеше да не мръдне, за да не подвижи кревата.

И странно! Колкото повече време минаваше, тежкото чувство и у двамата се изпаряваше и отвращението от половата близост изчезваше.

Те отново прекараха няколко минути на безумни сладости, за да бъдат след това и двамата още по-измъчени и угнетени.

XVII

Днес училищните занятия свършват, а Божилов, преподавателят по философските предмети, не е писал бележка още ни на един ученик. Той им говори по цели часове такива интересни работи — и от материала, и особено извън материала, — че него слушат прехласнати дори най-тъпите в класа. Но макар всички да го уважаваха и обичаха и макар на всички да бе приятно, че той ги третира не като гимназисти, а като същински студенти, дойде ли краят на годината, останаха ли няколко дена да се приключат занятията, те почнаха да се безпокоят какво ще стане, как ще свари той да провери знанията на всички в един-два часа. Особено се тревожеха ония, които бяха свикнали да зубрят с еднакво търпение и еднакво неразбиране всички материи и които именно за предметите на Божилова нямаха никакъв смисъл, понеже то не бе нещо, в което се прониква без разум, само с памет. У тия ученици бе почнало да се подига дори едно враждебно чувство към преподавателя. Двамата отлични математици, Урока и Каракаша, които въпреки многобройните петици и шестици, що получаваха, бяха едни от най-ограничените в класа, днес явно роптаеха и наричаха Божилова луд, който не знае що върши. Защото днес е последен час при него, а още положително никой няма бележка.

Рано сутринта, преди първия урок, когато в класа се разискваше именно върху тая работа и се гадаеше какви намерения може да има Божилов, като всички отхвърляха възможността за едно класно упражнение, неправено никога по тези предмети, в класната стая се озова със своето уморено лице учителят, за когото се говореше. Някои ученици помислиха, че той по погрешка е влязъл, и му казаха, че имат при него третия час.

— Зная, зная — отговори той усмихнат.

Всички стояха прави на местата си и го гледаха в недоумение. Учителят продължи:

— Днес ще направим един опит, да видим кой какво е научил или по-добре да разберем за кого моите уроци са били потребност и за

кого лишен товар. Вие знаете, че човек може да накълве една материя превъзходно, да държи добър изпит, да получи шестлица и пак нищо да не разбира от нея. Именно това е и най-страшното във всички образователни системи: че главната работа се възлага не на разума, а на паметта и че при проверяване лесното дело на тая способност може да попречи на много да не съгледат слабото съзнание — което прави образователната работа формална, непотребна и дори вредна. Говорил съм ви и други път и вие знаете, че не искам от вас да бъдете грамофонни плочи. Аз желая да имате собствена мисъл, собствени съждения. Наученото от моите уроци трябва да ви послужи само за обистряне на себе си, за проникване в собствената си индивидуалност. Ако това не бъде извършено, свършено губивреме са били моите уроци: губивреме и за вас, и за мене. Вие трябва днес да ме уверите, че това не е така. Ето как ще стане то. На вашата възраст се зараждат най-важните въпроси на живота. На тая възраст човек с чудна свежест прави първите опити да открие дълбоко скрития смисъл на нещата, да погледне на света и на живота философски. Наистина тая философия е още много, тъй да кажа, поетическа; тя е родена от свежото младо чувство и е направлявана именно от него, не от спокойната разсъдъчна способност. Но за това пък по нея по-ясно личи има ли у човека задатки за значително развитие, или не. Вие още не обладавате големи, придобити чрез паметта познания, които могат при говорене и писане да маскират немощното съзнание, да се хвърля прах в очите. Във вашите опити да се философира се изявяват ясно достоинствата и недостатъците на мисловния апарат на човека, дори каквито усилия и да се правят за потуляване на последните. Това не трябва ни най-малко да ви плаши в случая. Ако аз съм успял да придобия във ваши очи кредит на ръководител на мисълта ви, вие трябва в онази работа, която днес ще ви задам, да не правите никакви опити да маскирате или да фалшифицирате своята природа, а напротив: да сторите всичко, за да ѝ останете напълно верни, да я манифестирате така, както например верующият се манифестира при изповед или както угнетеният душевно просветен човек доверява мъките си на своя дневник, който в тоя смисъл е един от най-трудните родове литература, защото изисква върховна откровеност и простота. Прочее работата, която искам днес от вас, е тая. Всеки ще си избере напълно свободно по един въпрос от ония, които най-дълбоко го интересуват и които са най-вече в свръзка с

неговия личен живот, и ще се помъчи да го развие в няколко страници така, че да отрази известен философски възглед. Аз съм дълбоко уверен, че между вас няма да се намери нито един, в чиято душа да не са застанали вече поне няколко големи въпроса, на които той да дири отговор, върху които той се мъчи да философствува, дори без да подозира, че върши такъв сложен процес. Нека никого не смущава това, че в своята работа той може да бъде формално далеч от минатия материал. Ученото тука не е тъй важно като фактически познания, които лесно се изпаряват, а като система и като дисциплина на ума. Разбира се, някой може да избере и такъв въпрос, който да е в по-голяма връзка с ученото и следователно да се движи повече в минатия материал; но, повтарям ви, това за случая не важи и не трябва в ущърб на своята природа да се стремите да изберете такава тема, когато по-дълбоко ви интересува въпрос, който стои по-далеч от материала. Вие и в такъв въпрос, без да искате, ще отразите духа на наученото; а това е напълно достатъчно. Прочее нека всеки се установи върху какво именно ще пише. Не ще съмнение, въпросите трябва да бъдат такива, които много пъти вече са ви занимавали, не такива, които тепърва ви хрумват наум и върху които трябва неподготвени да импровизирате. Помнете едно: не може да се нарече просветен човек онзи, който не е в състояние устно или писмено в една задоволителна форма да изложи онова, което мисли и чувства. Има ли някой да не ме е разбрал или да е недоволен от онова, което искам? — запита Божилов.

Замръзналият клас, който не бе чувал да му говори така никой учител, се раздвижи. Всички се огледаха около си и от много страни се чу:

— Няма, господин преподавателю.

Обаче, когато учителят си излезе, в класа се диша врявата на две противоположни схващания, които бясно се отричаха. Зубрачите, в чиито глави нямаше никаква своя мисъл, се развиваха със страшно негодуване, че Божилов е умопобъркан, че те не са философи и не могат да развиват тези извън ученото, че въобще по тия предмети не се прави писмен изпит. Върху тях се нахвърлиха по-будните и по-начетените момчета, изказвайки ентусиазма си от учителя, който им правеше честта да ги третира не като деца, а като зрели хора, и който искаше да им даде възможност да се изкажат напълно самостоятелно. Те намираха, че тема от материала би било буквоедство и глупав

педантизъм и че Божилов е поставил работата така, щото повече не може да се желае. Шумът би стигнал до големи размери и до тежки обиди, а може би и до тупаница, ако в това време не бе влязъл учителят по математика, който имаше първия час.

Момчетата си насядаха по местата и притихнаха. И понеже неизпитаните бяха неколцина, всички останали присъствуваха в класа само телом. Те, дори най-ограничените, бяха заети с трепетни лутания какъв въпрос да изберат за необикновеното класно. Тях интересуваха какви не работи, но може ли за всичко да се пише? Едни изглеждаха да са свръх силите им, други им се струваха такива, за които е неприлично дори да се говори, а трети пък те намираха неважни.

Само Асен още от първия миг — задъхан от страшно вълнение, се установи на въпроса, върху който ще пише.

XVIII

Божилов даде още някои разяснения на възпитаниците си и те се заловиха за работа — едни недоволно намръщени, други с чудно светнали очи, със зачервени от вълнение страни и въртейки се възбудено на местата си.

Асен заработи бавно, с някаква внезапна вцепененост и с премрежен, сякаш обърнат вътре в себе поглед. Той се поспираше, обмислюваше всяка фраза и я слагаше върху хартията в такъв вид, дето да няма нужда от задрасквания и преправки.

С един почерк, който изненада самия него със своята установеност и енергия, той написа тези редове:

„Много се заблуждават ония, които смятат самоубийците за умопобъркани хора. Напротив, най-обикновеният самоубиец има качества, които го поставят над повечето от хората, останали да си доживеят дните.“

„И най-привързаният о живота човек може да изпадне в обстоятелства, които да му наложат да посегне на себе си. Причините на самоубийството са почти толкова, колкото са самоубийците. Един туря край на дните си, защото се уверява, че не може да постигне целите, които си е поставил, без да е измерил точно своите сили. Друг се самоубива, защото просташката му гордост не може да понесе позора на някое престъпление, извършено с увереност, че не ще бъде открито. На трети опротивява светът, защото животът ненадейно му е отнел едно благо, при което са образувани много от неговите главни навици и без което за него няма спокоен ден. Четвърти напуска доброволно живота, защото природата го е надарила с един мрачен поглед на нещата, който вижда само opakото. Пети прибързва да прегърне смъртта, защото се е уверил, че е болен от неизлечима болест и осъден на непоносимо дълга агония, при която той би измъчил околните си и би отнемал без смисъл средствата, нужни за здравите и полезните. Шести подирва гроба, защото въпреки всички усилия не е в състояние да прехрани себе и близките си. Седми не може да понесе

загубата на някой свой близък, на който е посветил всичките си грижи, в който е вложил всичкия смисъл на своето съществуване. Осми не може да гледа хората в лицето, защото е бил без право оклеветен и в същото време тъй изкусно му е била отнета възможността да се оправдае, че той и цяла вечност да би живял, би останал за най-близките си един долен човек. Девети предпочита небитие, защото е загубил своето отечество, дете единствено човек може да се радва на най-чистото щастие.“ И т.н. и т.н.

„Малцина от самоубийците турят край на дните си с куршум или нож. По-голямата част от тях — много повече, отколкото бихме предполагали — се самоубиват сравнително бавно: с редица приятни отрови.“

„И кой би хвърлил камък върху тях клетници? Тях може само един тъмен ум да нарече умопобъркани.“

„Но ако за мнозина от тях самоубийци още може да се каже, че те не са опитали всичките средства да се спасят, че тяхната воля е била недостатъчно възпитана за напрежение, че тяхното етично чувство, когато са отхвърляли величайшето благо — живота, е било помътено, има друг тип самоубийци, за които това не може да се каже.“

„Те са гениални натури, надарени във висша степен с чувството на хармония и чистота, при което конфликтите със сам себе са най-мъчно уравнени.“

„Нима може да се нарече умопобъркан оня велик учител на своя народ, който би се уверил, че за неговото скъпо слово няма уши, че неговият глас е «глас в пустиня»? Или подвигът на Ботева всъщност не е едно маскирано самоубийство? Каква смелост би трябвало, за да се твърди, че този велик българин не е бил отчаян, нещо повече: до дъното на душата си потърсен от своя народ — народ осакатен и умствено, и морално от вековно робство; че той, Ботев, напротив, е вярвал, какво щом се яви всред него с една шепа хора, всичко в страната ще скочи и ще се освободи от игото. Разбира се, полезно е мнозинствата да вярват в обратното на онова, което, за жалост, е истината.“

„Но такива самоубийци, колкото недосегаемо възвишени и да са, не достигат върха на отчаянието и на нещастieto. Те поне имат утехата, че са останали верни на себе си, че са изпълнили своя дълг,

бидейки силни в деятелност, която дава един хубав и траен смисъл на живота им.“

„Обаче има друг род нещастници, които може да не обладават големи интелектуални сили, които може да са дори съвсем обикновени хора, но които горят от пламенно желание за ред в малкия свой живот; които не могат да понасят противоречията между онова, що мислят и чувствуват сега и след пет минути. И които сякаш тъкмо за това са осъдени на най-страшно люшкане. Какъв непоносим ужас има в една таква съдба: да намираш най-разумни основания за онова, което чувствуваш, мислиш и вършиш сега, да го виждаш с всичките сили на своя дух като нещо напълно естествено, необходимо и хубаво, а след минута, след няколко секунди цялото твое същество да ти говори, че то е безумие, че то е гадост, че то е последна мръсота. И да не можеш да намериш миг спокойствие, че това си все същият ти, който току-що си чувствувал и мислил съвсем другояче, съвсем противното! И да е осъден човек на това люшкане всеки ден, да бъде поле на най-опустошителна война със сам себе! О, може ли да има по-ужасна съдба от тая, по-неизравними конфликти със сам себе?“

Асен бе топнал писалката, цял треперещ, и тъкмо чувствуваше, че сега именно захваща своята тема, когато изведнъж се раздаде училищният звънец. Той подскочи, като че някой бе го мушнал с шило. Какво гъмжило от мисли, напръскани с алената кръв на неговото сърце, се тълпяха и чакаха да бъдат изразени от неопитното му перо и той трябва тутакси да го сложи и да даде Божилову само началото, само встъплението на своята работа.

Асен гледаше с безсмислено разтворени очи. Класът се раздвижи. Погълнатостта в себе си, която досега не оставяше момъка да вижда и чува нищо около си, в миг бе изчезнала. Той не би могъл повече да се съсредоточи. Тревожността, която го обхвана, бе тъй голяма, че той, люлейки се цял, като в треска, едва подписа името си.

Дал своето съчинение на Божилова, който изгледа разстроеното и объркано момче със своя проникателен поглед, Асен грабна книгите и шапката си и хукна навън, боейки се да го не застигне някой от другарите му, особено Митко, и да почне да го разпитва какво е писал.

XIX

Най-после училищните занятия се привършиха. До Петровден оставаха още десетина дена, от които Асен особено много се боеше. Но ненадейно от сестра му се получи писмо, с което го викаха час по-скоро да тръгне. Ревматизмът на майка му се усилил и те решили да прекарат лятото на близките минерални бани. Чакали него, за да заминат тутакси, преди Петровден, когато в хотелите край баните има още добър избор на стаи.

Баните бяха в една закътана пазва на балкана, с шумна река край тях, с вековна дъбова гора недалеч, и Асен се израдва, че ще прекара още по-хубаво лятото.

Когато писмото се получи, Младена я нямаше вкъщи. Без да я чака да се върне, за да ѝ каже, той реши да замине още утре. Обхванат от голямо нетърпение, той измъкна куфара си изпод кревата и си нареди нещата. След туй излезе из града, купи някои дребни подаръци за сестра си и за роднински деца и пак се върна вкъщи да ги остави. Младена още не бе се прибрала. И Славка, която обикновено оставаше да пази къщата, също бе отишла някъде у съседите. Той легна на кревата и се замечта как ще пътува и как ще прекара ваканцията. Обхванат бе от едно приятно чувство на освобождение и в същото време от някакво безпокойство, от някакъв тъмен страх пред мисълта за предстоящата раздяла с Младена. Ами ако отново изчезне отвращението му и ако тя отново му стане тъй мила, че раздялата с нея да му е непоносима, тежка?

Ненадейно той чу под отворения прозорец тих шепот. Какво се е свряла Славка в ъгълчето, което образува едната стена на старата, строена преди планирането на София къща с високата дъсчена ограда към улицата? Това ъгълче, което беше тъкмо под един от прозорците на Асеновата стая, бе толкова тясно, че не служеше за нищо. Зиме там стоваряха половина или един тон каменни въглища, а лете то бе обрасло с буреняк, дето никой не ходеше.

Асен стана тихичко и надзърна през отворения прозорец. Той замръзна на мястото си от онова, което видя. Във високите диви треви под прозореца бяха седнали Славка и Ленчето, едно хубаво съседско момиченце. Ленчето бе заголило Славка и я пипаше между крачетата. Славка се противопоставяше.

— Недей бе, Ленче — шепнеше тя.

— Их, каква си, Славке! Ще видиш, че е хубаво.

— Срамота е бе, Ленче.

— Срамота зер! Ако е срамота, няма да го прави така — отговаряше също шепнешката Ленчето.

— Прави ли така ти така?

— Прави я! И така, и другарките ѝ от гимназията. Те всеки ден се събират у дома. Колко пъти съм ги виждала в килера и в градината.

Това, вижда се, убеди Славка и тя се остави да върши Ленчето каквото ще с нея. По-голямото момиченце си движеше бързо-бързо ръката и Славка почна да си опъва прострените, разтворени в тревата голи крачета.

— Нали е хубаво? — шепнеше Ленчето.

— Да — отговори задавено Славка.

Ленчето изведнъж ѝ хвана ръчичката, тури я под своята роклица и зашепна:

— Хайде и ти на мене.

— Не ща — отговори Славка.

— Их бе, Славке, какво има. Нали ти казвам, че и така, и другарките ѝ си правят така една на друга.

Славка пак се убеди и двете деца почнаха едно друго да се пипат. По едно време Славка каза:

— Ленче, ако ни види някой?

Ленчето трепна, дръпна своята и Славкината поличка и двете се заогледваха изплашени. Додето те дигнат очи нагоре, Асен се бе отдръпнал от прозореца. След малко той чу да се шепне пак:

— Кой ще ни види тука? Майка ти я няма, а и бати ти Асен излезе.

— Да не си дойдат...

— Нали ще чуем, като хлопне пътната врата.

Момиченцата пак се умълчаха. Асен отново надникна над главите им. Ленчето пак пипаше Славка и само си бе опънало и свило

една връз друга кълките. Асен виждаше как то трепери и се свива.

Славка повече не се противеше. Тя само още еднъж запитва с прекъсван като от преглъщания глас:

— Наистина ли, Ленче, и големите правят така?

— Нали ти казвам, всеки ден ги гледам. Като я няма така, те правят и пред мене. Аз ще те заведа да ги видиш — шепнеше също със задавен и прекъсван глас Ленчето. — Мене ме научи Невенка лелина. Аз ходя да спя при нея. Тя вика, че много ученички си правели, хем някои в клас.

— Ии, Ленче, ами да ги види учителят!

— Как ще ги види под чиновете? Като си турят краката един връз друг и вземат да ги стискат ей така...

Асен се отдръпна предпазливо от прозореца. Беше бледен и с трескаво светещи очи. Душата му бе пълна с потрес и в същото време той чувствуваше страшно полово възбуждение. Пристъпвайки внимателно, да не направи и най-малък шум, без да знае защо именно върши това, той си взе шапката, излезе на двора и се отправи, все дебнейки, към пътната врата, която не се виждаше от ъгълчето, дето бяха децата. Той я отвори, като пазеше да не скръцне, и също тъй я затвори. Избирайки преки и безлюдни улички, Асен скоро се намери вън от града, в старите еврейски гробища зад голямата воденица в края на улица „Княгиня Клементина“. Той седна на един грамаден надгробен камък и се помъчи да турне в ред хаоса от мисли, които хвучаха в главата му.

„А, ето какво било то! — мислеше си той. — Значи момичетата не само не са по-добри от нас, но са дори по-безсрамни. На такава възраст, още деца, съвсем деца!“

И той си спомни една брошура върху половите извратености, която бе чел преди година-две и която му се бе видяла пълна с прекалени работи. Там един учен лекар разправяше, че момичетата усвояват известния разпространен порок много по-рано от момчетата и му се отдават по-невъздържано, понеже техните интереси са позатворени и главното им внимание е отправено към пола. Тогава това му се бе видяло почти невероятно, макар западният учен човек да доказваше твърдението си с множество лични наблюдения. Фактите, които се посочваха, му се виждаха измислици. Възможно ли е тия срамежливи малки момичета, които се изчервяват и бягат, като чуят

някое улично хлапе да напсува, да вършат такива безсрамни работи? А сега сам се увери с очите си. Но по-важното е, че този случай му напомни неща, които той бе видял, ала не бе разбрал; в смисъла на които тепърва проникваше. Той си спомни например, че Славка много обича да сяда на коленете му разкрачена, като на конче, и постоянно току се върти. Спомни си, че еднъж бе взел на полите си Кинчето, Ленчено по-малко сестриче, едвам пет-шестгодишно дете; че то постоянно мърдаше неспокойно, разкрачваше се и му буташе така лакътя, като че му тикаше ръката между краката си. У тях са тъкмо пет момичета и малката очевидно бе видяла и научила твърде рано много работи. Асен си спомни и от своето детинство някои такива неща, на които тогава не е отдавал никакво особено значение. Спомни си например, че още твърде малък, преди да тръгне на училище, една тяхна съседка, Катя, хубава и здрава мома, много обичаше да го грабне на ръце и да го отнесе у тях, дето по цели часове играеше с него в шуместата градина. Тя го държеше в полите си, притискаше го до големите си поразкопчани гърди и лудо го целуваше. Той си спомни как често се случваше, че между разкрачените нозе на момата попадаше неговото коляно и как тогава Катя го задържаше по-дълго така, движейки се и дишайки изтежко, а той я гледаше, без да може да разбере какво върши тя. После изведнъж го стисваше до удушване, свиваше си нозете и той чувствуваше как тя цяла трепери и пъхти. Тогава той я запитваше в недоумение:

— Како Кате, какво ти е?

А тя се смееше, смееше цяла червена.

Обаче еднъж Катя си позволи нещо, което го разсърди и го накара да почне да бяга от нея. Когато играеха в градината, тя ненадейно му разкопча гащичките, пъкна си вътре меката като памук ръка, приказвайки му в същото време за най-незначителни работи и огледвайки се наоколо да не би да дойде някой. Той не знаеше как да се противопостави и стоеше като вцепенен, а тя в това време, пипайки него, бе бръкнала с другата си ръка в процепа на роклята си и правеше нещо, което Асен не разбираше. Изведнъж момчето се издръпна, закопча си гащичките и избяга. Оттогава той не се даваше да го доближи Катя и тя почна да води у дома си друго комшийско дете, мръсния и сополив Сандьо, който ходеше само по ризка.

Асен извика в паметта си сега множество дребни и едри такива случаи, които тепърва добиваха смисъл за него. Спомни си например, че когато отиваше по празник след обяд у лелини си, той почти винаги заварваше своята братовчедка, ученичка в класовете, да лежи с друга една ученичка, която живееше у тях. Те му направяха място да седне на леглото и после, приказвайки му, той чувствуваше, че ръцете им постоянно вършеха нещо под завивката, додето очите им светваха и се премрежваха и лицата им се зачервяваха. Спомни си и тяхната слугиня Ана, която тъй обичаше да се свре при него в леглото, когато домашните му биваха вечер на гости. Колко пъти тя се е притискала, треперейки цяла, додето той се развивкаше и я изтикваше.

Асен, който бе хубаво дете, беше отрасъл по женските поли, та си припомни още много такъвиз случаи, чието значение едвам сега разбираше.

„Ще рече, момичетата и жените вършат по-лоши работи дори от нас — помисли си той. — Ленчето казва, че много от ученичките в гимназията правели така. И да преувеличава, това дете все пак знае повече и от опитни възрастни мъже за тия работи.“

И душевният мрак стана още по-голям, и отчаянието на момчето още по-безизходно. То се огледа наоколо си и през главата му мина:

„Колко евреи и еврейки са погребани тука! Навярно и те са вършили такива свинщини! Даже още по-големи! Пък нали се любят с братовчедките си и се женят за най-близки роднини. И после — южната испанска кръв... Все пак ето на: спят си... Като че не е било... За щастие има край, има един изход от всичко.“

Асен скочи с едно внезапно решение да замине още тая вечер, да не чака утрешния ден, който кой знае какво люшване на другата страна може да му донесе. Сега той бе напълно уверен, че само при своите ще може да излекува болната си душа.

XX

Младена посрещна спокойно известието, че Асен заминава тутакси. Тя отдавна се боеше от часа на раздялата и отдавна бе се установила здраво на начина, по който трябва да го срещне: с въздържаност, с примирение, без бурни сцени, които биха измъчили и изплашили още повече момъка. Тя вярно бе отгатнала със силата на своята любов, че безмълвната скръб и подчиненост на волята на съдбата би я възвисила повече в очите на Асеня и направила я би по-скъпа на сърцето му.

Когато той й каза с прекъсващ се от вълнение дъх, че домашните му го викат час по-скоро да замине, и защо именно тя, не смеейки да дигне очи, за да не я развълнува неговият вид, промълви:

— Замини, Асене. Ти трябва да си починеш от усилената работа. Баните са навярно в някоя много хубава местност.

— Да — отговори той автоматично.

Чудно! Него не зарадва начинът, по който Младена посрещна известието, че заминава, макар страшно да се боеше от сцени. Той — още твърде млад и неопитен — не можа да проникне каква буря бе в Младенината душа, зад това външно спокойствие. И сърцето му изведнъж бодна въпросът: „Обича ли ме тази жена?“

Той се замисли.

„Няма ли тя тутакси да ме забрави? Не ще ли ме смени с другиго? Но какво ми важи това? Нали само едно трябва да ме интересува: да се избавя час по-скоро...“

Той се улови да нарежда нареденото си вече куфарче с някаква вцепенена съсредоточеност, а Младена, която бе пожелала днес да вечерят наедно, отиде в кухнята да приготви едно-друго.

Седнаха да се хранят. Младена гледаше пред себе си и се мъчеше да яде, за да не издава вълнението си. Асен също правеше вид, че се храни с охота, макар гърлото му да бе се стиснало и залъците да го деряха като късчета керемиди. Той поглеждаше бегло към Славка, която бе страшно уморена, с дълбоки сенки под очите, и едвам

дъвчеше, дремейки. Ненадейно в главата му се мярна мисъл, която препълни душата му със страшно отвращение:

„Нима не е почнала тъй рано и майката? Навярно! Защо да предполагам, че тя ще бъде изключение? Какъв смисъл има такъв предположение? О, по-скоро, по-скоро далеч оттука!“

Той стана от трапезата.

— Рано е, Асене — каза Младена, дигна пръв път очи, погледна стенния часовник и после ги обърна плахи и влажни към момъка.

— Нищо от това — отговори той сухо, без да я погледне.

— Мамо, нали ще идем да изпратим бати Асеня? — разсъни се Славка.

— Не. Вие ще си легнете да спите — отговори рязко Асен.

— Искам бе, мамо — загали се Славка.

— Ти знаеш, че бати ти Асен не обича непослушни деца — смъмри я майка ѝ и тя притихна.

— Защо ставаш? Храни се — обърна се момъкът към Младена със зъл поглед.

— Нахраних се, Асене.

— Така зер, нахранила си се!

— Да ти приготвя нещо за път...

— Няма нужда! Утре сутринта съм у дома. Я седни, че се хранете!

Младена седна послушно на трапезата, а Асен отиде в своята стая. Той се хвърли на леглото и се улови за главата.

„О, каква мръсота, каква мръсота! По-скоро, по-скоро далеч от тая къща! Такваз жена не заслужава обич! Нима тя е в състояние да обича? Та сърцето ѝ е изхабено още от дете! Колко наивни са мъжете! Кой ли ще се радва след няколко години на Славка и ще я смята за ангел, за недокосната, а тя какво прави отсега! Сигурно това е в кръвта ѝ! Сигурно и нейната майка, и нейната баба, и много, много тъмни поколения по-рано така отвратително са почвали... Боже, каква мръсота! И аз трябва да бъда приличен към тия хора, между които съм живял почти две години като слепец, без нищо да виждам и да разбирам. Но какъв смисъл пък би имала моята рязкост днес? То би било само признак на лошо възпитание. Не, аз ще целуна на майката ръка като на по-стар човек; ще трябва да целуна по главата и тая противна Славка — и никога вече да не ги видя! Това не е компромис,

а едно обикновено човешко снизхождение към хора, които не разбират какво вършат.“

Той чу в коридора стъпките на Славка, която идеше в неговата стая, скочи изплашен, грабна си куфара и шапката, потири се във и едвам не блъсна детето на вратата.

— Бати Асене, да ида ли за файтон? — каза тя, стъписвайки се.

— Ще се кача в откъдната улица на трамвая.

На срещната врата се появи Младена, объркана, без да смее да го погледне.

Асен се насили да бъде колкото се може по-приличен, сложи куфарчето си до стената, сне си шапката и се приближи до Младена.

— Сбогом, како Младено. Прощавай, ако нещо съм сгрешил.

— Какво ще си сгрешил, Асене — бързо заговори тя и забравила се, святкайки с големите си черни очи, стисна силно със своята студена като лед ръка неговата гореща и влажна. После тутакси се сети какво бе решила и се отдръпна като опарена.

— Добър път — прибави тя — и добро виждане.

— Благодаря.

Асен се обърна към Славка:

— Сбогом, миличко.

Славка му пое ръката, целуна я, той се наведе, целуна бързо детето по главата, грабна си куфара и хукна към двора.

Нозете на Младена се подкосиха. Правейки последни усилия над себе си, тя излезе, спокойна на вид, подире му в потъмнялото дворче.

— Асене — викна му тя с един странен глас, като че заледен от спирано със страшно усилие над себе си възмущение, — ще ни пишеш ли как прекарваш там?

— Да, защо не.

— А ние със Славка да ти пишем ли?

— Ако ви е приятно... Сбогом.

— На добър час!

— На добър час, бати Асене!

Пътната врата хлопна и Асен почти хукна с куфара си в ръка.

Младена постоя няколко мига като шеметна от силен удар и с буца на гърлото. После хвана Славка за ръка.

— Хайде, чедо, да спиш.

— Мамо ма, защо бати Асен беше такъв?

— Какъв?

— Че не знам... — обърка се детето.

— Нали майка му била болна?

— А, затова...

— Ха събличай се по-скоро, че съм уморена.

Славка щом сложи глава на възглавницата и заспа.

Тогава Младена отиде в другата стая, захлупи се върху леглото на Асеня и даде воля на сърцето си, повтаряйки:

— Боже, защо ме наказваш?

XXI

Отначало Асен тичаше, сякаш се боеше да не би Младена да изскочи на улицата и да го повика, за да му каже нещо, което е забравила. Но като сви в първата улица, дето всъщност не му бе пътят за към трамвая, той тръгна с бавни твърди крачки и с чувството на едно голямо облекчение.

„Слава Богу, свърши се!“

Когато пред него се мернеше някое малко момиченце, той го изглеждаше враждебно и бързаше да го отмине. Видът на многобройните леки жени, натруфени и неприятно напарфюмирани, изскочили по вечерен лов, му докарваше потрес.

Той скриви в по-безлюдни улици, излезе при една трамвайна спирка и се качи за към гарата.

Около него на платформата чуруликаха няколко момичета, облечени в ослепително бели рокли. И звънливият им глас, и хубавите им личица, и всяко тяхно движение му се видяха тъй противни, тъй противни! Наблюдаваното и чутото днес под прозореца на стаята му не му излизаше ни един миг от ума и се превръщаше сякаш на непоносима физическа болка.

Погледа му привлече една съвършено стара съсухрена женица, която седеше току пред него досам вратата. Той дълго гледа през стъклото нейното набърчено грозно лице и угасналия ѝ поглед, представлявайки си я какво животно е била и тя още от възрастта на Славка. Макар да се чувствуваше като човек, който току-що се е избавил от плен, той, още преди да стигне на гарата, разбра, че няма отърване от преживяното. Толкова лица, толкова дреболии възбуждаха мисълта му все в едно и също направление! Той се самоунищожаваше със стръв.

Навалицата пред гишето за билети, дето се притискаха стотина мъжки и женски тела, му бе тъй отвратителна, че той на драго сърце би се измъкнал и останал би последен, ако бързо зад него не бяха се струпали и плътно притиснали един о друг толкова хора. Потънал в

пот, той се отелваше наоколо си и в очите му се хвърляше, че тия натиснати тяло в тяло мъже и жени бяха някак приятно възбудени.

Особено жените. Те весело се разговаряха, макар бедрата им, коремите и гърдите им да бяха ужасно притиснати от мъже. В младата му глава се извърши едно страшно обобщение: в нея почна да чука страшна увереност, че всички жени са едно, че тяхната любов не е нищо друго, освен животински нагон.

Той едвам не припадна от задухата и от своите мъчителни мисли, доде му дойде ред да се приближи до гишетото. Щом грабна билета си, той хукна с надежда, че ще намери купе без никакъв пътник. Затова именно си бе извадил и билет от втора класа. Обаче съвсем празно купе нямаше. Най-сетне влезе в едно, дето бяха се настанили двама благообразни старци един срещу други до вратата. Той мина на другия край, до прозореца, извади си една книга от куфара и се настани. Обаче още не се бе зачел, когато в купето нахълтаха две шестнайсет-седемнайсетгодишни момичета, говорейки едно през друго и заемайки места на канапето срещу Асеня. Той забележи, че те погледнаха някак с любопитство и дружелюбно към него, и това го накара да се наведе над книгата. Доде госпожиците се настаняваха, в купето влезе една дебела еврейска двойка, мъж и жена, и пъхтейки като локомотиви, заеха средните места. Изведнъж стана нетърпима задуха. Едно от момичетата спусна стъклото на прозореца. Като дърпаше заякчената рамка надолу, коляното му се опря до коляното на Асеня — госпожицата сякаш искаше да го подсети да ѝ помогне. Той се отмести. Тя се сепна и му каза някак подигравателно:

— Пардон!

— Моля — отговори той и отново се наведе над книгата.

Тренът потегли. С издадени от прозореца глави и кряскайки откъслечни думи, девойките изгледаха изпращачите по перона, после тутакси седнаха и подкачиха разговор, от който Асен разбра, че едната — тая, която отвори прозореца — е пансионерка от някакъв чужд колеж в България, а другата софийска гимназистка.

„Какво ли се върши от тия момичета в пансионите!“ — помисли си момъкът.

Възпитаничката на колежа като че се почувствува обидена от невниманието на хубавото и спретнато момче насреща и се турна в амбиция непременно да му покаже своята голяма книжовна култура.

Тя надълго разправи една банална приказка за пръстен, откраднат от птица; чела я била на френски. Другарката ѝ я запитала от кой автор е. Възпитаничката на колежа се запъна.

— Кри... Кристоф... не, не му помня името... фамилията... Аз все от него вземам да чета. Другарката ми беше взела тая книга, па и аз я взех от нея — плещеше бързо-бързо тя. — Хайде, рекох, да я прочета... Ама автора не си спомням.

Гимназистката се впусна в разсъждения върху изучаването на новите езици в гимназиите. Всичко било зависело от учителите.

„А-ха, навярно има двойка по френски, мисирката“ — помисли си жлъчно Асен.

Устата на момичетата не се затваряха. Хиляди непотребни приказки изпълваха купето.

Възпитаничката на колежа, доловила слабостта на спътничката си, обърна на френски: тя каза, че винаги била болна, когато пътувала, и отново се върна към разказа на автора, чието име не помнеше. Другата, повъзкиснала, прави бележка, че било малко фантастично това, дето птичката откраднала пръстена. Те дълго разискват и не могат да се съгласят добре ли е да бъде фантастично, или не. Най-после пансионерката попада на съкрушителен аргумент:

— Нали и в кинематографите има фантастично... Навред!

Тя каза това на български и после, навярно за по-голяма убедителност, го повтори на френски. Дебелата еврейка до нея се вмеси в разговора им и забележи, че като говорили на френски, тя всичко разбирала, понеже било много приличало на шпаньолски. Пансионерката отговори някак пренебрежително и отвисоко:

— Е да, има нещо общо...

Гимназистката прибави, без да знае ясно що иска да каже:

— Има своята звучност... но... славянски прилича ли на български?

Оставиха еврейката и се хвърлиха, кой знае защо, на Жорж Санд.

— Романът ѝ е сантиментален като самата Жорж Санд — възвестява със същата сънна захласнатост гимназистката.

Но френската възпитаница очевидно не познава „романа“ на Жорж Санд и отклонява:

— Аз бях се зачала, та щях да изтърва трена.

Тя иска на всяка цена да мине за литературна. Обаче гимназистката ненадейно я атакува с латински. Грабва се някаква книга и се отгръща Аве Мария — може би единствен познат на хубавката мисирка текст от тоя умрял език. Възпитаничката на колежа заявява с достойнство, че разбирала латински, но щом видела молитва, превеждала си я на френски, та затуй не можела да я каже на български... Гимназистката захваща самодоволно да чете на латински и да превежда, като на всяка дума прибавя едно „значи“:

— Nostro... ъ-ъ, значи наш...

И тъй нататък.

— Regnum... значи царство...

Първата като че се усъмнява.

— Regnum? Царство? — пита тя.

— Да, разбира се! — отговаря тържествуваща гимназистката. — „Ангелът извести на Мария...“ Как се казва тоя пасаж?

Тя навярно искаше да каже как ще се преведе той на латински.

Възпитаничката на колежа кипва. Тя рязко прави диверсия:

— Тая гара коя е?

Макар прозорецът да бе отворен, Асен почувствува, че се задушава. Той стана тихо, провря се между дебелиите крака на еврейската двойка, прекрачи внимателно през сухите колене на задрямалите старци до вратата и излезе в коридора.

Момъкът бе преизпълнен от една нова мъка: едно дълбоко отвращение изобщо от жената. Наистина Асен не бе ценил никога женския ум, но нему се стори, че тепърва изведнъж, светкавично постигна колко празно и глупаво същество е жената и главно — на какво се дължи това. От ума му не излизаше видяното и чутото днес и с една страшна упоритост той се уверяваше, че жената е тъй негодна за култура именно поради надделяване у нея изключително на половото, животинското над всичко друго — и то тъй рано!

Той спусна стъклото на един от прозорците в коридора, наддаде се и си изложи горещата глава на нощния вятър. Бе светла лунна нощ. Далеч се синееха високи планини. Купчини дървета насам бързо се въртяха и бягаха на противоположната на движението страна. Асен поглъщаше с широко разтворена душа красотата на лятната нощ и колкото по-дълбока ставаше насладата, толкова по-непоносима бе тъгата му. Не можейки да се откъсне от преживяното през последните

седмици и — особено последният ден — прекарвайки си го безброй пъти през ума, той винаги стигаше до една и съща мисъл пред вида на възшебната природа, която се развърщаше към:

„Колко хубав е светът и какви жалки са хората!“

По едно време той се обърна да види какво става в купето. Там вече всички спяха. Евреинът и еврейката бяха отхвърлили глави назад, като че им са прерязали гръкляните, отворили бяха уста и хъркаха оглушително. Двете момичета бяха събрали глави: възпитаничката на колежа бе увила през кръста гимназистката, чиято една ръка бе сложена пък интимно в полите на първата. И на двете краката бяха един върху друг, като че преди да заспят, те силно са ги стискали. По хубавите им личица бе разляна една сладка умора. Вместо да се полюбува на тяхната красота, момчето отвърна поглед.

— Отвратително! — измъмра то.

Асен прекара цялата нощ в коридора и когато заранта пристигна в родния си град, той имаше вид на болен или скоро боледувал човек.

XXII

Първа чу Тотка — Асеновата сестра, — че изтрака файтон и спря пред вратнята. Тя изтича презглава, посрещна насред потъналия в цветя и шумести овощни дръвчета двор братчето си, прегърна го лудо, притисна го на яките си момински гърди и впи сочни горещи устни в неговите. Тя обичаше безпаметно хубавото си и умно братле и сега хълцаше от радост и не можеше да се откъсне от него. Асен най-първо тихо, после по-рязко се помъчи да се освободи. Изведнъж тя като че се досети за нещо, отпусна го и го изгледа със смаян поглед. В туй време срещу тях бързаше с мъчната походка на голяма бяла гъска майка им. Цяла трепереща от вълнение, тя също притисна синчето си на своите грамадни, отпуснати почти до корема гърди и почна да го целува. Лицето ѝ изведнъж се обля в сълзи.

— Милото! Колко е добро! Щом му писахме, че съм болна, и то тича! — хълцаше тя.

Макар Асен сам да бе дълбоко развълнуван, той полекичка и много нежно се освободи и от майка си. Обаче това не мина незабелязано за сестра му. Изведнъж Тотка кипна, улови го за рамото със своята яка ръка и го раздруса.

— Та какво е туй от тебе? — извика тя. — Мене изтласка, сега пък майка! Ти уж стана столичанин, а се връщаш същинско диваче! Не бой се, няма да те изядем!

Старата се разсмя:

— Нали го знаеш? Той още от дете не обича много да го гаят.

Но взряла се по-внимателно в лицето на сина си, смехът ѝ секна.

— Асене, ти или си болен, или скоро си боледувал!

— Нито едното, нито другото, майко — побърза той да я успокои. — Не съм мигнал цялата нощ и съм страшно уморен.

— Че как тъй да не си мигнал? — забезпокои се тя. — Нали пътува във втора класа?

— Да, но беше голяма навалица. Даже нямаше място да се седне.

— Бедното! Ти си се разсипало! Цяла нощ прав! Ха, Тоте, пригответи по-скоро да закуси, че да легне да си отспи. Тя ти е наредила отдавна стаята. И всеки ден мени цветята във вазите и носи най-хубавите саксии на балкона. Хайде, по-скоро, по-скоро — продължаваше старата. — Баща ти отиде малко по работа из града, но ей сега ще пратя да го извикат. Ти си отспи хубаво, пък той ще вземе файтон и надвечер, като се разхлади, тръгваме за баните. Да видиш какъв ще се поправиш и ти за няколко дена!

Сестра му го улови за ръката и го повлече към хубавия вход в чорбаджийската къща под широк балкон, опрян на две четвъртити бяло варосани колони. Тя му нареди на масата чай, мляко, масло, мед, сухи тестени сладки и какво не. Додето Асен закусваше, майка и дъщеря седнаха насреща му и го отрупаха с куп въпроси, не откъсвайки очи от него. При душевното състояние, в което се намираше, за него това бе ужасно тягостно. Той отговаряше с по няколко думи на разпитванията им за разни роднини и познати в София споходил ли ги е, срещнал ли ги е; за театрите, концертите, разходките и т.н., гледайки пред себе си и стеснявайки се като в чужда къща, като пред хора, които пръв път виждаше. Сестра му не страя и по едно време изкряска:

— Какъв чуден си станал! Не може човек да те познае!

— Приказки! — смъмри я майка й. — Какъв ще е станал? Ти искаш да плещи врели-некипели ли? Пък и нали виждаш, че е капнало за сън момчето? Ха сега да вървиш да спиш — обърна се тя към Асеня.

Те го придружиха до стаята му в горния кат, после дадоха разпореждане на слугинята да не хлопа в готварницата и сами се спотаиха нанякъде.

Асен въздъхна облекчено, като остана сам. Стаята му бе едно угледно приветливо кътче. По белите стени бяха с грижлива ръка и с вкус наредени любителски рисунки на Тотка, фотографически портрети и групи от илюстрирани картички. През отворената врата към отрупания с цветя балкон се откриваше прекрасен вид над широката градина и околните потънали в зеленина дворове.

Асен погледна малко от балкона, въздъхна, мислейки си колко би било хубаво всичко, ако го нямаше онова, което го измъчваше; разсъблече се с вяли движения и легна в чистото ослепително бяло легло.

Макар да бе страшно уморен, той не можа да заспи. Обръщайки се всяка минута ту към стената, ту гърбом на нея, той събра чаршафа и размести дюшеците. Мозъкът му не само не преставаше да работи, но именно като че въпреки умората дейтелността му бе повишена до особена възбуденост, до пароксизъм. Той мислеше отвратителни работи за майка си и сестра си и идеше в отчаяние, че не може да се възпре, да отмахне всичко това от главата си, да се съсредоточи на нещо друго.

— Господи, аз или ще полудея, или ще се самоубия — промълви той и седна на леглото.

Обаче в това време се чу, че стъпалата на дървената стълба към горния кат скърцат под тихи дебнещи стъпки на тежък човек. Асен разбра, че идат при него, изплаши се, легна бързо към стената и се зави.

Вратата безшумно се отвори и в стаята влязоха на пръсти майка му и баща му, едър пълен човек.

— Полека, да го не събудим — пошепна едва чуто майката.

— Не бой се — отговори също тъй баща му, — той толкова е уморен, щом не е спал цяла нощ, че и тъпани да му думкат сега, не може се събуди. Аз искам само да го погледна наистина ли е много отслабнал, или тъй ти се е видяло.

Той се надвеси предпазливо над леглото и после пак тъй предпазливо се отдръпна.

— Поизмахнат е.

— Нали ти казвам!

— Но от какво може да бъде, щом не е боледувал? Да не би да е получил по-слаба бележка на някой предмет?

— Ех, че го намери и ти! — възрази обидено майката. — Като да не знаеш, че петица ли му пишат, но три дни не може да се храни и да спи.

— Та тъкмо за туй я!

— Не ще е то. Друго, друго...

Асен долови в тона на майчиния си глас толкова цинизъм, че едвам не извика от болка.

— Полека стъпай, тука една дъска скърца. Ще ти кажа долу какво ми минава през ума.

Когато стъпките на старите заглъхнаха по стълбите, Асен седна пак на леглото и се улови за главата.

„Това само липсваше! Да ме шпионуват на всяка стъпка и да гадаят... Те, разбира се, само по един начин могат да си обяснят състоянието ми...“

И в душата му избликна ненавист към своите, а после това го уплаши и още повече отчая.

Терзанията бяха стигнали такава сила, че реакцията бе неминуема. Може би и пресният ароматен въздух, който идеше откъм сенчестата градина, изпълни своята благодатна работа. Неусетно главата му се зашемети и опияни и той почувствува моралната изчерпаност на оногова, когото утре чака бесило. Асеня унесе някаква тежка подкосеност и той заспа дълбок мъртвешки сън.

XXIII

Старият Господинов, загрижен за здравето на жена си, чийто ревматизъм, макар лекуван всяко лято с бани, не я оставяше и вече бе успял да причини някои повреди на сърцето, сега изтръпна пред мисълта, че може сериозно да е болно и единственото му синче. Той знаеше, че най-страшното на тая възраст е бързата туберкулоза, която може да сломи за няколко месеца и един съвсем здрав организъм. А Асен никога не се е радвал на особено голямо здраве. Той от дете е вървял нежен и крехък, макар да не е боледувал от опасни болести.

Щом се наобядваха, пазейки да не тропат чинии, да не затворят невнимателно врата и почти шепнейки, като че спящият бе в същата стая, старецът, вместо да си полегне, какъвто му бе навикът, все си шапката и отиде да пазари файтон и една талига за багажа. Двете жени и слугинята тутакси се заловиха тихичко да приготвят и наредят всичко, каквото ще се носи на баните: постелки, завивки, горни и долни дрехи, готварски съдове.

Смяташе се, че Асен ще се наспи до към пет часа и те ще потеглят, когато планинският път се засени. До баните бе час и половина, та два часа, тъй че те рано-рано ще стигнат и ще успеят да се наредят още тази вечер.

Наистина Асен се наспа, дори по-рано, отколкото предполагаша, и се събуди бодър и без главоболие. В първия миг, като отвори очи и погледна през широко разкритата врата към балкона онова море от зеленина, попъстрена тук-там от червените керемиди на малки къщици и озарена от ослепително южно слънце, той, преди хубаво да се досъбуди, изпита неизказано удоволствие като в някакъв прекрасен сън. Но заедно с опомнянето, че е у дома си, в паметта му нахлуха изведнъж всички обстоятелства на живота му от последните месеци и сърцето му сви оная остра скръб, която чувствуваме при събуждане на другия ден след случило ни се някое голямо нещастие. Обаче споменът за неволно чутия разговор между баща му и майка му, преди да заспи, извика напрежението на най-силните пружини на неговия дух. Страхът

да не бъде следен и да не остави да се проникне в причините на тежкото му състояние го накара тутакси да вземе решение: да се показва колкото е възможно по-бодър и по-весел. Иначе — да се остави да разберат дори приблизително какво му разкъсва душата — о, той би умрял от срам и отвращение към себе си.

— Само това не!

Той скочи от леглото, облече се набързо и се спусна по стълбите, подсвирвайки си нарочно някаква игрива песен. Като го чуха да свирка, майка му и сестра му хлъцнаха от изненада, а като го видяха бодър и засмян да се яви на прага на стаята, дето досъбираха едно-друго, те тъй се объркаха от радост, че майка му изтърва няколко чинии, на които диреше място между дрехите, а сестра му турна една черна тенджера в сандъка със своите и майчините си рокли и се спусна към Асеня.

— Така бе, братче!

И го заплеска по страните.

Той се остави да прави с него каквото иска, но понеже тя не спираше да го плеска и да го дърпа ту за ушите, ту за носа, най-сетне й улови ръцете.

— Стига, стига! Разсъних се.

Старата се смееше до сълзи и само повтаряше:

— Нали казах аз, че е уморен, че няма да му е нищо.

От тая възбуденост на двете жени Асен разбра, че при пристигането си трябва да е изглеждал много мрачен и отчаян.

„Уж проумяваме какво нещо е гордост на съвременен човек“ — помисли си той, иронизирайки сам себе.

Старият Господинов се зададе от двора с няколко пакета в ръце. Той бе пазарил файтон и талига, бе се връщал вкъщи да каже по-скоро да прибират и пак бе излязъл за някои покупки със слугинята, която сега вървеше подир него с една грамадна мрежа, пълна с пакети, пакетчета и стъкла, увити във вестници. Като чу още от сред двора смеха и врявата, той забърза със светнало червено лице. Асен отича насреща му, грабна му ръката и се наведе да я целуне. Баща му, хвърлил в ръцете на момичето щото носеше, обхвана му главата и го целуна по челото.

— Няма да му е нищо на моето момче! Уморено е било!

— Че аз какво ви казах! — рече старата, която бе изскочила в коридора.

— Събирайте по-скоро. Колата ей сега ще дойде!

— Ами Асен още не е обядвал! — извика изплашена майката, като че се бе случила някоя голяма пакост.

Тотка се спусна и го повлече.

— Аз ще го нахраня моето братле!

Едвам старите и слугинята бяха доредили едно-друго и свързали денковете с дюшеци и юргани, когато файтонът и колата спряха пред вратнята. Багажът биде бързо-бързо натоварен. Тотка повика в двора талигаря и файтонджията, който бе помогнал, и ги почерпи с чаша-две хубаво червено вино. После слугинята се качи върху денковете в талигата, а останалите във файтона, и потеглиха, изпращани от насъбралите се около вратнята съседки и деца. Файтонът отмина талигата и скоро се озова сред планината по виещия се ту по едната, ту по другата страна на бърз и шумлив поток каменист път. Бе сянка и прохлада. При всеки завой на пътя се разтваряха нови планински кътове, нови чудновати скали, долове, полянки, купчини от дървета. Асен забрави, че играе ролята на весел човек, и наистина повеселя. Оглеждайки се на вси страни със светещи от най-чиста радост очи, той изведнъж запя с висок приятен глас отдавна неспомнян романс. Тотка трепна и тутакси подлови със своя плътен алт. Дуетът — хубавка контрапунктическа работа — ги увлече, звуковете като че първи път се раждаха право от техните души. Старите слушаха и блажена усмивка бе озарила лицата им. Асен съвладяваше така с трудностите, че Тотка, която имаше по-школуван глас, на няколко пъти се изви и го изгледа учудено. Продължавайки да го придружава, тя, паднала в умиление, го обхвана през кръста и си притисна коляното до неговото. Това изведнъж му спомни всички негови нови преживявания и възгледи; гласът му едва не се счупи. Той даде работа на всички пружини на своята воля и продължи песента, мислейки си в същото време:

„Какво правя, Боже мой! Та аз се превръщам в същински маниак! Може ли всяко движение, дори на една сестра, да се обяснява все по тоя мръсен начин?“

XXIV

Семейството на видния адвокат Тодор Господинов се настани в две стаи от горния етаж на голямата сграда, която като манастирски килии ограждаше от всички страни минералната баня; майка, дъщеря и слугинята се поместиха в едната и Асен с баща си в другата.

Още от първия ден момъкът разбра, че тука съвсем не го чака оня живот, за който той мечтаеше в София, и че не само няма да си почине и да се разправи със себе си, но и че ще трябва да бъде в постоянно напрежение, съгласувайки своите постъпки с онова, което ще е приятно и полезно за спокойствието на домашните му. Решил еднъж да играе ролята, която бе необходима за своите му, той тутакси се озова в такава зависимост, в каквата не е бивал дори когато бе съвсем малък: трябваше да придружава домашните си във всички техни разходки и да търпи и да бъде любезен с всичките им познати. А банското общество още от пръв поглед у него събуди неприязън. То бяха семейства на заможни или средна ръка граждани, дошли не да си починат или да се лекуват, а да изпият, както хвалбливо се казваше, по една лъджа^[1] ракия. Още сутрин в банята се внасяха стъкла с мастика и купове краставички и други мезета. Мнозина бързо-бързо се напихаха и почваха да пеят отвратителни турски песни, от които идваха в такъв възбуждение, че захлупваха с все сила големите тасове върху водата в басейна, което произвеждаше звук като от топовни гърмежи. През целия ден по дългия чардак пред стаите сновяха раздронзани жени по долни фусты и мъже по халати, по хавлии или дори по бели гащи. Към обед и навечер под сенките на върбите край реката, току пред банята, се постилаха килимчета и групи мъже и жени се събираха на ракия. Приказките и шегите на мъжете се въртяха все около полови работи. Жените при съвсем големи словесни мръсотии се преструваха, че не чуват и не разбират; но след всеки такъв случай почваха да си шушнат и от смеха, който избухваше между тях, и най-неопитното ухо долавяше, че е казана някоя дори още по-голяма мръсотия. Тези ракъкефи се свършваха пак с лигави турски маанета, с

които си кълчавеха ченетата дори и жените; а нерядко избухваше и по някоя свада и се разменяха най-грозни турски псувни.

Обществото на Господинов се състоеше уж от по-избрани хора: няколко видни търговци, на които Господинов водеше делата, един негов колега адвокат, един учител от местната гимназия, няколко стари офицери — всички със семействата си. Във всяко домочадие имаше било по една-две моми за женене, било момци — нещо офицерчета, нещо чиновничета или студенти. Тотка — едра мома, с големи черни очи, с мургавко миловидно лице, с чудно хубаво изрязани устни, с които тя тъй сладко приказваше и се смееше, бе център на вниманието на младите момци. Те ѝ говореха плоскости, тя ги подиграваше, но при все туй Асен забелязваше, че тяхното общество не само не ѝ беше неприятно, но бе ѝ и желано. Това той разбираше и обясняваше пак с полово възбуждение и с големи усилия над себе сполучваше да поддържа със сестра си приветливи отношения. Но онова, което не можеше да разбере и което го дълбоко обиждаше, то бе, че обикалянето около Тотка на тия глупави и порочни хора, които насаме кой знае що не говореха за красотите на момичето, бе приятно на неговите родители. Той на няколко пъти още в първите дни ги чу да приказват, че всички младежи полудели по дъщеря им и че тя има възможност да направи най-добър избор.

„Та каква е разликата между сводници и родители? — мислеше си Асен. — Нима бракът изменя същността на работата?“

В душата на Асеня засядаше едно лошо чувство към своите, едно гнусене. Обаче той не изменяше взетото еднъж решение да бъде приветлив и по възможност весел, макар че още от самото начало тая роля му се видя непоносимо трудна.

Една надвечер цялото общество на Господинов се разхождаше по дългата зелена поляна отвъд реката, дето бе паднала вече сянката на близък планински връх. Младите, момичета и момци, вървяха доста напред. Между тях бе и Асен. Бъбрееше се за най-незначителни работи и се пущаха изтъркани от многократни повтаряния шегички. Между момците имаше два-трима пийнали повечко мастика, особено подпоручик Динов, як самец с хубаво, но тъпо лице. Той избиваше на вулгарни двусмислености; неколцина му другари се смееха и това го поощряваше. Вървейки така, вниманието на младите хора привлякоха

няколко хлапета, които гребяха от реката вода с котлета, тичаха татък настрани и я наливаха някъде.

— Лалугери ловят! — каза някой и всички хукнаха да гледат.

Децата знаеха, че всяко лалугерово жилище има две дупки, вход и изход, на разстояние по няколко крачки една от друга. Додето се наливаше вода в една дупка, други чакаха да се покаже обезпокоената животинка от някоя друга наоколо, за да я захлупят с шапките си или да я погнат. Тъкмо младите хора бяха стигнали при децата, недалече от тях се подаде малко колче от земята. Подпоручик Динов, който вървеше встрани с Тотка, каза тихичко, но все пак така, че да бъде чуто от двамата му близкостоящи приятели:

— Госпожице, какво напомня това колче?

Другите двама офицери се изкискаха.

Тотка направи вид, че не чу, но в объркаността си предприе нещо твърде неуместно: тя хукна заедно с разкряскалите се от възторг деца към лалугера. И изведнъж разбра, че това бе една ужасна грешка, защото офицерчетата още повече се разсмяха и един от другарите на Динова каза:

— Тича да го хване! Ха-ха-ха!

Обаче Тотка веднага се бе оправила от своята обърканост. Още след първите стъпки, преди да избухне смехът, тя свърна при една своя приятелка, улови я под ръка и заговори ѝ високо за някаква бродерия — като за нещо извънредно важно, което е мислила да ѝ каже, но е забравила и сега ненадейно се сееща. Благодарение на това смехът на офицерите отиде на вятъра и скандалът не се забеляза. Обаче Асен видя и чу всичко. Той бе бледен и цял трепереше от гняв, но при тоя край на работата нямаше как да се намеси, без да изложи още повече сестра си.

Групата на старите ги застигна и разходката продължи вкупом. Подпоручик Динов очевидно се разкая за своята постъпка и Асен забеляза как той се мъчеше да тръгне наред с Тотка. Най-сетне това му се удаде. И за да не го смята умната мома празен и лекомислен човек, той подкачи някакъв разговор за музиката, но не излезе нищо. Мина на впечатленията си от столицата, дето току-що бе ходил в отпуск и очевидно не бе прекарал така, както би желал. С намерение да каже нещо приятно на госпожицата, той се улови да я уверява, че макар да

било София, жените не умеели да се обличат тъй с вкус; че някои провинциални градове превъзхождали в туй отношение столицата.

— Кое в тоалетите на столичанките най-вече не ви хареса, господин подпоручик? — запита го насмешливо Тотка.

— Много работи! Например злоупотребява се с червения цвят! Аз намирам, че той въобще трябва да бъде изхвърлен.

— Тъй ли? Че защо?

— Та червеното не прилича на никого! — рече той, уверен, че е наскочил на оригиналност, която ще смае и зашемети девойката.

— Лъжете се, господин подпоручик. Червеното, от най-светло до най-тъмно, подхожда извънредно на българските лица.

— Как така? — чу се от много страни.

Вниманието на всички бе наострено.

— Твърде естествено: защото повечето сме мургави и чернооки.

— Аа!

— Значи на руси хора червено не отива? — обади се една съвсем руса възстара мома с жлъчно лице, облечена с червена жакетка и с червена сламена шапка на главата. — Какъв цвят според тебе най би ми отивал?

Тотка прехапа устна. Тя тутакси забележи още една девойка, която би се обидила, ако биха се разяснили тия прости работици, толкова непознати на някои хора — дори често на най-големите кокетки и кокети, — колкото не са били и на прапрадедите им: тя бе с хубаво мургаво личице, което синята шапка и жакетка от същия цвят ужасно загрозяваха. Обаче умна и добра по душа, Тотка лесно изскочи от това неприятно положение.

— Моля, позволете ми да направим един опит, за да видя дали това не е заблуждение — каза тя с толкова благост и без да натрапва своите разбирания, че всички с готовност се отзоваха. — Радке, размени си шапката и жакетката с Невенка.

Когато това биде извършено, всички ахнаха от изумление. Не само мургавката бе прелестна от отражението на червеното, но и русата жлъчна мома изглеждаше миловидна под синята шапка.

И почна се безконечно бърборене за цветове и шарки — за елементарни, отпреди хилядолетия познати работи: те изглеждаха като откровения за тия моми и момци, които тъй се надпреварват да се обличат по последната парижка мода...

Изведнъж подпоручик Динов зададе съкрушително такъв въпрос:

— Значи според вас, госпожице, в конвоя не може да бъде назначен никакъв рус офицер, защото, както знаете, фуражките им са червени? Па и на всички войници от конвоя! — извика той, като да бе забравил, че в тая войскова част няма само офицери, както бе забравил, че преди малко настояваше червеният цвят въобще да се изхвърли, понеже не приличал на никое лице.

Това обърка мнозина. Особено офицерите. И Тотка трябваше много предпазливо, в деликатни изрази, за да не се обиди глупостта и простацината, да обясни, че когато се определя една униформа, имат се предвид особеностите на повечето лица и прочие.

Асен сумтеше и се мръщеше. Самото обстоятелство, че тя се увлече в разговора с Динова, въпреки случилото се, го разсърди. Той малко по малко поостана назад, без някой да го забележи, освен Тотка, после премина реката и си отиде в стаята.

На вечеря, колкото и да правеше усилия над себе си, той бе някак объркан и чувствуваше, че не е по силите му ролята, с която се нае. Тотка го поглеждаше гузно и не бързаше да го укорява, че не е весел. Когато се нахраниха и той излезе на чардака, сестра му отиде след него и помежду им почна тоя разговор:

— Е? — каза му тя, разтърсвайки го за рамото, както правеше обикновено, кога е сърдита.

— Аз би трябвало да кажа това „е?“...

— Забранявам ти да се бъркаш в моите работи! — прекъсна го тя. — Аз еднъж поисках да видя каква книга четеш, и ти не само не ми позволи, не само я скри и я заключи в куфара си, но ми и забрани да се интересувам.

— Аз не съм извършил нищо осъдително, като крия книгите, които чета и които може би за друго биха били вредни.

Тотка се стъписа от изненада и пламна:

— Но аз няма какво да крия, разбираш ли? Моят живот е открит.

И тя се цапна по челото, за да покаже колко той е открит.

— Та виждам! Имах случая да се уверя...

Това бе много. На момата се зави свят.

— Ти не знаеш нито защо се сърдиш, нито какво говориш! Как трябваше според тебе да постъпя с оня глупак, който на всичко отгоре

бе и пиан?

— Тъй буйно ми задаваш въпроси, на които и сама би трябвало да си отговориш!

— Да му кажа като слугините: магаре, мръсник, мискин ли?

— Аа, прощавай...

— Та кажи ми ти, който четеш такива мъдри книги, що другите нямат право нито да погледнат! — продължи тя запалено.

Момъкът отговори тихо:

— След всичко ти можеше да не разискваш тъй охотно с едно същинско говедо за хармонията на цветовете.

Момата политна, като че някой я удари с пълен размах в лицето.

Асен слезе бавно и отиде да се разхожда из тъмното край реката.

Когато се върна, старият спеше. А като стана на утрото, баща му бе отишъл да се къпе. Асен се облече набързо и без да се обади някому, отиде из прохладните планински долове нагоре по реката.

[1] Лъджа (тур.) — топъл минерален извор или баня. — Б.р. ↑

XXV

На обяд Асен биде понахокан от баща си и майка си, задето е излязъл днес сутринта, без да закуси. Уж са дошли тука на поправка, а да стои гладен от вечерта чак до обяд, без да изпие дори чаша мляко. На какво прилича това?

Той трябваше да се оправдава. Излязъл бил за малко, доде закуската бъде готова, но намерил такива хубави места нагоре по реката, че не му се връщало. Говорейки това, той забележи, че сестра му, която изглеждаше днес малко по-бледна, се усмихна някак жлъчно, като че искаше да каже: „Знам аз защо рано-рано избяга! Теб ти е противно да ме гледаш, зло момче!“

Но той я стрелна с тъмен поглед и заключи оправданията си някак с патос:

— Нима сме дошли за тия прахоляци и вони? Или да гледаме пияни хора още от зори и да слушаме маанета?

Говорейки това, той се обръщаше и към сестра си и тя изведнъж разбра, че Асен иска да й каже: „Няма що, запазвам прилични отношения с тебе, защото би било безсмислица да огорчаваме старите, които нищо не биха разбрали от нашата свада.“

Тя сви ядно устни и си помисли:

„Той всички ни смята за паплач, като тая тука, която пълни баните.“

Додето обядваха, Тотка на няколко пъти се опита да го клъцне, но той тъй отблъсна нападението, щото тя се увери, че не може излезе наглава. Най-напред, взирайки се в карфицата, която бе си направил от една трънка, тя се подкачи:

— Каква е тая скъпоценност на връзката ти? Ти, който обръщаш гръб на хората и ходиш да другаруваш с камъните по реката, навярно знаеш...

— Съжалявам, сестро, че не зная — пресече я той любезно. — Мене ме интересува главно зоологията.

Тя се изчерви. Старите ги погледнаха, после се погледнаха помежду си и нищо не разбраха.

След малко, намерила какъв да е повод, Тотка пак се задяна:

— А вярваш ли в прераждането на душите?

— В какъв смисъл?

— В най-обикновен! Една човешка душа след смъртта...

— Разбирам. Да се посели в тялото например на едно животно. То би било безцелно връщане по един изминат вече път, от който всички следи са налице...

— Глупости — забележи майката.

Тотка пламна и сви червени устни.

Но не след малко тя не можа да се сдържи и пак се опита:

— Слушай, Асене, симпатични ли ти са хора, които имат голямо мнение за себе си?

— То зависи. Обикновено не. Защото именно такива хора най-често нямат никакви основания да мислят много за себе си. Но нима тебе би ти бил симпатичен оня свободен звяр, който би бил принуден да се облече в кожата на най-скромното и безобидно животно само за да не дразни с превъзходствата си?

Старите се спогледаха пак в недоумение, без да разбират нещо от онова, което се вършеше пред тях. Тотка стана и вместо да извика слугинята, улови се нервно сама да разтриба, мърморейки като на себе си:

— Ако на всеки въпрос ти би могъл да дадеш такъв отговор, съвсем не би било то...

Тя изведнъж се спря изплашена. Асен я погледна тъжно. Сестра му очевидно разбира, че той си троши главата над страшни въпроси и злорадствува. Доловила погледа му, нея я заболя, в сърцето ѝ преля милост, тя сложи чиниите, които държеше, улови го с две ръце за пръснатите къдри, разтърси му главата и извика:

— Умник недни!

— Остави го ма, ще му изскубеш косите! — задърпа я за ръцете майка им.

Когато Тотка излезе, старата поиска да обясни нервното състояние на дъщеря си:

— Знаеш ли, Асене, струва ми се, че тя се коси, дето ти изчезна днес и цял предиобед не се вестна.

Асен се почувствува като уловен в примка.

Не можейки изведнъж да намисли отговор, който не би огорчил майка му и в същото време би му обезпечил свобода, той изглеждаше тъй объркан и притеснен, че баща му се видя принуден да се застъпи:

— Е, какво искаш от момчето? Да се върти тука по цял ден ли край вас, като готвите? Лук да ви реже, картофи да ви бели, това ли?

— Тъй било, лук да ми режел, картофи да ми белел! — обиди се майката.

— Ами какво? Ако искаш да му хване място почивката, остави го да си прави каквито разходки му са приятни и да си запълва времето както той намери за добре — продължи настойчиво старецът. — Асен не е дете вече и главата му е заета може би с по-важни работи, отколкото нам се струва.

— Ама какво казах? — смая се и се обиди още повече старата.

— Не се сърди бе, мамо — намеси се Асен и я погледна тъй умолително, че тя изведнъж омекна и взе да се оправдава:

— Баща ти все криво ме разбира. Лук да си ми режел, картофи да си ми белел! Че приказва ли се тъй? Като ти е приятно да се разхождаш, ще се разхождаш. Не си като мене, оттук до реката да не можеш да отидеш я. Аз само като те видя весел и засмян, стига ми.

Тя би се все повече вълнувала, ако старецът не я пресече:

— Нали знаеш, че след ядене трябва да си полегнеш? Ха ставай. И аз отивам да подремна.

Тя закрета към леглото, а той влезе в съседната стая. Асен се повъртя по чардака, па заслиза по стълбата. Долу срещна сестра си, която се връщаше от бакалницата с една голяма книжна кесия в ръцете.

— Къде хукна пак? Аз ходих да взема зарзали. Знам, че ги обичаш.

— Благодаря ти, Тоте.

— Чакай да ти напълня джобовете. Но с едно условие...

— Какво? — запита той мрачно, не обръщайки внимание на шеговития ѝ тон.

— Искам да поговорим откровенно... Не, разбира се, за мене!

— А за кого?

— За тебе, за кого!

— Не те разбирам.

— Обещавах ли ми? Не сега, тия дни...

— Добре — отговори Асен в недоумение и все тъй мрачен.

Когато се разделиха и момъкът тръгна по реката нагоре, нему се искаше да върви, да върви, да върви между скалите и шубраките из пущинаците и никого повече да не види — нито чужди, нито свои.

Той стигна любимото си кътче — една голяма плоска скала сред реката, върху която падаше рехава сянка от лески; прескочи по два-три по-малки камъка и се обтегна върху нея, шеметен от своите мисли и от шума на водите.

XXVI

Малкият мислител прекарваше най-често — и сутрин, и след обяд — на своето скалист островче сред реката. Общението с майка му и със сестра му от ден на ден му се виждаше по-трудно, защото мислите му въобще за жената ставаха все по-изострено и по-изострено отрицателни. И при все туй той бе захванал час по час да си спомня за Младена и отново да обмисля всички обстоятелства от своите връзки с нея. Нему се струваше, че има нещо извънредно важно, в което той още не е проникнал и в което трябваше непременно да се проникне. Тя бе, разбира се, като всички жени и все пак той по-често мислеше за нея, отколкото например за майка си и за сестра си. Колко това е странно! Каква му е тя? Защо той изпитва желание да я отдели от всички други жени така, че по нищо тя да не им прилича? И защо бе почнал отново да чувства приятен трепет по цялото си тяло, когато си я представи? Това без съмнение е пак работа на животното у него! Що друго може да бъде? Но не! Той вижда само чудните ѝ очи и уста! И желал би само едно: вечно, вечно да изпитва върху си лъчите на нейния поглед и на усмивката ѝ. Защо? Та това е лудост! Той го разбра най-добре, когато се реши да ѝ се обади с няколко реда и не можа да намисли нито две подходящи думици да ѝ напише. Ако тя наистина беше щастливо изключение от своя пол и ако той я обичаше, това би било навярно свършено лесно.

Все пак защо пред очите му по цели дни е тя и само тя? Мислите му за нея тъй поглъщат цялото му същество, че той повече не е в състояние нито да чете. И каква дяволска работа: той откри една формула, с която оправдаваше всички жени, всички животни! Ако това го иска майката природа — какво са криви те? Тъй ди? Колко туй е смешно! Не са криви, а? Ха-ха-ха! Но защо пък да е смешно? Та не е ли тъй? И отгдето всъщност ние знаем целите на природата?

И така нататък, до безконечност, по цели дни. Той даже бе почнал да мисли на глас всред шума на реката.

Бе ден след Петровден. В най-голямата горещина след обяд Асен пак лежеше с ръце под глава върху своята нагряна скала сред реката, с безкрайна върволица мисли за Младена, за жените и за „човешката природа“, когато изведнъж стана нещо необикновено. Той чу писък в шума на реката, скочи изведнъж и видя сестра си на най-близкия от камъните, по които се минаваше — олюляваща се, губеща равновесие. Подаде ѝ бързо ръка, обаче тя се плъзна, цопна и с двата крака в плитката вода, после сполучи да прегърне брата си и скочи на островчето.

— Глухчо! Предрах си гърлото да те викам.

— Но какво има? Защо беше нужно в тая горещина да идваш да ме дириш?

— Ако не е било нужно, нямаше да дойда!

— Ти си измокри краката.

— Нищо. Ей сега ще си събуя обувките и чорапите и бързо-бързо ще изсъхнат. Това не е важно. — Тя изглеждаше тъй тържествена! И продължи: — Сега няма нужда от никакви обяснения. Аз всичко зная! Татко и майка също... Ах, мило, как много се радваме, как много се радваме!

Асен я гледаше шеметен. А тя продължи:

— Ти ще ми простиш, нали, че се осмелих да прочета тази карта...

— Карта? Каква карта?

Тя извади от ниско извитата пазва на бялата си блузка една отворена пощенска карта и му я подаде.

Той я грабна и се взря трепетен.

Слава Богу, от Митка е. А той какво бе помислил...

Отдъхна си.

Но що значи това ликуване? На що се радват те?

Асен зачете:

„Великият Божилов е очарован от твоето съчинение! Разбираш ли? Очарован! Той каза уж на шега, че всички в класа, в сравнение с тебе, били същински идиоти; всъщност това си е така. Разпитва ме с такъв интерес за тебе (казаха му, че аз съм ти бил най-довереният приятел), както се разпитва за някаква знаменитост. Съчинението ги задържа. Желаете непременно да те види. Чини ми се само за това устрой екскурзия до Рилския манастир — през Костенец, Баня,

Самоков. Заръча ми да ти пиша да пиша непременно през нощта на другия ден след Петровден на гара Костенец. Дано писмото ми те намери навреме. Участвуват почти всички «интелектуални». Чакаме с нетърпение да те видим, макар че ти всъщност си едно голямо магаре, дето замина, без да се обадиш някому, нито дори на твоя предан Митко.“

Когато Асен дигна очи, той срещна пълния с безкрайна нежност и възторг поглед на сестра си. Тя едвам го дочака да прочете ситно изписаната карта и се развика:

— Виж ти какво било! Моето братче става знаменит човек! Сега разбирам защо си тъй странен и всичко ти прощавам. Ах, как съм горда за тебе! Отказвам се от обясненията, които смятах, че ми дължиш. Ти имаш право да се чувствуваш над всички ни. Щом Божилов те цени така високо, не ще да се касае за нещо обикновено — крещеше тя в шума на планинската река.

Асен стоеше с наведени очи и с израз, който не издаваше никаква радост. Тя го хвана за двете рамена и го раздруса:

— Това е вече извън пътя! Та усмихни се! Покажи ми, че ти са приятни интересът на Божилова и моята радост!

Изведнъж момичето се спря, като че се замисли за нещо, и после продължи още по-стремително:

— Слушай, ти ще ми разкажеш за какво съчинение е думата. Нали, мило? Чакай, аз ще се събуя, да ми изсъхнат обувките, и ще поговорим. Седни тука!

Тя го натисна да седне, после седна сама до него, събу си пъргаво белите платнени обувки, изу си чорапите и нареди всичко на една огряна и нагорещена от слънцето част на скалата. После издърпа измокрената страна на късата си рокля и натъкми и нея да съхне. Оправяйки я, пълните ѝ млечнобели нозе останаха голи до коленете. На Асеня се стори, че ней това бе приятно. Стори му се също какво тя нарочно час по час се привеждаше така, че извитата ѝ твърде ниско отпред блузка отзаваше, при което се виждаха гърдите ѝ, почти цели. Додето тя се натъкми, той бе паднал в онова мрачно душевно състояние, в което бе през последните часове преди тръгването си от София. И също като тогава той смяташе, че трябва час по-скоро да бяга оттука.

— Е, разказвай сега — обърна се тя към брат си, като се облегна на рамото му.

— Няма нищо за разказване — отговори сухо Асен.

— Разбирам. Ти не даваш никакво значение на своя опит и това е прекрасно от твоя страна — поде Тотка. — Но аз искам да зная онова, което е очаровало Божилова.

— Очаровало... Миткови приказки. Моля ти се, недей настоява.

— Ти няма да ми кажеш за какво си писал? Ти ми отказваш тази радост? — заговори момата, вълнувайки се.

Тя сне ръката от рамото му, улови му двете ръце и се наведе така да го погледне в очите, че широкият отвор на блузата ѝ увисна. Полуизвил глава към нея, Асен пак неволно видя топчестите ѝ момински гърди; изведнъж отмести поглед и той падна на скулптурните ѝ крачета, сложени едно върху друго. Нему се стори, че Тотка ги притиска и се свива чак от кръста. Стана му противно, гадно и в същото време той почувствува за миг възбуждение, като когато видя двете момиченца под прозореца си. Той се изви на другата страна и каза със задъхващ се глас:

— Не настоявай, нищо не мога ти каза.

Тя му отпусна и тласна с яд ръцете:

— Зло момче!

Но тутакси като че се разкая, хвана му главата и му извърна лицето към себе си:

— Гледай ме в очите! Хубаво и умно братче! Тебе те измъчва нещо и уверена съм, че съчинението, което е направило такова силно впечатление на Божилова, ще да е една страшна изповед! Уверена съм в това! Не, гледай ме, в очите ме гледай! Мило, мило! Ти ме знаеш как те обичам! Не съм ли ти аз най-близката на света, твоята единствена сестрица? Божилов е много умен, но и аз ще те разбера. Подели мъката си с мене.

— Сестро, вярвай ми, че не мога — каза той едва чуто със засъхнало от вълнение гърло и с отчаяние в погледа.

— Не можеш? Ти ме смяташ за толкова глупава, за една празна душа, а може би и за нещо още по-лошо?

Тя прегърна брат си през шията, захлупи лице на рамото му и цялото ѝ тяло затрепера от несдържани ридания. Асен се обърка и не знаеше що да ѝ каже. Той забъбри несвързано:

— Сестро, Тотенце, моля ти се... Аз не исках да те огорча... Повярвай ми... Моля ти се, недей плака... Тотенце... сестричке.

Тя ридаеше все по-силно, тресеше се цяла и ръцете ѝ несъзнателно го стискаха с все сила. Той я поглади с треперещи пръсти по косите и изведнъж му стана тъй мило и тъй мъчно за сестра му, че сам се разрида с глас, хълцайки откъснати от сърцето думи:

— Аз съм много жесток, сестро! Прости ми...

Тя се сепна, отдръпна се и престана да плаче.

— Не, Асене, ти ми прости! Ти ми прости! Аз те измъчих! — заговори тя почти изплашена, с още обляно от сълзи лице, и в припадък от необузdana нежност грабна му главата и я притисна на гърдите си. — Моля ти се, не плачи, че ми късаш сърцето! — изкрещя тя.

Той тутакси престана да плаче и се освободи от нея, за да ѝ покаже това.

— Ти си тъй умен и добър! Аз съм лошата! Но... ето какво ще ти кажа: аз ще се мъча да стана достойна твоя сестра! След като се видиш с Божилова и се върнеш, ако намериш, че може да се говори с мене сериозно, разумно, аз ще бъда горда да се чувствавам душа в душа с тебе, моето, скъпо братче. Няма вече да те измъчвам и да искам насила откровеност!

Тя се ободри, дори се усмихна и почна бързо-бързо да обува изсъхналите си върху нагорещения камък чорапи и пантофки. Когато бе готова, наведе се над бистрата буйна река, наплиска си лицето и поиска от Асеня кърпа да се избърше.

— Сега да вървим, че старите ни чакат и ще се безпокоят да не би още да се лутам да те диря.

Асен ѝ помогна да мине реката, като прескачаше от камък на камък пред нея и се спираше да ѝ подаде ръка.

Те вървяха с наведени под високото палещо слънце глави, унесени всеки в мислите си.

Асен биде все по-силно обхванат от същото онова нетърпение, което изпита при заминаването си от София.

„Какво е всичко това, Тоткиното, ако не чиста истерия? — мислеше си той. — Нужда от любов! И то каква любов! Ако имаше свой избраник, ней съвсем не би ѝ минавало през ум да се отнася така с мене. Ех, колко тъмни и недобри работи вършим, несъзнателно или

дори съзнателно, под формата на позволени нежности към кръвни близки. Но я имай смелост да признаеш това открито! И най-близките ти ще те вземат за луд или за изрод! По-скоро, по-скоро далеч оттука! За щастие необходимо е да тръгна още днес, още сега!“

„А как ще гледам Божилова в очите и какво ще му отговарям?“
Той настръхна при тая мисъл.

XXVII

Без да се сговаряли по-рано, като приближиха баните, те и двамата почнаха да стъпват така, сякаш се грижеха да изглеждат пободри и по-весели. Като да мислеха едно и също: имало ли би някакъв смисъл да се смути радостта на старите, от каквото недоразумение и да произхожда тя?

Посрещнаха ги с една усмивка, която бе собствено за Асеня и която би могла да се преведе с тия думи:

„Значи нашето момче се занимава с работи, които не всеки може! Много ни радва това, много ни радва!“

Но те не го обезпокоиха с разпитвания като сестра му.

Майката свиваше, разни неща за ядене в парчета от вестници и ги нареждаше на масата.

— Е, какво решихте? — закрета тя към децата си.

— Какво ще решим? Разбира се, трябва да отиде — отговори Тотка.

— Тъй си и мислех! Ето, аз приготвих някои, работи за път.

— Добре, че Тотка те е намерила — намеси се старият. — Аз задържах един файтон, който отиваше празен към града.

Тотка почна да им разправя как се е лутала, как го е съгледала да лежи на една скала сред реката, как е викала, но не се чувало от шума на водата, как е рекла да мине при него и как се измокрила и после сушила. В туй време Асен отича в другата стая да се приготви за път, та да не изпусне вечерния трен, че иначе няма да стигне. Той откачи новото си туристическо костюмче от сив ленен плат, което сестра му бе му съшила още първите дни и което той не иска нито еднъж да облече, защото го намираше твърде префърцунено. Сега го надяна и страшно го хареса. Уви на краката си спиралки от същия плат, нахлупи една жътварска широкопола сламена шапка, селско произведение, грабна си раницата и туристическата наметка и изскочи. Всички се развикаха, като го видяха, дори и баща му. Дрешките и шапката му

отиваха превъзходно. Засмян, бодър, пъргав, той бе едно прелестно момче.

— Не щеш да го носиш, а? Видя ли? Дай тука раницата — каза сестра му, грабна я и взе да я пълни с едно-друго за ядене:

— Ами нали трябва да оставите място за един чифт долни дрехи — намеси се бащата.

— Има, има — отговори майката.

Когато всичко бе готово и Асен застана със задяната раница, старата заокайва:

— Хубави са тия екскурзии, синко, ама много ще се измориш; ще се съсипеш от път. Ходила съм аз някога на Рилския манастир, та знай какви балкани са.

— Нищо бе, мамо, ние по малко ще ходим.

— По малко ще ходите вие... Пръснете ли се еднъж като кози по скалите, не може ви никой прибра.

— Щом учител ги води, нямай грижа — намеси се старият Господинов. — Пък и може ли сам учителят му да го кани, че да не отиде. То добре пак, че писмото стигна овреме и че Тотка го намери; иначе и нему щеше да е криво, пък и нам.

— Е, то се знае, няма що — примири се майката. — Хайде, и ние ще слезем долу — каза тя, като видя, че Асен се готви за сбогом.

По чардаците и около баните нямаше комай никой. Бе още горещо и всички спяха следобеден сън.

Наръчаха му и два ж и три ж да се пази да не простине, да се преоблича, като е изпотен, и да се храни добре. После майка му и сестра му го нацелуваха хубаво, той едвам се изскубна из ръцете им. Баща му бе по-сдържан, но и той тоз път бе се повече разнежил и вместо по челото целуна го по двете страни.

Тотка дълго маха кърпицата си. И след като файтонът се скри, тя още постоя и погледа нататък; после тръгна замислена назад.

Файтонът трещеше по каменистия път, друсаше страшно, но Асен нито забелязваше. Той бе сега погълнат всецяло от една-едничка мисъл: как ще погледне Божилова след онова, което бе писал, и какво ще говори с него. Колкото повече мислеше, толкова по-голямо безпокойство го обхващаше. Нему така се искаше да се изповяда на големия сърцеведец, да открие душата си — о, как бе мечтал той за

това! — и да чуе целебните му думи; ето на, сега може да го направи, но го е тъй неизказано страх да не бъде жалък и смешен.

В трена той пак не може да намери празно купе. Влезе в едно отделение, дето имаше само двама млади хора, очевидно мъж и жена. Те бяха седнали един срещу друг до прозореца и ядяха някакви плодове, що вадеха от една книжна кесия, която госпожата държеше. Бе притъмняло и лампата бе запалена.

Когато тренът тръгна, младата жена остави настрана кесията с плодовете и се премести на канапето при мъжа си, срещу Асеня. Момъкът, макар да гледаше през отворената врата към другата страна, забеляза, че тя почна да закача мъжа си и дори го целуна. Той и друг път бе забелязвал, че жените — па и мъжете — обичат да показват интимния си живот пред хора, и това винаги му се е виждало тъй просташко. Младата жена се разлудува, а почна да ѝ отговаря и мъжът. Те се целунаха още на няколко пъти, без да се стесняват от Асеня; шушнеха си нещо, очевидно цинизъм, и високо и противно се смееха. Тям, ясно е, бе приятно, че има пред кого да покажат колко много са щастливи. Нещо повече: присъствието на трето лице ги възбуждаше до полуда.

Асен сне шапката си, сложи я на срещното канапе, направи вид, че се тъкми да спи, и затвори очи.

Целувките, джевренията на жената и циничните смехове ставаха по-несдържани. Двойката ликуващи животни настоятелно искаше свидетел на своето щастие...

Обаче Асен чу, без да отвори очи, че във в коридорчето се спряха няколко пътници и почнаха да се разговарят. В купето утихна. Но след малко момъкът усети, че някой затваря досам него вратата и спуща перденцата. И почнаха се пак шумни мляскания, врясъци на човек, уловен за място, дето го е гъдел, и просташки смехове.

„Това е то най-голямото щастие за повечето хора — мислеше си Асен със страшна меланхолия. — И какво не биха сторили те, ако не се бояха, че кондукторът или някой кисел пътник може ненадейно да отвори вратата. Не че това би ги засрамило — о, не! Страх ги е да не им покажат, че тук не е място за тия работи. Но какво собствено ме интересуват мене тия хора? Ей, Асене, да не би лак да отидеш да прекараш нощта прав в коридора? Де направи и сега тая глупост!“

Вратата се отвори и се яви кондукторът. Той се обърна назад в коридора и каза някому:

— Ето, тук има не две, а пет места незаети. Заповядайте, господа.

В купето влязоха двама възрастни хора и седнаха до Асеня. Кондукторът провери билетите и излезе. Нововлезлите почнаха някакъв дълъг разговор за търговия. Възбудената двойка се умири. Жената седна пак насреща, за да не ѝ заемат мястото до прозореца, взе кесията с плодовете и замляска.

Асен затвори отново очи и сега всецяло се съсредоточи на мисълта, която го тъй измъчваше. Но той не можеше да вземе никакво решение, защото не знаеше как ще постави работата Божилов. Колкото повече напрягаше ума си, толкова в по-голям хаос се озоваваше и толкова повече тревогата му и страхът му от предстоящата среща растяха. Изведнъж в главата му светна нова мисъл:

„Не е ли най-добре да се помъча да поспя, че да бъда с ясна глава и да знам какво приказвам.“

Той си спомни, че Наполеон, дори при най-съдбоносни сражения, е заспивал, додето прочете от едно до три. Това, че му дойде наум именно за Наполеона, го накара да се усмихне подигравателно на себе си: но все пак той направи усилие и сполучи да заспи.

— Баня — Костенец! — извика някой над главата му.

Асен скочи, грабна си нещата, без да забележи същите ли са спътниците му или други, и изхвъркна.

Вън бе светла лунна предутрина.

XXVIII

Когато тренът от София спря и пътниците за Костенец и Долна Баня почнаха да слизат в дрезгавината, Асен тутакси позна гласовете на своите съученици и обхвана го такъв страх и от Божилова, и от всички тях, в чието мнение той сега е навярно съвсем друг, че бе в изкушение да избяга нататък по линията, да се скрие в нощта, да се качи после на същия този трен и да се върне на баните. Но щом си спомни за домашните си, особено за сестра си, той разбра, че това е невъзможно. Не, днес трябва да стане нещо, което коренно ще промени живота му, и той не бива да бяга, не бива да пречи на съдбата.

Асен чу гласа на Митка:

— Не е възможно да не дойде! Освен ако е решил да ходи без уши!

— Дръж! Дърпай! — отговори му в полумрака Асен и изскочи пред другарите си.

— Ура! — чу се от двайсетина гърла.

— Че заминава ли се така от София, без да ми се обадиш! — кресна Митко, хвърли се отгоре му, улови го за двете уши и го целуна лудешки.

— Ето го! Тука е! — викаха един през друг момчетиите към Божилова, който слизаше последен от трена.

— Така. Сега сме всички — каза спокойно и като че доволен той и подаде ръка на момъка с оная простота и сърдечност, които са тъй присъщи на богато надарените хора.

Асен я стисна трепетен.

— Откъде се отива към водопада? Далеко ли е? Кой знае пътя? — викаха нетърпеливо ония, които не бяха ходили в Костенец.

— Аз зная!

— Насам, момчета!

— Оттука вървете!

Всеки от ходилите на водопада възбудено бързаше да покаже, че той най-хубаво познава местата и ще бъде по-добър водач от когото и

да било.

Младите туристи бързаха да се отдалечат от гарата. Най-отзад останаха Божилов, Асен и Митко.

Вълнообразното поде към Костенец, попъстрено с нивя и с шубраците на недоизкоренена гора, бе озарено от месеца и се виждаше като на длан. Насреща се изправяха шеметните върхове на Родопите, дето блестяха големи петна вечен сняг.

— Тия момчета ще стигнат запотени на водопада и ще се изпоразболеят, преди да е почнала екскурзията — каза Божилов, обръщайки се към Митка.

Митко разбра, че трябва да ги остави, и тутакси предложи да отича и им каже да почака.

— Нека вървят, но да не бързат много — прибави подире му Божилов.

Сърцето на Асеня биеше на пукване. Страшната минута бе настъпила. Сега той или ще си уясни всичко онова, което правеше живота му невъзможен — дори между домашните му, — или ще се увери, че мрачните му възгледи за жената са прави — и тогава свършено е с живота.

Те повървяха някое време мълком. Асен чувствуваше ударите на сърцето си чак в гърлото, дишаше прекъслено и струваше му се, че ще се задуши. Божилов долавяше вълнението на момъка и диреше да захване така разговора, че да го ободри и окуражи.

— Макар онова, което си написал за най-живо интересуващия те въпрос — подкачи тихо Божилов, — да има вид на встъпление, то съдържа всички елементи на една искрена изповед, направена очевидно след дълга борба със сам себе.

Божилов остана недоволен от тази фраза; нему се стори, че момъкът още повече се обърка, и той бързо прибави:

— Тия преживявания са ми много добре познати, защото едвам не сломиха самия мене, и то в по-безпомощна възраст.

Асен въздъхна облекчено. Сега неговата увереност, че предстои да чуе думи, които ще имат фатално влияние върху целия му живот, напрегна всичките му духовни сили да бъде достоен за тъй важния преживяван момент: да отговаря — ако това е нужно — разумно и искрено, както болният отговаря на един прочут лекар и запомня до най-малки подробности неговите съвети, всяка негова думица.

— Да, в твоята изповед, особено в края ѝ, аз видях своите най-ранни мъки и отчаяния. И могъл бих в подробности да ти кажа конкретното съдържание, което е зад общите на вид думи. Ти си бил ненадейно и навярно прибързано — очевидно не по твоя вина — принуден напълно да се сближиш с жена, с която още нямаш установени дълбоки, сложни и изпитани духовни връзки, при които физическата близост иде тъй естествено.

Душата на момъка светна.

„Ето Ключа!“ — помисли си той.

Опитният в живота на сърцето човек продължи:

— Първите преживявания с тая жена, която може би е надарена с големи душевни качества, у тебе, след прегаряне на преходното плътско чувство са се превърнали на отвращение, като от акт на проституция. У някои по-повърхностни натури това се изразява в омраза към жената, която е извикала тия преживявания; у по-дълбоките пък избухва гняв и отчаяние към себе самия. И струва ми се, че тоя е случаят с тебе. Но плътта, чрез която душата живее, намесва в работата своите закони. Иде ново сближение и нова реакция, от която не могат да се бранят дори възрастни и с голяма житейска опитност хора, когато духовните им връзки не са достатъчни. А те най-често са съвсем незначителни, и то не по вина на мъжа.

Асен трепна, предчувствайки, че Божилов се докосва именно до най-важното.

— Жената живее много по-повърхностен духовен живот от мъжа — продължи Божилов с един отмерен, малко изкуствено сух тон. — Аз оставям настрана многобройните причини за това; обяснението не ни влиза в работа. Факт е, че най-големите въпроси, над които мъжът почва твърде рано да си троши главата, за жената или свършено не съществуват, или в най-щастлив случай тя спокойно се хлъзга по тяхната периферия. Единствено дълбока е жената в преживяванията на плътта, ако трябва в тях да дирим по-голяма глъбина от познатата на кое да е животно. Ней са достъпни тия преживявания, в извратен или нормален вид, от много по-ранна възраст, отколкото на мъжа. Когато е правилно развита, тя живее почти изключително за и със сензациите на своя пол; когато е въпреки годините си недоразвита, опитва се да живее с мъжките интереси, но уви, това съвсем не ѝ се удава: тя се превръща на пародия на мъж. Всичко това по-дълбоко проникващите в

скрития смисъл на нещата мъже — особено когато те са твърде млади — ги възмуцава и дори отвращава от жената. Додето вторият тип жени отначало будят у тях някакви поетически надежди, а после разочарования и съжаления, първият тип — същинските здрави жени, будят само гняв и потрес. Но после с време, обогатени с повече наблюдения, ние се научаваме да бъдем снизходителни. И това не са компромиси, не! Въпросът трябва да бъде поставен така: не преследвали природата някакви големи, твърде много надвишаващи нашето съзнание цели, като е създала жената тъй нищожна в сравнение с мъжа? Отгде да знаем? А нима можем да предполагаме, че това е едно просто несполучливо дело на тоя майстор, който е вложил толкова творчество в най-незначителната работица дори? Очевидно не! Тогава с какво право ние, слаби хора, ще негодуваме против делото на Бога?

Божилов забележи по осветения като денем път, че групата младежи се отби на едно възвишение, отдето полето се спущаше към селото, и насядаха да ги чакат. Той забави своите стъпки и ускори мислите си:

— Отчаянието от жената на тая възраст е, от една страна, признак на по-възвишена натура, а, от друга страна, извънредно опасно. Защото, ако му се подчиним, ние сами си затваряме хоризонтите за едно сложно и всестранно развитие. Природата не току-така ни дава полова зрелост. С нейното настъпване близостта с жена е необходима, колкото това и да ни бъде отначало тежко. За вулгарния то бързо-бързо става главна цел в живота и ограниченията на несъвършените писани и неписани закони в тая област се отнасят именно до него, защото възможностите за развитието му, ако му се даде пълна свобода, съвършено се намаляват и дори изчезват. Обаче у богато надарения, в борбата, която ще изпита, половата сензация само ще ускори развитието, ще доведе до пълна умствена зрелост, ще разшири и нареди познанията. Той благодарение на своя сложен духовен живот е застрахован от злоупотребления. В страшните люшкания от привличане и отблъскване той ще усложни и вгълби своите разбирания. Още в юношество той постига скрития смисъл на много велики дела в изкуствата и науката, смисъл, който е недостъпен даже за мнозина възрастни умни хора, непрекарали тия борби в оня период на живота си, когато са били най-впечатлителни, когато най-бързо се е зидало в тях. Аз дори смело мога да кажа, че повечето от

най-хармоничните представители на човечеството дължат своя необятен ум и своето ранно блестящо равновесие на нормален и умерен полов живот, отговарящ на даровете на природата и изкупен от страшните морални люшкания, които довеждат до самоубийство само слабите. Обратно, ако на богато надарените мъже тия ранни връзки с жена липсват, те са объркани, записани, мътни, негодни за устойчив и дълбок труд, ненаредени в своята работа, в центъра на хаоса, дефектни екземпляри, с каквито е тъй препълнен животът. Вино, което е могло да бъде шампанско и което се е превърнало на оцет. Кажи ми — запитва изведнъж Божилов, — засягат ли моите думи направо въпросите, които те интересуват, или само странично и несъществено ги докосват, защото недостатъчно може би съм ги отгатнал?

— Вие проникнахте в най-скритите кътчета на моята душа! — пошепна със засъхнали устни момъкът. — Аз съм ви неизказано признателен!

— Тогава ще послушаш съвета ми.

— Обещавам ви!

— Добре. Твоят приятел Митко спомена на няколко пъти, че ти си ненадейно избягал от София, без да се обадиш дори и нему. За мене е ясно, че ти всъщност си избягал така презглава от жената, с която си близък, и че без да искаш, отнесъл си се с нея тъй, щото тя ще да е останала със сломено сърце и може би в отчаяние. Ако тя те обича беззаветно, ако, откъснат от нея, ти я излагаш на отчаяни постъпки, знай, че мъката, която те чака, би била още по-непоносима. Ние не бива да не държим сметка за терзанията, които причиняваме на ония, що ни обичат, защото изкупленията, които нашата съвест ни налага, са ужасни. Любовта само на едната страна, разбира се, е недостатъчна. Но ако ти се увериш, че не можеш да ѝ отговориш с напълно достатъчно за тебе чувство, то не бива да бъдеш жесток, а трябва търпеливо да подготвиш раздялата с всичката почит, която дължим на страданието. Ние в никой случай нямаме право да убиваме ония, които ни безпаметно обичат!

Ревниви, че Божилов твърде много приказва с Асеня, няколко момчета ги пресрещнаха и запитаха не е ли по-добре да побързат да се качат на водопада, доде още месецът свети, провиснал над планината.

— Добре, добре, да вървим малко по-бързо — отговори Божилов.

Всички наскочаха и тръгнаха в шумни разговори към планината, чиито вечни преспи светеха на пълния месец със своята девствена чистота.

XXIX

Двамата млади приятели вървяха мълчаливо най-отдире. Митко се опита да завърже разговор с Асеня, когото той сега не само обичаше, но и боготвореше; нему ужасно се искаше да узнае какво са говорили с Божилова. Обаче Асен бе тъй блажено погълнат в себе си и тъй уклончиво му отговори, щото Митко намери за по-добре да не му дотяга с разпитвания, уверен, че по-късно приятелят му непременно ще му се довери.

Съзоряваше се, когато туристите стигнаха над Костенецкия водопад, който видяха чак като се надвесиха над него. Тежък стълб вода се хвърляше от влажни, покрити с кадифен мъх скали в тъмна пропаст и пълнеше самотията с глух подземен ехтеж. Високо над спрелите като омагьосани момчета виснеха, много напред от основите си, великански скали, готови сякаш всеки миг да се сгромолясат със страшен трясък. Нататък Родопите свенливо разкриваха своите пазви. Реката се спущаше с гръм, блъскайки се, обикаляйки или прескачайки на всеки миг скалисти прегради. От всички страни на нейния виец се най-ненадейно път се спущат гористи непристъпни склонове, каменни стени, гигантски стъпала от скали. Всеки камък тука, от приоблачни висини до леглото на зелената пенеща се река, всяко дърво, всяка натегнала от елмази билка са наредени с толкова майсторство от върховния художник, че сякаш бе невъзможно да се промени мястото нито на най-малкото нещице.

Асен пристъпваше далеко зад своите другари, към които се бе присъединил и Митко и които след първото безмълвие от смайване шумно се радваха на вълшебната планинска природа. Той огледваше ту някоя чудновата скала, ту своенравен скок на водата, ту светлите камъни по дъното на зелените вирове. Тия несметни красоти, дето един художник на четката би могъл да намери работа за цяла вечност, сякаш бяха озарени сега от оная чудна светлина, която бе в душата му! Той никога, никога не бе се радвал тъй пълно, тъй от все сърце! Какво странно нещо е животът! Как от най-голям мрак и отчаяние се озова,

благодарение на Божилова, по най-високите върхове на щастието! И в какво собствено се състоеше магьосничеството, което направи тоя чуден Божилов? Той всъщност му каза работи, които Асен вече бе премислювал приблизително така, и то не еднъж. Да, но той не бе сигурен дали те са прави и истинни, а ето на, мъдрият и много преживял човек го укрепи във вярата, че те са именно прави и истинни и че неговите страдания са неизбежни и полезни. И как леко направи това: без да го измъчва с разпитвания, прониквайки като върховен сърцеведец в тайниците на неговата душа. Благодарение нему в каква нова светлина му се явява сега Младена, как неизказано скъпа му е тя сега със своята беззаветна привързаност и как странно му е в тоя миг, че той е бил тъй сляп и тъй неблагодарен; че е вземал нейната обич като въздуха. Той се удивляваше как не се е замислювал, как не е искал да знае ще страда ли тя, или не, когато я остави. Тъй бездушно избяга той и тъй безразлично му бе какво ще изпитва тя; а сега толкова милост, толкова разкаяние, толкова угризения! О, той би желал да падне в нозете ѝ и да плаче, да плаче, да плаче.

Митко се бе спрял на едно мостче на буйната река и очевидно го възчакваше. Ето, Асен е виновен и към него. Той взема и неговата любов като някаква, дан и не иска да знае, когато му причинява страдание със своята затвореност. Разбира се, невъзможно е всичко да му се доверява, но нали може да бъде по-внимателен, по-нежен?

Асен го приближи със сърдечна усмивка на лицето.

— Какви красоти! Да не може човек цяла вечност да се насити! — каза той:

Но Митко сякаш имаше наум нещо друго. Той му отговори:

— Беше ми изщукнало... Знаеш ли, че момиченцето на госпожа Младена е тежко болно и като че няма да го бъде. То може би дори вече е свършило.

— Какво говориш? — извика Асен с широко разтворени от ужас очи.

Митко се уплаши не по-малко от неговия вид и се обърка така, че го гледаше, без да му иде наум що повече да му каже.

— Та говори, човече! — изкрещя Асен. — Как узна? От какво е болно? Кога ходи?

— Два-три дена след твоето заминаване — захвана сплетено Митко. — Повече ти не се вестна никакъв, отидох да те подиря. Гледам

на лътната врата: карантина...

— Господи, тая жена ще полудее!

— Да, страшно е. Единствено дете... Остава сам-сама на света.

— Но ти уверен ли си, че болното е безнадеждно?

— Така ми се видя по отчаяния и съсипан вид на майката. Тя излезе на вратата и ми каза, че ти си заминал. Беше разплакана.

Асен не можеше и не смяташе повече за нужно да крие своето вълнение. Нека Митко си мисли каквото ще — що му важи сега това? Той повтаряше все така объркан и отчаян:

— Какво нещастие! Какво нещастие! Тая клетница не може понесе такъв удар! Аз трябва тутакси да замина за София.

— Не прави глупости!

— Не, мили, ти не знаеш какво добро и благородно същество е тя и колко е измъчена! Колко е измъчена, бедната!

В гласа му имаше сълзи.

Митко бе покъртен и в очите му също светеха сълзи. Той мигновено разбра, че приятелят му е влюбен в тая прелестна жена, и в същото време се запита:

„А защо тогава тъй ненадейно избяга от София?“

— Но ти няма как да се върнеш сега. Какво ще си помислят и Божилов, и другите?

— Ще им кажеш, че съм се почувствувал недобре и съм се върнал. С кого не се случва? И това няма да бъде лъжа! — извика той.

— Аз наистина не съм добре!

— Да.

— Сбогом, Митко!

Той му подаде сърдечно ръка и после тръгна бързо назад.

Когато Митко догони другарите си, които бяха избързали много напред в гънещата още във влажен полумрак теснина, и им каза, че на Асеня е станало лошо, та се е върнал, всички се учудиха, но като че никой на показва същинско съжаление, задето не ще е с тях. Макар да го обичаха, те ревнуваха Божилова, който особено днес бе отделил толкова внимание за Асеня.

Не знаейки истинската причина за внезапното връщане на момъка, Божилов като че някак неприятно бе изненадан от преголямата стремителност, с която, както той предполагаше, момъкът отива да изпълни съвета му, без чувство на въздържаност и мярка. Той

запита няколко пъти Митка какво собствено стана на Асеня, но преданият приятел отговори с общи думи, без да смее да каже самата истина.

XXX

На утрото подир заминаването на Асеня от баните, когато домашните му закусваха, пощальонът донесе за момъка едно препоръчано писмо от София. Още при пръв поглед Тотка направи бележка, че почеркът е женски. Майка и дъщеря повъртяха някое време из ръцете си простия, плик, разглеждайки го внимателно. Сякаш те и двете от първия миг подозряха едно и също нещо. Продължиха да закусват мълчаливи и замислени. Макар вчерашната карта да бе ги тъй много израждала и макар бодрото и весело състояние, при което Асен замина, да не им даваше нищо лошо да мислят, те не можаха да забравят как измъчен се бе върнал той от София. Майката още щом го бе видяла, бе подозряла, че причината на неговата измъченост ще да е някоя луда младежка привързаност. Сега, пред вида на това писмо с женски почерк, нейното подозрение се обърна в увереност и тя в края на закуската предложи ненадейно:

— Я да отворим това писмо, да видим коя безсрамница разбърква ума на момчето ми.

— Откога ми е в ума — подкрепи я Тотка.

Бащата се противопостави. Обаче атакуван от двете жени, той се принуди да отстъпи.

Старата пхна една голяма игла при слепката на плика. Натискайки леко с пръсти и въртейки я като валяк, тя лесно отвори писмото, без да го повреди. Бащата се вълнуваше и на няколко пъти повтори:

— Не чини това, що вършим.

Обаче жена му почти кресна:

— Е? Не чини! По-добре ли е да налети Асен на някоя пакост, без да знаем? Не чинело! Нека бъда мой грехът, ако е грях да мислея за чедото си!

Старецът зачете наум. На челото му изведнъж се надуха две големи сини жили като върви. Това се случваше само когато

извънредно много се разгневяваше. Жена му и дъщеря му седяха изтръпнали.

— Тоте, иди се улови за някоя работа — каза той, като свърши да чете.

— Ами... Като че съм дете, та не разбирам — опря се тя.

— Излез вълн! — изкреця баща ѝ, цял зачервен.

Тя скочи изплашена и излезе от стаята.

Майката се прекръсти смаяна.

— Какво е туй от тебе, Тодоре? Ти никога не си се сърдил така.

— Ще разбереш сега.

И зачете на глас:

„Мило, мило, пиша ти с разкъсано сърце и в умопомрачение от скръб и отчаяние. Единственото ми чедо е вече при баща си в черната земя. Господи, как страшно ме наказа! Аз съм смачкана като червей и чувствавам, че нямам право да роптая. Каква недостойна съпруга и майка бях аз! Току-що погребала нещастния си мъж, и още същата вечер аз бях тъй безсрамна да легна в твоето легло, да развратя тебе, чистия, невинния! И после, когато ти се мъчеше, когато душата ти пълнеше такова отвращение към мене, че по цели дни не се прибираще вкъщи, за да не ме виждаш, разкаях ли се аз, разбрах ли всичката мръсота на онова, което извърших? Не, аз продължих като най-затъпяла от разврат жена да те съблазнявам, в надежда, че ще обръгнеш. Но ти излезе тъй чист! Ти не можа да се примириш да живееш под един покрив с една толкова ниско паднала жена и избяга, отвращавайки се от мене. Аз разбрах, че то бе само потрес, което те накара така бързо да заминеш! И вместо това да ми отвори очите, вместо да се разкая, аз се отдадох на отчаяние, че съм те изгубила. Аз плачех по цели дни и нощи, напуснала детето си, забравила целия свят. И когато роднини и познати ме утешаваха, като мислеха, че оплаквам все още покойния си мъж, аз имах подлостта да говоря за добродетелите му и да оставям околните си в заблуждение, че сълзите ми са за него. О, каква низост, каква низост! И можеше ли Бог да остави този ангел, едничкото ми чедо, при такава майка? Ако аз се чувствавах невинна, ако не знаех защо съм наказана, може би по-лесно бих се примирила и възроптала бих против жестоките и несправедливи удари на съдбата. Но сега в какво повече да диря утеха, де да се дяна, де да избягам от себе си, от страшните угризения на съвестта? Мене не

ми остава нищо друго, освен едно последно престъпление — и аз ще го извърша. Аз нямам сили да влача страшния живот, на който ме осъжда съдбата; нямам сили и да изтръгна от душата си безкрайната обич и милост към тебе, който и ако би се върнал сега, все пак кога и да е трябва да ме оставиш, да ме забравиш. Не, по-добре смърт! А как те обичам, как пламти цялата ми душа, като си мисля за тебе — хубавия, умния, невинния, неомърсимия! И защо да бъде грях да обичам такова прекрасно същество? Боже мой, Боже мой, защо ме наказва? Защо? Чуваш ли риданията ми, мило, скъпо дете? Аз оплаквам и клетата Славка, и тебе, когото няма вече да видя, и своя живот. Защо не мога да се примиря, че трябва да затворя завинаги очи, без те да те зърнат още един-едничък път? Скъпо дете, спомняй си понякога с жалост за голямата грешница, която ти е измъчила и тялото, и душата.“

В очите на старата светеха сълзи — не от състрадание, а от гняв. Тя бе бледна и с разкривени черти на лицето. Когато дигна очи от писмото и ги спря на нея, мъж ѝ тепърва разбра, че е прибързал, като не си е спомнил за нейното слабо сърце. Той се помъчи бързо-бързо да омаловажи работата, преди жена му да се опомни:

— По това писмо на луд човек личи, че за щастие момчето ни е добро. Работата сега не е тъй страшна и лесно може да се нареди.

— Какво мислиш да правиш? — каза тя някак автоматично и преди да дочака отговор, избухна: — Безсрамна твар! Днес да погребем мъжа си и вечерта да развратничи в леглото на едно вчерашно дете! И какво писмо му пише! Уж му съобщава за отчаянието си, че е загубила единственото си дете, и пак любовни излияния!

— Не се вълнувай. Какво няма по света! Работата е, че ние трябва час по-скоро да откъснем Асеня. Той може да отиде с другарите си в София и може да се намери в изкушение да я навести...

— Той? Тая пачавра?

— Отгде да знаем? Какво не прави младостта? Ако я завари в таквоя състояние, става трудно. Скръбта действа на хора с чувствителни души като Асеня; а тя по писмото, колкото то да е чудовищно, изглежда да не е глупава жена, пък и хубава е...

— Убил я Господ!

— Остави сега това!

И той скочи.

— Какво мислиш да правиш? — попита повтор старата.

— Най-напред ще отида в София да докарам ума на тая безумна, преди да са се срещнали с Асеня. После ще сторя онова, което още полани трябваше и щеше да се направи, ако ти не беше се намесила.

— Гледай сега! Аз съм пак кривата! Та отгде да зная, че щяло да бъде така? — обиди се жена му.

— Разбира се, че не си знаела. Кой е могъл да знае? Но не щеше ли да бъде по-хубаво, вместо в София, да бях го завел, както исках, да свърши някоя френска гимназия? Че щял да загуби една година — какво има? Той и без туй е напред. Пък после и в университета ще му бъде лесно, като научи хубаво езика.

— То се знае, то се знае. Това много добре си намислил.

Старият погледна часовника си.

— Ще сваря предобедния трен. На Тотка няма нищо да се казва.

— Луда ли съм? Такива мръсотии!

Той си натъкми набързо в една чанта някои най-необходими неща и слезе да дири файтон.

XXXI

Никога на Асеня не се бяха видели тъй дълги часовете, както при това чакане на трена за София. Капнал от умора да ходи насам-нататък по палещото още от сутринта слънце, той понякога сядаше да си почине на пейката под станционния часовник; но не минаваха и няколко минути, пак ставаше и почваше да ходи.

Колко мила, колко скъпа му бе сега Младена — и в светлината, с която му озариха живота мъдрите думи на Божилова, и в безизходната скръб, която бе сполетяла тази жена. О, той сега ще намери думи, ще намери начини най-първо да я утеши, а после да ѝ даде всичко, което би ѝ от малко-малко направило приятен живота. Как добър, как нежен, как предан ще бъде той. Как безутешно ще плаче с нея, додето със сълзите изтече от душите и на двамата отровата на скръбта. Еднъж само да дойде тренът, однъж само да го понесе за София.

И ходи пак ту надлъж по линията, ту встрани по полето, а минутите вървят тъй бавно, като същински охлюви.

Но ето най-после влакът се зададе. Асен тъкмо вървеше натам, отдето той трябваше да дойде, без да забележи, че се бе отдалечил доста много от станцията. Като видя на срещния завой локомотива, той се обърна и хукна назад. Тренът прехвуча край него и се спря на станцията. Асен тичаше с все сила по слънцето, макар да знаеше, че има време и че ще свари да се качи. Той стигна потен и запъхтян и тъкмо огледваше вагоните и диреше де да се качи, пред него изпъкна като изпод земята баща му.

— Къде отиваш, Асене? — попита го той някак не така, както обикновено му говореше.

— В София, тате — отговори момъкът, сепнат и видимо объркан.

— Де ти са другарите?

— Оставих ги в Костенец над водопада. Не ми е добре, та...

— Но ако не ти е добре, защо не се върнеш на баните? Какво ще правиш в София?

Асен не знаеше що да отговори. Мина му през ум да каже, че ще се прегледа при някой добър лекар, но той не умееше да лъже.

— Значи другарите ти и Божилов са в Костенец? — запита го баща му, сякаш се съмняваше, че това е така.

— Да, тате, те оттам направо ще отидат в Долна Баня и нататък към Самоков — отговори Асен някак зачудено, дето баща му като че не му вярва.

— Добре, качвай се тука, и аз пътувам за София.

Те се качиха и седнаха един срещу друг. В купето нямаше никого. Бащата опря внимателен поглед о сина си и видимо след като помисли по какъв начин да му каже онова, което отиваха да вършат, той заговори:

— Ти знаеш, че бях решил още преди две години да те заведа във Франция, там да свършиш гимназия; но майка ти не искаше да те мисли толкова далеч, та затуй се задоволихме със София. Сега решихме поне последната година да прекараш във френска гимназия. Това ще ти бъде от голяма полза и в университета. Вярвам, нямаш нищо против.

На Асеня се зави свят, но той отговори колкото е възможно по-спокойно:

— То се знае, тате.

В купето влезе непознат пътник, пара^[1] на стария Господинов. Той веднага се разприказва, че талигарят, който го карал от Долна Баня, бил пиян, че конете му били слаби и едвам стигнал. Стариият Господинов му отговаряше от приличие с по няколко думи, но щом тренът тръгна, той, за да се отърве от досадния бъбрица, направи вид, че иска да спи. Същото стори след него и Асен. Като нямаше с кого да се разговаря, новият пътник излезе в коридора навярно да дири компания; но, вижда се, не намери, върна се, натъкми се и той да спи и наистина бързо-бързо захърка.

Тогава Асен отвори очи и почна да разглежда лицето на баща си.

Ясно бе, че той не спи, а мисли. Лицето на спящ човек е тъй неизразително и глупаво — колко пъти е забелязвал това. Но какво мисли той? Очевидно случило се е нещо, което е извикало това ненадейно пътуване тутакси след него. Изведнъж в главата на Асеня светна и той се почуди как не се е сетил още първия миг. Изчерви се от

вълнение. Обхванаха го най-различни чувства: срам, страх, гняв към баща му, към своите му.

„А, така! — мислеше си Асен. — Получило се е навярно писмо за мене от Младена и вие не сте се стърпели да го не отворите, щом сте забелязали, че почеркът е женски. Жалки хора! И как не ви бе грях да четете онова, което тя ми пише навярно с разкъсана душа? Не, вие дори сте почувствували негодувание и омраза към нея! Уверен съм! О, какви бездушни простаци били онези, на които дължа живота! Какво добро са могли те да ми дадат? Не съм ли и аз като тях? Ще ме води във Франция! Представявам си аз какво сте разговаряли, преди да «решите», че трябва да ме тикнете в някой френски интернат като в затвор!“

Асен гледаше с такава злост баща си, щото изведнъж му мина през ум, че той може да почувствува погледа му, да отвори очи и да му заговори. Момъкът се изплаши от тая мисъл и зажумя: той сега не би желал нищо да говори с баща си.

„Но защо ме запита на два пъти дали другарите ми са в Костенец?“

По цялото му тяло мина гореща вълна; челото му обля пот. Той отгатна — и още по-голямо отвращение изпълни душата му.

„Каква мизерия! Той си е помислил, че писмото на Митка е скроено, поръчано от мене, за да имам оправдание да отида в София; че всъщност никаква екскурзия няма!“

Беше му тъй противно да гледа широката пълнокръвна фигура на баща си, че той не отвори очи дори до София. В главата му трещяха колелета; мислите му за своите бяха все в тоя ред, все по-мрачни и зли. И като рефрен често се преплиташе:

„Съдба! Едвам ми светна пред очите, едвам Божилов ми даде нормален поглед на живота, ето ти пак всичко се тъй страшно обърква — и то от кого!“

Стигнаха в хотела. Старият бе забелязал жлъчния и мрачен израз на лицето на своя син и взел бе решение да не го оставя да се отдели ни миг от него.

„Ще му мине, ще му мине! — мислеше си той. — Но дотогава и дебелият край може.“

— Ти ще ме чакаш тука, аз ей сега ще се върна.

Асен разбра де ще отиде баща му и бурен гняв му изпълни душата. Но той не можа да намисли що да отговори. Старият си изтълкува обаче по друг начин неговото мълчание: не обещава да бъде послушен, да го чака.

— Чуваш ли какво ти казвам? — запита той грубо.

— Чувам. Ще те чакам — отговори сухо Асен.

При все туй баща му, като излезе, завъртя ключа и го измъкна. Бесен от гняв, момъкът се спусна и изчука на вратата.

— Тате! Тате! — викаше рязко той.

Ключът пак се пхна и вратата се отвори.

— Аз ти казах, че ще те чакам, и ти трябва да ми вярваш. Ако ме заключиш, ще се хвърля от прозореца.

В лицето му и в гласа му имаше толкова решителност и твърдост, че старецът отстъпи.

— Добре, вярвам ти на думата.

Той излезе, без да заключи.

[1] Пàра (рус.) — връстник. — Б.р. ↑

XXXII

Когато Младена отвори вратата и видя Асенова баща, тя изведнъж разбра, че предстои нещо страшно.

Той поздрави с любезна въздържаност и влезе в стаята, в която бе живял Асен. Още със сядането си той, чувствайки, че колкото по-бързо пристъпи към същността на работата, толкова по-добре ще е и за него, и за Младена, заговори направо с всички достойнства и недостатъци на красноречието на един адвокат от изминаващо поколение.

— Вие може би се досещате за причината на моето посещение. Аз сам доведох Асеня в тази къща и сам сега трябва да поискам да бъде разяснено онова, което го е сполетяло тука.

Тревогата, с която Младена бе посрещнала неочаквания гост, бе минала. Тя сега гледаше и слушаше с вида на една безкрайна примиреност със съдбата; сякаш бе й безразличен и най-големият удар, който би се стоварил върху й. Пък и какво повече остава, какво по-страшно от онуй, което тя вече бе преживяла?

На госта се хвърли в очи, че голямата съсипаност и смирението пред своята участ, което лъхаше от тая жена, наместо да намали красотата й, бе я увеличило и приближило към красотата на някаква мъченица от древните времена. Това неволно сравнение изведнъж му се видя лудешко, диво и го разсърди. Той заговори рязко:

— Нека ви кажа без забикалки, че аз зная за отношенията ви с моя син, знам от собственото ваше писмо. Господ да ми прости, ако съм сторил грях, но душевното състояние на единствения ми син дава напоследък и на мене, и на майка му толкова грижи, че ние трябваше да прибегнем към всички средства, за да разберем какво собствено го измъчва. И щастие бе, че писмото не попадна в ръцете на Асеня.

Старецът се спря, сякаш чакаше протест, негодуване. Но Младена не промълви дума.

— Оставям настрана — заговори отново той — ония обстоятелства от вашите отношения към Асеня, за които говорите в

писмото си. Те се отнасят само до вас и изглежда, че вие добре сте проникнали по-късно в техния смисъл и че това съзнание не е тъй лесно поносимо за вас. Още повече, че то е придружено от една увереност, какво провидението...

Младена подигна очи. В тях имаше такава безкрайна скръб, че коравият човек не можа да завърши фразата си и поде с друг тон:

— Моля ви, извинете ме за откровеността. Всичката ми почит към вашите страдания — помъчи се той да смекчи току-що казаното.

Но в същия миг в ума му се мярна мисълта:

„Тая жена е изнасилила моето дете, измъчила е, объркала е, помрачила е младата му душа, а аз я жаля?“

И той тутакси продължи с предишния рязък тон:

— Позволете ми да ви попитам, госпожо, смятате ли, че може да има нещо разумно по отношение на бъдещето във вашите връзки със сина ми? Той е още съвършено дете. Наистина и вие сте твърде млада, но все пак разликата е грамадна. Аз не разбирам с какъв ум вие, зряла, мислеца жена, сте се решили на такава стъпка, даже ако то не бе при толкова чудовищни обстоятелства.

Младена остана безмълвна. Адвокатът продължи:

— Най-сетне кажете ми, какви ви са намеренията? Касае се за спасението на сина ми. Той благодарение на вас отива в гибел! Ще имате ли добрината да ми помогнете да бъде спасен? С това вие бихте могли да изкупите част от своята вина.

— Аз ще направя всичко, каквото желаете, каквото ми заповядате — отговори Младена тъй тихо, като че това бе сянка на глас, бяха сенки на думи.

— Добре. Благодаря ви. Аз искам от вас само едно: никога повече да не допуснете дори съвсем къса среща с Асеня. Ще имате ли нужната сила на характера?

— Да, заклевам ви се — отговори Младена все тъй тихо.

Асеновият баща се вгледа продължително в нейното измъчено лице и промълви като че на себе си:

— Въпреки някои работи, които не съм в състояние да разбера, вие сте една благородна натура. Това е очевидно. Та и другояче би било немислимо. Ако не беше така, Асен би си освободил лесно душата. Вие будите безкрайна жал, госпожо. Мъчно и най-

коравосърдечен човек би могъл да понесе вашия вид. Уверявам ви, скръбта ви ме покъртва.

Гласът му прозвуча с истинска топлина и чувство — тъй чужди във всичко онова, което един адвокат може да говори, въпреки увереността на всеки адвокат, че пълновластно борава именно с тия качества. Той стана, за да надделее на вълнението си. Ако би продължил посещението си само още няколко минути, той не би могъл да издържи. Младена също се издигна.

— Аз съм баща и мога да си представя какво значи да изгуби човек единственото си чедо. Това особено ясно мога да си представя, откак Асен се върна последен път от София. Той не приличаше на човек в лицето. Такава измъченост, такава мрачност. Мене ми се стори, че той може всеки миг, най-ненадейно, да свърши със себе си.

Младена дигна лице. То изразяваше ужас.

Старецът си помисли:

„Такава жена наистина е в състояние да направи най-голяма жертва, за да спаси оногова, когото обича. Тя ще си удържи дадената дума. В това сега съм уверен. Нататък е лесно.“

И каза, подавайки ръка:

— Благодаря ви още еднъж, госпожо. Вие ми връщате моя син; нека Бог ви прати утеха за страшната загуба, която сте претърпели. Простете ми, че разтревожен за бъдещето на Асеня, аз забравям за миг какво ви е на душата, забравям, че преди няколко дни сте погребали единственото си чедо. Колко егоист наистина е човек.

— Не, вие сте много добър — отговори тя все тъй тихо и се опря с една ръка на прозореца.

На стареца се стори, че тя политна, та затуй се опря. Той бе страшно угнетен от вида на тази жена и побърза да излезе. Макар на улицата да бе пек и прахоляк, той задиша така, като че е излязъл из някоя тъмна, задушна и зловеща пещера и озовал се бе изведнъж в някаква чудна планинска местност.

Той беше уверен, че главната част от работата е свършена. Сега трябва по-скоро да се извадят паспорти, да се разменят пари и да се бяга зад граница.

XXXIII

Асен забеляза, още като се върна баща му в хотела, че се е случило нещо таквоз, което го е угнетило и измъчило. Той сега не беше зъл и рязък; нямаше нито помен от тъй ненадейно проявената преди час склонност към деспотизъм. Как го е посрещнала Младена, какво е говорил той, какво е отговаряла тя? Тъй страшно много го интересува всичко това!

Че старецът е нещо натъжен, Асен забележи особено на вечеря. Баща му не бе голям чревоугодник, но все пак обичаше да си похапне сито и когато се хранеше, биваше обикновено съсредоточен, усложнявайки удоволствието си. А сега посягаше някак автоматично и ясно бе, че не знаеше що върши. После вместо едно стъкленце вино, колкото обикновено пиеше, той сега пи две; а когато на тяхната маса дойде един негов познат търговец, поръча бутилка евксиноградско и каза на сина си:

— Асене, качи се горе и си лягай, че утре има да тичаме по паспортите и по други работи.

Той бе уверен, че както днес Асен го послуша и не мръдна от стаята, така и сега ще си легне да спи. И се разбъбри със своя приятел търговец за някакво дело. Малко по малко, било от приказките за съвсем други работи, било от виното, той свършено забрави за онова, което го бе раздрусало днес.

А Асен мина през вътрешната врата на ресторанта, уж да се качи горе, па излезе през големия вход на хотела и се спусна почти тичешком към Младенини. Задъхваше се от вълнение: сърцето му биеше на пръсване.

Макар да знаеше как се отваря отвън пътната врата, сега ръцете му трепереха и той едвам успя да стори каквото трябваше. В цялата къща бе тъмно. Това не го уплаши. И преди в такива лунни нощи рядко се палеше лампа. Двете предни стаи, особено неговата, биваха тъй чудно осветени от месечината.

Почука на вратата към коридора. Чуха се бързи стъпки и един нежен и малко изплашен глас попита:

— Кой е?

— Аз съм, како Младено.

Момъкът чу смаян тия думи:

— Моля ти се, Асене, иди си!

Къщата и дворът се завъртяха пред погледа му.

Той разбра какво означаваха думите на Младена.

Изведнъж си спомни, че вратата на другия вход, откъм кухнята, не можеше да се затваря. Отича през там и тутакси се озова в озареното от месечината антренце.

— Како Младено!

Тя цяла трепереше, чупеше си ръцете и повтаряше умолително:

— Моля ти се, Асене... Моля ти се, иди си!

— Но какво има? Защо тоя страх?

— Ох, клетва съм дала!

— Кому? На баща ми?

— Да! Че няма да се видим никога вече!

— Безумие! Та Бог освобождава от такива безсмислени, от такива насила изтръгнати клетви! Не, аз няма да си отида, защото те обичам, защото умирам от мъка за тебе! Аз никога не съм ти говорил така. Нужно ми бе време, за да разбера, че ти си единственият ми скъп човек, за който чини да се живее. Аз не мога да дишам далеч от тебе! Особено сега, когато ти изгуби последната си радост и утеха. О, моя скъпа, измъчена Младена!

Той падна като подкосен на земята, прегърна ѝ нозете, както тя някога бе прегръщала неговите, и се разрида с глас. Тя, също ридаеща, се наведе и със сила, каквато не е подозирала никога у себе си, улови го за мишците и го изправи.

— Стани, Асене! Аз съм недостойна майка и не заслужавам ни обич, ни състрадание! — изхълца тя.

Тресейки се от несдържани ридания и политайки като опиянени, те влязоха в Асеновата стая и паднаха на софата.

Там, както и по цялата къща, имаше една остра миризма от скорошна дезинфекция.

Затихнаха.

Каква чудна лунна светлина! Колко пъти е бивало то преди, но никога месецът не е грял тъй! Асен светкавично си спомни за прекараните в това кътче мъки и те сега му се видяха тъй нищожни в сравнение с тия днес! О, какво не би дал той сега да се върне предишното блажено време, да бъде жива Славка! Как щастливи биха били те сега и тримата с разбиранията, които има днес! Защо той отрови и себе си, и нея?

Асен погледна към прозореца, под който бе видял Славка и Ленчето, и морници го побиха. Но изведнъж цялото му същество въстана против това чувство.

„Какво е криво бедното дете? То беше безпомощна жертва!“

Стори му се, че е извършил нещо крайно неприлично, като тутакси с влизането си бе заговорил за своята обич, макар то да бе предизвикано от това, че Младена не искаше да му отвори. Той заразпитва сега как и кога се е разболяла Славка.

— Нищо не можах да разбера, Асене. То дойде изведнъж, като гръм. Аз бях тъй съсипана след твоето заминаване, че понякога цели дни не си спомнях за чедото си, което прекарваше повечето време по съседите. Това майка ли е? Майка ли е? — хълцаше тя. — Как няма да ме накаже Бог? Ах, да видиш, бедното, как свърши! Сърцето ми откъсна! И в последния миг, преди да издъхне, знаеш ли какво ме запита?

— Какво, како Младено?

Зъбите му тракаха в треска.

— „Мамо ма, защо бати Асен си замина тъй сърдит?“

Той се притисна като изплашено дете о Младена и зариде с див, страшен глас. О, какъв балсам бе за нейната измъчена душа тая Асенова скръб!

Тя хълцаше и го милваше ту по главата, ту по рамото.

— Мило, мило... Колко си добро дете!

— Аз? Не! — ридаше той. — Аз съм виновен за всичко! Само аз! Ако не бях заминал, съвсем друго щеше да бъде то! Славка щеше да бъде около ти и нямаше да се разболе.

— Съдба, съдба е то! Каква вина имаш ти? — утешаваше го тя.

Задущавайки се от отчаяние, той се откъсна от ръцете ѝ, свлече се на земята и ѝ прегърна пак нозете.

— Прости ми! Прости ми!

Тоя път тя се изплаши. Сълзите ѝ тутакси изсъхнаха. Издигна го пак със силата на необикновено як мъж, постави го да легне на софата, разкопча му дрехите на шията, намери набързо чаша вода, намокри му слепите очи и му заговори, налагайки му една изумителна яснота и сериозност:

— Асене, опомни се! Можем ли помогна нещо с таквот очаяние? Та нали тъкмо сега ние и двама имаме нужда от самообладание и от твърдост?

Асен се неволно подчини на внушението на Младена и притихна.

— Сега турни се в ред и се върни в хотела. Ако баща ти те подири и не те намери, ще дойде право тука.

Какво странно състояние на ненадейно тъпо спокойствие!

Асен не отговори ще си отиде ли, или не.

Той почна да ѝ разказва как старият днес се върнал, как тъжен и замислен бил, как са вечеряли, как го пратил да спи. Взе да я уверява, че баща му до полунощ ще беседва със своя приятел търговец. После я разпита и тя му разказа за днешния си разговор със стареца. Младена му отдаваше право. Той отново се възбуди, улови я за двете рамена и извика:

— Та разбери: животът ми е невъзможен без тебе! Баща ми не вижда това!

— Не, скъпо дете, не! Аз съм пречка на твоя път. Ние трябва да се разделим!

— Това не ще бъде! Аз съм вече намислил що ще правим!

И той почна с увлечение да ѝ разправя, че ще гледа тая година да не бъде изгубена; че е достатъчно готов с езика. А щом свърши гимназия и излезе от пансиона, щом стане еднъж студент, те ще се наредят тъй добре...

Тя го слушаше с ледено спокойствие, което той разбра, че не бе нищо друго освен очаяние.

— Не, мило — повтаряше тя. — Всичко е свършено. Аз трябва да се отмахна от твоя път. Ние прекарваме последни минути наедно.

Той потръпна от твърдата увереност, с която бяха казани тия думи. Тя самата чувствуваше всичкия ужас на това, което говори. Студ обхвана цялото ѝ тяло, тя трепереше, зъбите ѝ тракаха. Студената светлина на месеца сякаш още повече увеличаваше това състояние.

Сам в най-голямо душевно напрежение, той лесно се зарази от нейната нервна треска.

— Умирам от студ — каза той, тракайки със зъби.

Тя обви ръце около шията му, склони глава над неговата и притихна така.

Кризата бързо мина. Сега и двамата горяха. С обтегнати до скъсване нерви, скоро всеки от тях трябваше да съзнае, че животното у него е до безумие възбудено.

Асен ненадейно си спомни, без никаква видима връзка с онова, което преживяваше, че бе чел някъде, какво при насилствена смърт, например при обесване, се умира в голямо възбуждение на пола, в конвулсиите на кулминационния пункт на удоволствието.

Той бе в ужас от онова, което се извършваше в неговото тяло. В безизходно отчаяние пред изкушението бе и Младена. За миг тя си представи какво би било после с нея; какво омерзение от себе си би изпитвала.

Изведнъж тя скочи и се приближи към масата, на която светеше в сиянието на месеца една чаша, похлупена с чинийка. Дигна я и я изпи. После се върна, облегна се на Асеновото рамо и замилва момъка по къдравата глава тъй нежно, тъй трепетно, че той я загледа изплашен.

— Какво Младено?

— Свърши се, съкровище мое!

— Какво се свърши? — извика той и скочи.

— Когато ти замина за дома си, още на утрото аз сполучих да се сдобия от една своя позната аптекарка с доза отрова. Много пъти щях да я изпия, особено когато чедото ми издъхна. Що ме е спирало, не знам. Но днес, след като говорих с баща ти и се уверих, че той е прав, аз я приготвих.

— Боже мой! Нея ли изпи сега?

Той чувствуваше, че обезумява.

— Сърце мое, нямаме много време. Стой да те погледам, да те помилвам за последен път. Ах, ето, почва се... Боли ме... Но нищо, отровата е силна, скоро ще се свърши... Прости ми... прости ми... Съдба...

Момъкът стоеше вцепенен и още не можеше да повярва, че това, което тя направи и каза, е истина, е действителност. Но когато Младена затрепера и после притихна, той извика и като че се събуди от

сън. Хвърли се върху ѝ, разрида се лудо, почна да я милва, да я целува по очите, по устата, да ѝ дига главата. Напразно. Сети се да ѝ подири сърцето. Бе топла, но то не биеше.

— Защо направи така? Защо направи така? — повтаряше той в такъв голям ужас, че не можеше повече да плаче.

В главата му светна единственото решение, което трябваше да вземе.

Обхвана го някакво безумно отмерено спокойствие. Той отиде с твърди стъпки в отвъдната стая, спря се пред старата охласкана писмена маса, свряна между вратата към кухнята и миндера; опъна средното ѝ чекмедже — не се отвори. Де да дири ключовете сега? Той съобрази какво може да направи. В главата му сега бе тъй наредено! Отиде в кухнята, донесе едно дърво изпод огнището, удари горната дъска отдолу, тя се отмести и чекмеджето се отвори. Той знаеше, че там седеше един стар револвер на бати му Никола. Дано само не е липсал. Не, там е! Грабна го, провери го на месечината. Пълен!

— Съдба! Съдба! — повтаряше.

Изведнъж се сети за домашните си. Старецът навярно ще получи удар пред вида на това, което ще намери тука. Що от туй? Той е апоплектична натура, и без това няма дълго да живее. Майка му пък ще се отърве от своето сърцебиене. А сестра му? Тя ще поплаче, ще ги пожали всички и ще се задоми. Свършено. Чиста сметка. Чакай, има още нещо. Божилов — ето кой ще бъде потресен. Особено задето не предвидя катастрофата... Как ясно е всичко сега и на него самия, на Асеня! Та това хлапашки работи ли са! Хе, какви хора, с голям опит в живота и още по-голяма мъдрост често не могат на добър край да я изкарат...

Всичко туй мина в един миг през главата му, додето отича при Младена. Щом се намери пред нея, той изведнъж го забрави.

Обхвана го пак безкрайна жал.

— Защо направи така, мила?

Коленичи, почна да я прегръща, да я целува безумно. Труп!

— По-скоро! По-скоро! Иначе ще полудееш!

Грабна револвера, който бе сложил при колениченето си на земята. Напипа си сърцето и опря цевта. Изведнъж пак сложи оръжието и почна с безкрайна нежност да оправя ръцете и главата на Младена, стенийки непрекъснато като смазано от бой дете. Тя остана

така, седнала, с опряна отзад на стената глава и със сложени в полите ръце. Бе тъй чудно хубава и спокойна на обилната лунна светлина! Той не можеше да откъсне от нея безумния поглед на своите широко отворени очи.

На пътната врата силно се изчука. Асен позна кой ще е.

— Де дяхах револвера?

Затърси го край Младена по миндера, по земята. Вън отново се заблъска вратнята.

Търси, шари с ръце. А, ето го на масата.

Коленичи пак, целуна й ръцете.

— Ида, скъпа душо!

Вратнята вън се нетърпеливо заблъска и се чу говор на хора.

Асен приложи цевта на револвера до сърцето си и гръмна.

Студената мъртва светлина на месеца пълнеше стаята.

Костенец, вила „П. Зашев“
Септемврий, 1919

Издание:

Кирил Христов

Тъмни зори

Роман

Българска

Второ издание

Редактор: Петър Величков

Редактор на издателството: Елена Константинова

Художник: Кънчо Кънев

Художествен редактор: Веселин Цаков

Технически редактор: Веселин Сеизов

Коректор: Людмила Стефанова

Излязла от печат м. юли 1991 г.

Формат 32/84/108. Печатни коли 8,5.

Издателство „Хемус“

София 1991

Електронна обработка: И&ПП.

Печат ДФ „Балкан прес“

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.